

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 14179

Dobromyl' Memorial Book

Dobromil

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Miller, Saul.
TITLE	Dobromil : life in a Galician shtetl, 1890-1907 / by Saul Miller.
IMPRINT	New York : Loewenthal Press, 1980.
DESCRIPT	83, 50 p. : port. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Dobromyl'. Dobromyl' (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Dobromyl'.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

דאָבראַמיר

זכרונות פון אַ שטעטל אין גאליציע
אין די יאָהרען 1890 ביז 1907

פון
שאול מילער

אויסגאַבע לאַגווין

פערלאַג לעווענטהאַל

ניו יורק

1980 — תש"ם

צום ליכטיגען אַנדענק פון
מאיר (קאראלניק) טרייבער
זיין זוהן הערש, ווייב צביה, און קינדער
זיין טאכטער ליעבע, מאַן יונה, און קינדער
געפאָלען קרבנות
על קדוש השם
אין חרבן אייראָפּע
אלה אזכרה

געווידמעט פון
מאיר קאראלניקס
איבערגעבליבענע אייניקלעך
אין אַמעריקא

קאפיטעל איינס דאס שטעטל

דאס קליין אידיש שטעטל דאבראמיל, א שטעטל ווי אלע קליינע גאליציאנער שטעטלעך, און דאך, איז דאָרט געווען נאטירלעכע שעהנקייט.

געווען איז דאס שטעטל אין א טאל, אַרומגערינגעלט מיט שעהנע הויכע גרינע בערג, מיט פרוכטען און בלומען גערטנער, א שמעקענדע גוטע פרישע לופט. נאָר איין זאך האָט געפּעלט. פרנסה. נאָר דאָס לאָזען מיר איבער פאַר שפּעטער.

דאָס שטעטל האָט געהאַט א שעהנעם סקווער. גערופּען האָט מען עס דעם רינג־פּלאַץ. אין מיטן סקווער האָט א שטאַלצער הויכע שטאַדט־זיגער אויסגעקלינגען יעדער פערטעל שעה, האַלבע, דריי־פערטעל אין גאַנצע שעה'ן אַזוי אַז יעדער האָט געוויסט די ריכטיגע צייט, זיך נישט צו בעמיהען זיך אויסגעפונען.

און דאָרט, אין יענער הויכער געביידע איז אויך געווען דאָס „ראהט־הויז“, פון די שטאָדטישע פּערוואַלטערשאַפט. דער ביוראָ פון דעם בורגערמייסטער, דער פּאָליציי־אַגענטור, דער אַרעסט־פּלאַץ, ווען עמ־צער האָט זיך מיט עפּיס פּערוינדיגט, אַנטגעגען די אונגענומענע שטאָדטישע געזעצען, די צייט פון אַכט ביז פיר־אין־צוואַנציג שעה, און די מיליטערישע קאָמיסיע געשיקט פון דער עסטרייכער רעגירונג, און די פייערלעשער, וואָס באַשטאַנען פון אַזאַ פּאַמפּע־מאַשין, און צוויי פּערד איינגעשפּאַנט פאַר יעדער סעקונדע, צום לויפּען לעשען. דאָב־ראַמיל האָט כּמעט יעדען טאָג אין וואָך געברענגט. די פייערלעשער זענען באַשטאַנען פון די שטאָדטישער איינוווינער, אידען און גיט־אידען, וועלכע פּלעגען מאַכען עקסערסייזען, איבונגען, שפּרינגענדיג פון אַזאַ מין הויכען־טורעם פון צוויי שטאָק הויך, ווייל קיין העכערע הייער זענען אין דאָבראַמיל נישט געווען. נעבען דעם מאַגיסטראַט (פּערוואַלט־הויז) איז זיך געשטאַנען א שעהנע שטאָטע פון דעם פּוילישען פּאַעט, אַדאַם מיצקיעוויטש, אַרום געצוימט מיט אַ אייזערנעם

פארקאנדעל, פערפלאנצט אינווייניג מיט שעהנע רויטע־רויען בלומען
און גרינעם גראז.

נישט ווייט פונ'ם פלאץ זענען געשטאנען די אידישע בעל־עגלה'ס,
געווארט אויף עמיצען צו פירען צום באהן־סטאנציע, פאר פונף גריי־
צער. ארום דעם רינג־פלאץ זענען געווען שעהנע ברייטע שטיינערנע
טרעטוארן (סייד־וואַקס), פון דריי זייטען זענען געווען אידישע סטאר־
קעס, קרעמער, געוועלבער, וועלכע האבען געווארט, אויף איין טאג
אין וואך, א מאנטאג, פאר קונים, ווייל דער טאג האט געדארפט געבען
פרנסה פאר דער גאנצער וואך, נעביך. מאנטאג פלעגט דאס פויערנטום
פון ארום דער געגענד קומען, פאר זיך איינקויפען פארשידענע נויטיגע
הויז באדערפענישען פאר דער־וואך. אין דער זעלבער צייט פלעגען
זיי ברענגען צום פארקויפען אין שטאדט אריין גענו, קאטשקעס, הינער,
קעלבלאך, חזרים, פערד, קיה, וועגנער מיט האלץ און אזוי ווייטער.
און אזוי פלעגט זיך דאס שטעטעל מפרנס זיין און אויפכאפען פון איר
גאנצע וואכען שלאף, און ס'איז געווען ליהודים א געפילדער, א גע־
שריי, א קוויטשעריי, א מעקעריי ביז מנחה־צייט, נאכדעם פלעגט
ווידער ווערן שא שטיל, אויסער דעם וואס איבערבלייבען וואס די
דארפעלייט און זייערע חיה'ס פלעגן איבערלאזען, און די שטאדטישע
גאסען רייניגע האבען געהאט וואס צו טון.

יא, איך האב בעשריבען וועגען דריי זייטען פון דעם רינג־פלאץ.
אין די פערטע זייט איז געווען א שעהנע אפטייק, דער פאסט־אפיס,
דאס געריכט הויז און א אריין־פור הויז (אכסניה), שטאדטישע קרעטש־
מע), ניט ווייט פון דער אפטייק איז געווען א וועג צום בריק ווי א
שמאל, קליין וואסערל האט געשטראמט, און אידען פלעגען זומער
זיך מחיה זיין. איז געקומען איינער וואס האט געהאט א וואסער מיל
און דורך פארשידענע פאליטישע קונצען (טריקס) אבגעשניטען דעם
טייל פון וואסער פאר זיין מיל, און דאן איז געווען אויס מיטן זומער־
דיגען באדען זיך. די בריק איז איינמאל איינגעפאלען ווען א שטור־
מיגער וואסער וואס איז פלוצים פון די געבערג אונטערגעקומען, ווען
דער שניי איז פון דער זון צעלאזען. דעם בריק איז צוריקגעשטעלט
אבער קיין וואסער צום באדען איז מעהר נישט געווען.

דער וועג צום באהן סטאנציע האט געדויערט ארום פופצען ביז
צוואנציג מינוט. דאס איז געווען געווענד אין דעם פיאקער־פארער
אדער גאר זיין שקאפע. פון ביידע זייטן וועג, גרין בעדעקטע פעלדער,
ווי אויך א צאל הייזער וועלכע האבען בעדינט דאס לאנד ווי דער
שטייער־אמט און נאך אזעלכע ביוראס. די באהן סטאנציע איז געווען
א קליינס, ווייל דער פארקער א קליינער. די באהן אבשטעל אין גאנצן
אויף 5 מינוט צייט. די באהנען פלעגען זיין פונם אלטען מאדע און
ווען זיי פלעגען וועלען זיך רירען פונ'ם ארט פלעגען זיי אזוי סאפען

און קרעכצען (אטעמען שווער) און די פארע פלעגט א בלאז טון, מיט
אזוי פיל דאמפף אז עס האט געקענט א מענטשן אוועק בלווען פונ'ם
ארט.

עס איז אויך געווען זייטיגע געסלאך ווי די אידישע בעפעלקער-
רונג האט געווינט. אמיינסטען, האט זיך געהערט די שוסטער גאס,
נישט ווייל בלויז שוסטער האבען דארט געווינט, ניין, דארט האבען
געהויזט אויך שניידער, בעקער, סטאליארס (בלעכער), רימערס, און
נאך אנדערע, נאר ווייל דארט פלעגט מעהר טומלען איבער הויבט
שבת נאכ'ן א קדוש מאכען.

ווי איר האט שוין פריער געלייענט וועגען דאבראמיל, האט איר
שוין געטראכט, „גאר ניט שלעכט“.

נו, ווייל איך איך נעמען אין די ארומיגע געסלאך. עס איז גאנץ
נאטירליך ווען עס קומט א גאסט, ווייסט מען אים דאס שעהנע, און
מען פערקיקט דאס מיאוסע, דאס ארימע געגענד.

צו יענער יאהרען זענען די גאסען אין דאבראמיל געווען זעהר
שלעכט באלייכטערט. אויף יעדער עק גאס האבן געלייכטען קליינע
פעטראליום קערעסין לאמפען, אז געהענדיג איבער א גאס האט מען
געקענט אנטאפען דאס טונקעלקייט. באמת געווען ווי אין פסוק שטייט,
„וימשחשך“, און טאקע אין אזא טונקעלע און פינסטערע ווינטער-
נאכט, געהענדיג אויף א שליחות פאר מיין מוטער בין איך געפאלען
און צעבראכען דעם רעכטען פוס, און אבגעלעגען אין בעט איבער
דריי חדשים, ביז כ'האב זיך ווידער געקענט שטעלען זיך אויף מיינע
פיס.

א צווייטען מאל בין איך געפאלען. דאס מאל האט מיך מיין פאטער
בעפוילען אויף שנעל צו געהן מחדש זיין די לבנה. און וועלען מקים
זיין כבוד אב בין איך טאקע געלאפען. אבער די לבנה האבען מחדש
געווען אנדערע, נישט איך. און איר האט געדארפט זעהן ווי געדעקט
מיט בלאטע פונ'ם פאלען, פון אויבען ביז ארונטער, אז מיינע עלטערן
האבען מיך בשום אויפען נישט דערקענט. און מיין פאטער האט מיך
דאן געטרייסט אז „מחשבה כאילו מעשה“, און מיין מוטער האט פון
מיר ארונטער געצויגען די בלאטיקע קליידער און פארוואשען צו
קענען אויף מארגען פרי געהען אין שקאלע אריין.

ארום 1905, האט דאבראמיל שטארק פרגארעסירט אין בעצוג צום
באלייכטען דאס שטעטלע, זעהר גרויסער פארשריט געמאכט. מען
האט נעבען דעם ראהיטהויז אוועקגעשטעלט א גאזלאמפ, וועלכע
מען האט געדארפט יעדען פארנאכט ארונטערלאזען מיט א שטריק,
אונפילען מיט גאז און אונטון א ווייסע מענטעלע. אויב מ'האט עס
אונגעצונדען, האט עס געגעבן א בלויזעכען קאליר פון ליכט, און א
פאליציי-מאן האט געהאט דעם גרויסן כבוד זיך עסק צו זיין מיטן

דעם נייעם לאַמפּ. און קליין און גרויס האָבען יעדען פאַר מנחה-מעריב געהאַט דעם פּערגעניגען צו זעהן ווי מען לאַזט אַרונטער מיט אַ שטריק דעם נייעם לאַמפּ, און נאָך מעהר בעווונדערן דעם שוואַרצען געדעכטען רויך וואָס פלעגט אַרויס פון דאַרטען, און זיך ציהען עד לב השמים און מען ציט אים ווידער אַרויף, און אַזאַ מין שוואַרצער וואַלקען-זייל, ווי אַמאָל דער עמוד-הענן האָט זיך געצויגען אין די הויכע פינצטערנישען און די ווייטע הימלען.

ביים מיין פערלאָזען דאָבראַמיל, זענען שוין געווען גאַנצע צוויי אַזעלכע גרויסע לאַמפּען.

די אַנדערע טיילען פונ'ם שטעטעל זענען געווען בעלויכטען מיט קליינע נאָפט לעמפלעך אַזוי גרויס ווי יאָהרצייט גלעזלעך. אין אַ יעדען פאַרנאָכט פלעגט אַ לאַמפּען-צינדער צו שטעלען אַ לייטער און אַרויף קריכען אַריין גיסען אַביסעל קערעסין נאָפט און איהר קענט שוין אַליין פאַרשטעהן ווי העל בעלויכטען דאָס שטעטעל דאָבראַמיל איז געווען.

די וווינונגען, ווי שוין פריהער בעמערקט זענען בעשטאַנען פון איין אָדער צוויי חדרים. דאָס הייסט, צוויי חדרים, האָבען געהאַט בלויז די רייכע יהודים, אָבער די אַרימע, אָהן אויסנאָם האָבען קוים, גע-קענט בעצאָלען דירה-געלד פאַר איין חדר. און מיינע גאָר יונגע יאָרן, געדענק איך הייזער מיט שטרוי-געדעקטע דעכער. די פאָדלאָגעס זענען געווען ליימיג, ניט געדעקט מיט האַלץ. מאַנכע פענסטער פון די חדרים זענען געווען אַזוי נידריג אַז כלבים און חזרים פלעגען אָנשפּאַרן פאַר אַפּרוה, און הינטער די הייזער פלעגען זיין גריבער אונגעפילט מיט שמוץ-אַבפאַל, ווי חזרים פלעגען קימען פאַר אַ מאַלצייט, און ווינטער, פלעגען די וואַראַנעס מיט חזרים אָבהאַלטען זייערע ימים-טובים „פיקניקס“. עס איז פשוט געווען מיט נסים אַז מען איז אַרויס לעבעדיג, פון אַזאַ אומריינעם, ניט-ריינער צושטאַנד. אויסער חזרים, האָבען אייניגע פון ניט אידען אויך געהאַט קיה און קאָזעס, ווי מוטערס מיט קראַנקע קינדער אויף די הענט, פלעגען זיי אַהין ברענגען, פאַר אַ פרישע וואַרים גלאַז מילך, פון דער קיה אָדער קאָזע.

די חדרים זענען געווען בעלויכטען מיט פעטראַליום-אוייל, חלבן ליכטלעך, אָדער פאַראַפין ליכטלעך. בלויז די רייכע האָבן געהאַט בליצלאַמפּען, אַזאַ מין הענג-לאַמפּ. דאָס וואַסער איז געשטאַנען אין פעסלעך ביי דער טיר פונם חדר וואָס אַ מאַן אָדער פרוי, וואַסער-טרעגער פלעגען פאַר אַ קליינעם געצאָלט אָן פילען יעדען צווייטען טאָג אָדער גאָר יעדען דריטען טאָג, ווען איינער האָט געקענט בע-צאָלען. אויב נישט האָט מען זיך במחילה געמוזט באַרגען ערגעץ ווי אַ הילצערנע קאַן אַזאַ קרוג און געהן צום ברונעם פאַר וואַסער. אויף

פסח האט מען איבער-געדעקט ס'וואסער מיט עפּיס אַ וויסער לייווענט צודעק. אַזוי צו האַלטען כשר של פסח די וואסער. אַ פאַר מאָל און יאָהר פלעגט מען אַריינקלאַפען אַ נאָגעל אין פעסעל וואסער פאַר עפּיס אַ סגולה, וואָס ביז דעם היינטיגען טאָג, ווייס איך אויך נישט וואָס דאָס האָט געדאַרפט טוען, וואָס פאַר אַ שליחות. עפּיס האָט עס געדאַרפט פאַרהיטען פון עפּיס שלעכטס.

געקאַלעכט די דירה האָט יעדער איינער פאַר זיך אַליין, און דאָס פלעגט זיין בלויז ערב פסח, צוליב דעם חמץ אַרויס-וואַרפען פון שטיב. ביי די רייכע איז נאָך געווען ווי צום דערליידען. זיי האָבען געהאַט צוויי חדרים. ביי די אַרימע נעביך איז דאָס געווען אַ גרויס אַרבייט. ווייל זיי כמעט אָהן אויסנאָם האָבען געוויינט משפחות פון 4 — 6 און אַפילו 8 מענטשן אין איין חדר. דאָרט געגעסן, דאָרט געשלאָפען. אין אויך געפירט די מייסטערסקיי, ווי שניידעריי, שוס-טעריי, בלעכעריי, און אַזוי ווייטער געקאַכט, געבאַקען חל'ס פאַר שבת, ברויט פאַר די וואָך. מלמדים האָבען אויך געהאַלטען זייערע 10 ביז 12 תלמידים און געלערנט אַלץ אין זעלבן חדר. עס פאַרשטייט זיך אַז גאַנץ יאָהר האָט מען קיין פאַדלאָגע גערייניגט. און פון די בלאַטיגע שמוציגע גאַסען, האָט מען געניג אונגעטראָגען, און דאָס איז געוואָרען פּערהאַרטעוועט, אַז עס איז געקומען דער ערב פסח, האָט מען געדאַרפט מיט אייזערנע ריסקאלס און גראַבלעס אַבקראַצען די פּערהאַרטעוועט בלאַטעס. די איינציקע וועלכע האָבן דאָס נישט געדאַרפט טון די וואָס האָבען נישט געהאַט קיין האַלצערנע געדעקטע פאַדלאָגעס.

די אַרימע האָבען געהאַט דעם מזל צו האָבען לויפענדיגע וואַסערן אויך אין זייערע דירות, אַז עס האָט גערעגענט. און פון דעכער, וואָס זענען געווען פיל מיט לעכער, אַריין די רעגען וואַסער, אַפילו אין די בעטען ווי מען איז געשלאָפען. אַט אַזוי האָט אויסגעזעהן דאָס אַרימע לעבען אין יענע יאָהרן.

צווייטער קאפיטעל פֿרנסות אין דאָבראַמיר

געשטעלט נאָכ'ן א—ב.
סיידען גאַר אַ קליינעם אויסנאַם זענען די גרעסטע צאָל געווען
אַרימע־לייט, טראָץ דעם וואָס זיי האָבען געפירט מייסטערסקייען און
פאַרשידענע געשעפטען.
א. אַרבייטער, (ביי) שניידער, שוסטער, בלעכער, קאַמיהען, האָבען
געאַרבעט 12 ביז 14 שעה'ן אַ טאָג פאַר אַ קליינעם לויף. באַדינגען
אויף אַ גאַנץ יאָהר, לערן יינגלעך אויף 3 און 4 יאָהר, אָהן געצאָלט,
אַמאַל עסען. אייזען הענדלער, אייער הענדלער.
ב. בריווטרעגער, בעקערס, בלעכערס, באַדנערס, בעדער, און
בדחן.
ג. גאַלענטערי־געשעפטן, גאַסען קערער (ניט קיין יידען).
ד. דאַקטוירים צוויי און אַ האַלבער. די צוויי ניט יידישע, דער
האַלבער אַ יידישער, ניט קיין דיפלאַמאַטירטער, נאָר גערופען האָט
מען דאַקטאָר (אַ פעלשער).
ה. היטעל־מאַכער, העבאַמעס (פרויען). אויך דער האַלבער דאַך־
טאָר פלעגט אָבענעמען קינדער. האַר־שניידער (באַרבערס).
ו. וויין הענדלער, וואַטען־מאַכער, וואַסער. טרעגער (אידישער
און ניט אידישער).
ז. זיצער מיט פרוכטען, מיט געבעקסען, און אַ טייל פון רינג־
פלאַץ אַ זאָלץ בודקע, ווי מען פאַרקויפט בלויז זאָלץ.
עס מוז דאָ געזאָגט ווערן, אַז אייניגע פראַדוקטען ווערן דערמאָנט
וועלכע זענען פראַדוצירט געוואָרען אין דעם זעלבען פלאַץ אויך
פערקויפט געוואָרן אין זעלבען פלאַץ.
ח. חורים שלעגער (ניט יידישע. זיי האָבן פערקויפט בלויז צו
קריסטען). טרעגערס (דאָס זענען געווען די שווערסטע אַרבייטען פאַר
דעם קלענסטען געצאָלט. זיי פלעגען טראָגען אויף זייערע פלייצעס
די שווערסטע זעק מיט פראַדוקטען און בעקומען אַ גרייצער, העכ־
סטען צוויי).

- י. יארמעלקעס-מאכער.
  - כ. כאפעלושען פארקויפער.
  - ל. ליכטציהער. (געמאכט פון חלב, פעטס).
  - מ. מלמדים, מעקלער, „מנחם מענדעלס“.
  - נ. ניי גאדעל קונסט ארבייטער.
  - ס. סופרים, ספרים שרייבער, סידורים הענדלער.
  - ע. ערדענע טעפ פארקויפער.
  - פ. פעלן סוחרים, פיאקער-לייט, פראצענטיקער.
  - צ. צעלניק-פארקויפער.
  - ק. קצבים, קדיש-זאגער, קבצנים.
  - ר. רופאים (א רופא האט געשלעפט ציין, געשטעלט באנקעס, אויך געשוירען האר).
  - ש. שטריימעל-מאכער, שניידערס, שוסטערס, שמתים (פון שיל, בית המדרש, קלויז).
  - ת. תלית-מאכער.
- לויט נאכ'ן א—ב האט דאס שטעטעל דאבראמיל געדארפט זיין א זעהר גוט בעשעפטיגט שטעטעל. איז פון יעדען פאך בלויז איין אדער צוויי העכסטענס דריי געווען, און אלע האבען קוים געהאט פרנסה. איינער פון די אויסגערעכענטע האט געהאט צוויי אדער דריי פון די אויסגערעכענטע פרנסות. א מלמד האט אויך געהאט א זייטיגע פרנסה. איך מוז אויך צוגעבען אז אייניגע אין דאבראמיל זענען גע-ווען גאנץ רייך. אמת נישט קיין ראקעפעלערס אדער מארגענס, אבער לויט די אנגענומענע בעגריפען זענען די וואס זענען דערמאנט גע-שעפטס-לייט, ווי די וויין הענדלער, באנקירן און אייניקע אנדערע, אין פערגלייך מיט די גרעסטע צאל איינווינער געווען רייך.

דריטער קאפיטעל דאבראמילער קולטור

מיר וועלען איצט איבערלאזען צו בעשרייבען דאבראמיל, ווייל, צו וועלען באמת שרייבען וועגען די בלאטעס, וואלט איך קיינמאל ניט קענען ארויסקריכען פון דארט. שרייבן מיר איצט וועגען די קול-טורעלע ווינקלען אין דאבראמיל.

דער הויפט קולטורעלע זייט איז געווען דער רעליגיעזער. באלד נאך דעם דריטען יאר, האט מען דעם יינגעל אָבגעשוירען זיינע שיינע לאַקען, און איבער געלאזען בלויז צוויי זייטען לאַקען פאות. צו דריי יאר האט מען אים אָבגעפירט אין חדר, און אזוי איז ער געוואקסען ביז בר-מצוה. עס זענען געווען צוויי דרדקי מלמדים צו וועלכע מען האט די יינגלעך און מיידלעך אָנגעדינגען פאר א זמן, מיט בעצאלט. עס זענען אויך געווען חומש און גמרא מלמדים, ווי די גרעסערע קינדער פלעגען לערנען. און דאן ווער עס האט געהאט רייכע עלטערן האט נאך געלערנט ביי עטליכע געציילטע גאר הויכע גמרא מלמדים. די אַנדערע יינגלעך זענען געגאנגען לערנען א מלאכה. עטליכע בחורים פון די רייכע, אָבער שוין היינטיג וועלטישע האָבען שוין געלייענט א צייטונג, א ציוניסטישע צייטונג בעצויגען פון לעמבערג. אַנדערע די מעהר פאָרגעשריטענע פון דעם אַרבייטער קלאַס, א גאָר קליינע צאָל האָבען בעצויגען דעם „נאַפּשוד“ (אויף אידיש: דער פאָרווערטס) א פוילישע צייטונג פון קראקא.

די גאָר גרויסע, דאָס מיינט די פּערהייראַטע, זיי זענען געווען מערסטענס פערנומען מיטן דאָווענען. יעדען טאָג, שבת, ויום טוב, ווי יעדער איינער האט אָבגעכאַפט דעם דאָווענען. די מנחם-מענדעלס, זיי פלעגען אלע מאָל זיין ביים ברעטעל, אזוי האט מען גערופען דעם עמוד, ווי דער פאָרבעטער פלעגט דאָווענען, און אבי מען האט נאָר געהאַט א מנין איז מ'שוין געפאָרן. אזוי האט מען יעדער האַלבע שעה אָבגעפאַטערט א דאָווענען, און דעם גרויסען שול און אין בית-המדרש, דאָרט איז שוין געווען מעהר אַנשטענדיגער, בלויז איין מנין. דאָרט האָבען געדאָווענט די געשעפטס-לייט ווי אויך די וווכערניקעס

די וואָס האָבען געליהען געלד, אויף פּראָצענט, אויך נאָכדעם צוגע-
 נומען ביים אַרימען זיין האָב און גוטס. זיי פלעגען ביים דאָווענען
 אויספלאַנעווען און האַלטען אַ שפּיץ פון זייער באָרד נ'מזיל בייסענ-
 דיג, און ברומירנדיג, לויפּענדיג אויף-אַב דעם גאַנצן חלל, און אַזוי
 האָבען זיי געדאָווענט. אַנדערע פלעגען אַפילו דאָווענען בשלימות
 און נאָכדעם אַריינקיען אין אַ ספר, אַזוי אויך פאַרגעקומען אין דער
 בעלזער קלויז. ווי אויך אין טשאַרטקעווער קלייזעל. איך בין מיר
 משער, טראָץ דעם וואָס כ'האָב דאָרט קיין מאָל נישט געדאָווענט.
 מיין פאָטער איז ניט געווען קיין חסיד פון קיין רבי'ן אָבער אַז עס
 איז געקומען שבת ויום טוב, דאָן זענען אַלע יידען געווען אויסגע-
 פּוצטע אויסגעוואָשענע אויסגעצוואָגענע, נאָך פון פרייטאָגענעם
 שווייץ-באָד וואָס כמעט יעדער איד איז געגאַנגען שוויצען. די רייכע
 האָבען געטראָגען זיידענע מלבושים, די אַרימע נעביך, וואָס זיי האָבען
 געהאַט אָבער שטריימלעך האָבען אַלע געטראָגען די רייכע סויבעלנע.
 די אַרימע נעביך אויסגעציפטע עקען. אָבער אַ שטריימעל האָט אַ
 יעדער פּערהיראַטער איד געטראָגען שבת ויום טוב, אויסער שבת
 פאַרנאָכט ערב תשעה-באב, דאָן האָט יעדער אויסגעטון דאָס שטריי-
 מעל און אויפּדערנאָכט געגאַנגען צו קינות אין קאַפּעלישען.

פאַר די אידישע קינדער אויסער די חדרים, זענען אויך געווען
 רעגירונגס-שולען וועלכעס יעדער יידיש קינד פון 6 ביז 10 האָט
 געמוזט בעזוכען 5 שעה אַ טאָג. די עלטערן זענען געווען פּעראַנט-
 וואַרטליך צו זעהן אַז זייער קינד סיי יינגעל, סיי מיידעל, זאָל געהן
 רעגולאַר אין שול.

נאָטירליך אחינו בני-ישראל, האָבען זיך געגעבן אַ עצה, מען פלעגט
 אונטער-קויפּן דעם געזעץ-היטער. אָבער ניט אַלע מאָל איז עס גע-
 לונגען. אַמאָל פלעגט דער פאָטער פון דעם קינד געהן אין חד-גדיא
 פאַר 24 שעה אַלס אַ שטראָף פאַר קינד'ס ניט פינקטליך זיין אין צייט
 אָדער אויספּעלען אין גאַנצען פון קלאָס.

פאַר פאַרוויילונגען, פלעגען קימען פון אַנדערע שטעטה, אַ צירקוס,
 אַ פאַנאַראַמאַ, בלויז ענדע זומער. אַ לויפּער פלעגט לויפּען איבערן
 שטעטעל עטליכע מאָל מיט גלעקלעך צו גענעט צו דעם אונפאַרם,
 אַלע מאָל אַ רויטען. און אַז ער איז שוין אָבגעלאָפּען שיינע עטליכע
 מאָל און קוים געקענט כאַפּען דעם אַטעם, איז ער נעביך אַליין אַרום-
 געגאַנגען מיטן רויטען היטעל אין האַנט און בעטען מען זאָל עפּיס
 אַריינזאָרפּען. עס פלעגען קומען אַמאָל יידישע זינגערס פון בראַד,
 וואָס פלעגן געבן אַ פאַרשטעלונג אויף יידיש. אָבער עס איז געווען
 אַ גרויס רחמנות אויף זיי. קיין יידיש טעאַטער האָט דאָבראַמיל דאָן
 נישט געהאַט, ווייל זעהר ווייניג האָבען די מענטשען זיך פּעראַינטע-
 רעסירט מיט טעאַטער.

די פרומע און די רייכע, פאר זיי איז עס געווען פשוט א טרייפענע זאך. די ארימע האבען נישט געהאט צו בעצאלען די פאר גרייזער פאר אַזא לוקסוס. דאָריבער די פערוויילונגס אונטערנעמער האבען געוויסט וועלכע שטעטעל אויסצומיידען און דאָבראַמיל איז נישט געווען קיין אויסנאַם. אָבער יידען טוען זיך אַן עצה. מיילע אַ גאַנצע וואָך איז יעדער געווען פאַרנומען מיט זיך מיט פרנסה, איז פאַר דאָס פרייטאָג צו נאָכט ביי די פריש געבאַקענע חלה'ס און געשמאַקע זיסע פיש, און לאַקשען מיט יויך און מיט אַ פלאַמען צימעס, פלעגט זיך דער ייד צו זינגען ביי די זמירות, אַזוי אויך שבת צום טשאַלענט און פעטען קוגעל. דאָן איז דער ייד געווען אַ פריילעכער און האָט געהאַט אַ הנאה פון יידישען לעבען.

דאָ כ'האַב פערגעסען אַ וויכטיגע אינסטיטוציע צו דערמאָנען, דעם אידישן שוויץ-באַד.

פרייטאָג און ערב יום טוב פלעגען אידען זיך פשוט מחיה נפש זיין. דער חלל אַ שוואַרץ פינסטערער, די פענסטער־שויבען שוואַרץ אַז קיין זינען שטראַל איז דאָרט נישט אַריינגעקומען. צוויי רייהען גע- מאַכטע שטיגען, אַזעלכע זיץ-פלעצער, איין גרויסער אויווען מיט גליהענדע שטיינער. און מ'פלעגט אַריינגיסען וואַסער, און די פאַרע פלעגט פאַר נעמען ביז דעם אויבען אָן. יידען פלעגען שרייען: „איי, נאָך אַ שעפעלע לכבוד שבת“.

פערטער קאפיטעל

ימים טובים

איך גלויב, אז נישט די דערציילונגען און בעשרייבונגען וועגען דאבראמיל וואלט געווען דערפילט, אז איך זאל נישט שרייבען עטליכע ווערטער וועגן די יידישע ימים-טובים וועלכע זענען געווען א מין קולטורעלע דערפרישונג, נאך די שווערע ארימע פערהארעוועטע ארבייטס-טעג. אמת אז די הויפט צייט, איז אבגעגעבען געווארן דאס דאווענען, עס זענען אויך געווען אנדערע פערזיילונגען.

אין דאבראמיל זענען געווען עטליכע געבעהט-הייזער. עס איז גע-ווען א שעהנע ארטיסטיש געמאלענע גרויסע שול פון דריי גארענס הויך. אין דעם גרויסען חלל האבען פערנומען די מענער, די זייטיגע זענען געווען קליינע שילעכלעך ווי פארשידענע חברות האבען דארט געדאווענט, ווייל אין די גרויסע פלעצער, האבען א סאך מענטשען נישט געקענט עולה לתורה זיין. אויך וויבערשע שילן זענען געווען אין דריי אבטיילונגען. איין קליין שילעכעל ווי די בעל-מלאכות האבען געדאווענט, גערופען האט מען עס דאס שניידער שילעכעל, און דארט פלעגען די דאווענער פארטיג זיין, נאך איידער די אנדערע פלעגען אונפאנגען. נו, האט מען געהאט א גרויסען פרימארגען. און שבת איז א מצוה צו טרינקען א ביסעל בראנפען פאר לחיים, איז אז מען טרינקט אביסעל, ווערט מען אן אנדערער מענטש, קען מען דאך נישט דעם אנדערען מענטש פארשעמען, און מען טרינקט א לחיים צום אג-דערען מענשען אויך, און ווי זאגט דער פרקי אבות, "שנים עוסקים בתורה", אז צוויי מענשען זענען בגילופין שיכור איז מען געווארען זעהר פריילעך.

כמעט אלע בעל-מלאכות פון שטעטעל, האבן געוויינט אין דער שוסטער גאס, אזוי האט מען די גאס גערופען, טראץ דעם וואס אויך אנדערע בעל-מלאכות האבן דארט געוויינט. ווי מען קען זיך פאר-שטעלען, איז יעדען שבת אין דער פרי, האט זיך געלעבט אין יענעם געסעל. ניט איינמאל האט מען זיך בלויז צוקריגט נאר טאקע פער-פארן אין די ציין נישט וויסענדיג פארוואס, פאר ווען, מען האט גע-

געבען פעטש אין פנים אריין. און די געשריינען פון ווייבער און קינדער פלעגן זיין עדי-לבה-השמים. ביז מען איז געגאנגען צום בעקער נאכן טשאלענט.

זומער ביים בעקער איז גאר געווען א גאר אנדערע אינסטיטוציע. דאָרט פלעגט מען פרייטאָג ברענגען צום בעקער צו שטעלען פאר לכבוד-שבת טשאלענט פאר 3 גרייצער בעצאלט. יעדער פרוי האָט געמוזט בעצייכענען אירע טעפלעך מיט א סימן. אזוי נישט צו פער-בייטען דאָס עסען פאר לכבוד-שבת. נו, אז דעם בעקערס אויווען איז געווען אזוי אנגעברענט אז נישט איינמאל זענען די סימנים אָבער-ברענט אָדער צעגאנגען פון היץ געוואָרען, אָדער די פרוי וועלכע האָט נישט ריכטיג צוגעגרייט דעם טשאלענט, פאר אַ גאנצע נאָכט דאָרט צו שטעהן בראָטען, קאָכען, אָדער באַקען זיך, און עס איז אַרויסגעקומען שבת ביים אַרויס נעמען עפעס אנדערש, ווי די פרוי האָט זיך פאַרגעשטעלט. נור, פרעגט שוין נישט וואָס פאַר אַ קאָצען יאָמער איז דאָרט געווען. אין דאָבראַמיל זעהן טעפלעך אויס כמעט אַלע פון איין האַנט געמאַכט, אַחוץ די גרויסקייט, האָבן טאַקע אַלע יונים דאָרט געהאַט איין פנים.

צוויי שעהנע שפיל-פלעצער זענען אין דאָבראַמיל געווען. ווי דער יונגערער מענטש פלעגט פאַרברענגען שבתים וימים טובים נאָכן אָב-עסען דעם גרויסן מאָלצייט. אַ גלח'ס גאָרטען, און אַ גרינער טאַנץ-פלאַץ פון פלאַכע פעלדער. אזוי האָט מען עס גערופען. אינם גלח'ס גאָרטען, פלעגט זיך טרעפּען דאָס אינטעליגענץ, שוין אַביסעל היינטיג-וועלטישע בחורים. דאָרט זענען געקומען יונגע מיידלעך אויך, און מען פלעגט דיסקוסירן וועלטליכע געשעענישען לויט די ציוניסטישע צייטונגען. עס האָט אויסגעקוקט אז די האָבען געהאַט אַ ספעציעלע ערלויבעניש דאָרט צו פאַרברענגען. אויף דעם טאַנץ-פלאַץ פלעגט קומען דאָס אַרבייטער פּאַלק, יונגעלייט, מיט מיידלעך און מען פלעגט פאַרברענגען מיט שמועסען, לאַכען און טאַנצען, ביז אַרום 5 אַוויגער. דאָן פלעגט זיך דער עולם אַרויסלאָזען אויף אַ שפּאַציר. און דאָס איז געווען בלויז אויף איין זייט פון דעם שטעטעלשן טרעטוואַר, פון דעם בריק ביז צום פוילישן קלויסטער, און צוריק. דער וועג האָט גענומען צו שפּאַצירן אַרום 10 מינוט און דאָס איז אזוי אונגעגאָנגען ביז צום מעריב דאווענען. אנדערע, די פרומע בחורים, האָבען נאָכמיטאָג עסק בתורה געווען.

נאָך מעריב, אזוי שנעל מען האָט געמאַכט הַבדלה און עס ווערט ווידער אַלעס וואַכענדיג. מען טיט אַן צוריק די אַרבייטס-קליידער און מען געהט שוין ווידער אין שפּאַן לעבודה.

די ימים-טובים האָבען זיך יעדער יום-טוב גאר געהאַט זיין בע-זונדערן חן. נו, לאַמיר אָנהויבען מיט יום-טוב פסח. דער אַנפאַנג

פונם פריילינג. נישט נאָר האָט דער יום־טוב אין זיך געהאַט די פריש־קייט פון די ריחות פון וואַרימער שוואַרצער ערד, פון וועלכער דער שווערער ווינטערדיגער שניי האָט זי דעם גאַנצען ווינטער געוואַרעמט און פון די גאַלדענע אויפגעהענדע זון שטראַלען, וועלכע זענען געווען בעהאַלטען כמעט 6 חדשים אונטער שווערע גרויע וואַלקענס פונ'ם ווינטער. נאָר אויך אַנדערע מנהגים, ווי קאַלעכען ווייס דאָס איינציגע צימער, וואָס דער אַרימאַן האָט געווינט, און דאָס קויפֿען מעהל, „פסחדיגע מעהל“ פאַר באַקען מצות. ס'רעדט אַזוי קויפֿען מעהל פאַר מצות. עס איז מאַנכע מענשען פשוט אַרויס געקראַכען די אויגן פון קאַפּ טראַכטענדיג, ווי נעמט מען געלד אויף צו קויפֿען מעהל אויף פסח. ווייל דאָס איז געווען אַ ספּעציעלער מעהל געמאַלען ספּעציעל פאַר דעם יום־טוב דאָן ביים בעקער. די העלפערס צום באַקען די מצות באַשטעהען פון פאַלגענדע הענט. דער מעהל מעסטער (פון וועלכען איך האב געהאַט אַמאַל דאָס פאַרגעניגען צו טון פאַר דריי און אַהאלב וואַכען צייט, פאַר 20 גרייצערס אַ טאָג), אַ וואַסער־גיסער, אַ קנעטערין, וואַלגעריןס, רעדלערס, דערלאַנגערס, שיבערס, איך גלויב, אַז מ'קען זיך פאַרשטעלען ווי אַזאַ חד גדיא ווערקשטאַט זעהט אויס, און דאָס אַלעס אין דעם קליינעם אַרט פון דעם ווייניגס־פּלאַץ, ווי מ'האַט אויך געשלאָפֿען אין אַנדערע פּלעצער ווערט נאָך אויך מיט אַנדערע אַרבייט איינגעפירט.

נאָר אַז עס קימט דער שעהנער יום־טוב צום סדר, דער שרייבער פון די שורות ווייסט נישט ווי אַנדערע סדרים האָבען אויסגעזעהן, כּוּהאַב געזעהן בלויז, אין מיין אייגענער היים. נאָך מעריב, אַ נאַכט פאַר ערב פסח, איז מען בודק חמץ, מיט אַ הילצערנע לעפל פער־וויקעלט מיט אַ שמאַטע, די שטיקלעך ברויט, און מיט אַ פעדער פון אַ הון, מיט וועלכע מען האָט צוזאַמען געשאַרט די ברעקלעך פון די ווינקלען. עס ווערט אַוועק געטראָגען אין שוויץ־באַד אַריין און גע־וואַרפֿען אין דעם גרויסען אויווען צום פערברענען.

יום־טוב צום סדר. מיין פאָטער האָט אונגעטון דעם וויסען קיטעל, מיט אַ שיינע נייע וועלוועטע יאַרמעלקע. דאָס באַנק־בעטעל איז געווען אויסגעבעט מיט אַ פערניגע און אַ קישן צוקאָפֿענס, די ברע־נענדע ליכט געשטעלט צום טיש מיט צוויי גרויסע מעשענע לייכטער, צוויי קליינע לייכטערלעך. אַ פּלאַש מיט ראָזשינקע־וויין (אַליין גע־שטעלט) בלויז פאַר אַרבע־כוסות, פון גוטען וויין פאַר מיין פאָטער, די קערה אַ גרויסער טעלער מיט דריי גאַנצע מצות, עס האָט ניט געטורט זיין קיין מום, די חרוסת, מיטן מרור, און זרוע, מיטן געריי־בענעם כריין, און עטליכע שטיקלעך בולבעס, שטאַט גרינס. מיין מוטער, אַ מידע אָבער זי האָט באמת געשיינט פון נחת. נאָך דעם זאָגען דעם האַלחמא עניא, פרעג איך דעם טאַטען די פיר קשיות.

מיט מיין קלינגענדער סאפראנא שטימע און דער טאטע ענטפערט אויף מיינע פראגען מיט דעם, דער געוועהנליכען תירוץ אז „עבדים היינו“ און אזוי ווייטער. איך פלעג דארפן אויסזיצען דעם גאנצען סדר ביז צום סוף, אן פאר דעם, האב געמוזט געהן שלאפען. ביי טאג עטליכע שעה צו קענען זיין ביים גאנצן סדר. דעם יום-טוב פסח פלעגען קינדער בענייען אַנצוגלעך, קליידלעך, און פלעגען פסח גאנץ פרי אויפשטעהן און זיך אויספיצען אין זייערע נייע מלבושים, און שטעהן אויפן שוועל פון הויז, אז אַנדערע זאלען זיי מקנא זיין. קינדער פלעגען שפילען מיט נים פסח. אָבער צו קען מען פאַרגעסן די גוטע געשמאַקע קניילדער, מיט הינערנע יויך, און די פיינע ברוינע כרעמז-לעך, די עלטערע מענשען מיט אַ גוט ביסעל שליוואָוויץ, נאָך די פיש. דער יום-טוב פסח ליגט מיר באמת נאָך איצט אין טעם. עס האָט באמת געפילט אַ פריילעכקייט.

מיר געהן איצט צו, צו אַ צווייטען יידישען יום-טוב, שבועות. נאָר איידער מיר וועלן עפעס זאָגען וועגן שבועות, זענען אויך געווען קליינע ימים-טובים, וועלכע זענען נישט פערשריבען צווישן יענע ימים-טובים אין דער תורה. „ל"ג בעומר“, דאָס איז געווען אַ שטיקעל יידישער זאלדאטשנע יום-טוב. יידישע יינגלעך האָבן זיך אליין גע-מאַכט אַזעלכע האַלצענע ביקסלעך, אָדער פייל-און-בויגן און פלעגען אליין מאַכען מיליטערישע איבונגען. פילע פון די גרעסערע פלעגען געהן אין דעם טאָג אויב ס'איז געווען שניין, אין וועלדעל, אַ קליינער וואָלד, אויסער דעם שטעטעל פאַר אַ אַברוה. ביי נאָכט צו מנחה-מעריב האָט מען אויסגעשטעלט אין די פענסטער בעלייכטונגען מיט קליינע ליכטלעך, פאַר ר' שמעון בר יוחאיס יאָהרצייט. ל"ג בעומר איז דער 33טער טאָג פון ציילען „ספירה“ און דאָן אויף דעם 49טען טאָג איז געווען שבועות. וועגן שבועות איז ווערט זיך אַבצושטעלען. צום אַלעם ערשטען זענען די יידען געוואָרן בעשעפטיגט מיט אויס-מעיווען די הויז מיט גרינע בלעטלעך, מען האָט עס גערופען מאַיווע-בלעטלעך, ווייל זענען דאָמאַלסט פאַרטיג געוואָרען אין חודש מאי. די בתי-מדרשים מיט די בעלעמערס זענען אויסגעפוצט מיט גרינע בלעטלעך, און אויך בינטלעך פון זיי געמאַכט אויך מיט פאַפירענע בלומען איינגעפלאַכטען אין די גרינע בלעטלעך אזוי אז אַלעס איז געווען ווי איינגעטונקען אין גרינען. דער יום-טוב האָט דערמאָנט ווען עס איז געגעבן געוואָרען די תורה ווי אויך צוויי היסטאָרישע דאָטומס. דעם צווייטען טאָג שבועות איז דוד המלך'ס יאָהרצייט און מען זאָגט תהילים און עס ווערט דערצעהלט די געשיכטע פון רות, ווי אויך ווערט געלייענט אַ זעהר שעהנע פאַעמע „אקדמות“. און נאָך אַ אורזאָך איז דער יום-טוב פערצייענט אַלס שיינער, דער מנהג דאָס קאָכען און עסען דעם צווייטען טאָג בלויז מילכיגס, צוליב דעם וואָס די יידען

האָבען נישט דאָן געהאַט קיין פליישיג געשיר, נאָך דעם ווי זיי זענען צוריק געקומען פון באַרג סיני, האָט משה באַפוילן דאָס פליישיגע געשיר צו פערניכטען, און אָנהויבען פירען כשר. אַזוי האָבען יידען געטייטשט פאַר זיך לאַזען וויל געהן ביי אַ שיסעל פעטע געפוטערטע קעז־קרעפלעך מיט אַ קאַלטע גלאַז וויער־מילך אַדער באַרשט.

דערצו אַ צווייטער שיינער מנהג איז געווען שבועות, דער יידישער יונגער עולם פלעגט גיין צום הויכען שלאָס. דאָס איז געווען נישט נאָר מנהג נאָר פשוט ווי דין. וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ הויכער שלאָס. ווי שוין געזאָגט פריהער, איז דאָבראַמיל געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ קייט פון בערג, אַ טייל פון די קאַרפּאַטען־בערג, און אויף איינעם פון די בערג זאָל האָבן דאָרט געווינט אַ רייכער פריץ. ווען פוילען איז צעטיילט געוואָרען צווישן דייטשלאַנד, רוסלאַנד און עסטרייך, האָט דער גראַף־פריץ פערלאָזען דעם פאַלאַץ און פערשלאָסען דעם גרויסען אייערנעם טויער מיט אַ גרויסען אייערנעם שלאָס און קיינער האָט עס נישט געעפנט. עס איז געוואָרן אַ מיסטעריעזער פער־לאָזענער פאַלאַץ. און יידישע יינגלעך זענען יעדן שבועות געגאַנגען דאָרט עולה־רגל זיין, ביז עס האָט עפּיס פאַסירט. אַ גרויסע מחנה פון די ניט יידישע קינדערשע בעפעלקערונג זענען איין יום־טוב בעפאַלען און באַוואָרפען מיט שטיינער די יידישע יינגלעך, אַז זיי זענען קוים מיטן לעבן אַרויס, אַז זיי זענען אַהיים געקומען זייער איינגעשוויצטע. האָט איינער פון זיי זיך צוגעכאַפט צו אַ קאַלטן טרינק וואָסער און גלייך קראַנק געוואָרען. און טאַקע דעם זעלבן אווענט געשטאַרבן, דאָריבער האָבען די שטאָט בעלי־הבתים געמאַכט אַ חרם, אַז מהיום והלאה טור קיין יידיש קינד יענעם באַדען איבערטערטען. און אַזוי איז געבליבען אַ נישט געשריבענער געזעץ. פאַר יענער צייט וואָס איך האָב געלעבט אין דאָבראַמיל, זענען מעהר קיינע יידי־שע יינגלעך יענעם פלאַץ בעטראַטען.

צווישן דער צייט פון שבועות ביז ראש השנה זענען פאַראַן צוויי פאַסט־טעג. איינער פון זיי איז ווערט צו דערמאָנען, און דאָס איז תשעה באב. די נאָכט פון תשעה־באב פלעגט אויף אונז יינגלעך אונז פאַלן אַ פשוטע מורא. פונם לערנען אין חדר האָבן מיר געוויסט וואָס עס האָט פאַסירט מיט דעם בית־המקדש, מיט ארץ־ישראל, מיטן גאַנצן חורבן פון ירושלים. אָבער אין אַזאַ נאָכט האָט דאָס שטעטל איז געווען אַליין אויסגעקיקט ווי נאָך עפּיס אַ חורבן. דאָס שטעטל איז געווען פינסטער, נאָכדעם ווי מען האָט אָבגעגעסן דאָס איי מיט אַש איינגע־טונקען (אַנשטאָט מיט זאַלץ) און מען האָט אַרונטערגעצויגען פון זיך די שיך און שטיוועל בלוז אין זאַקען און מען האָט זיך געלאָזט אי־בער די פינסטערע געסלעך און די בתי־מדרשים צו קינות. אין דער גרויסער שיל איז געווען אַראַפּגענומען דאָס פרוכת, די בענק און

שטענדערס איבערגעקערט. יעדער האט געהאלטען אַ חלבן ליכטעל אין האַנט. אזוי איז מען געזעסן אויף דער ערד ("פלאַר") און אזוי האָט מען געזאָגט די קינות. עס הייסט געזאָגט, יעדער האָט געוויינט אויף חורבן בית־המקדש, און ביי אַלעמען זענען געווען די קינאלעך אויסגעווייקט פון טרערן. ווען דער חזן האָט מיט זיין טרויעריגער שטימע בעגלייט דאָס זאָגען פון איכה.

דעם צווייטען טאָג איז גאָר פאַר אונז יינגלעך געווען אַ פיקניק. ערשטענס נישט געדאַרפט דאווענען, קיין תפילין נישט געלייגט. אזוי איז געווען דער מנהג. אז מען טרויערט איז נישט דער קאַפּ צום דאווענען. נאָכן פרימאַרגן קינות זאָגען, זענען אַלע אַרויס אין די זאָקען אויף דעם הייליגען אָרט, דעם בית עולם. מיר קליינוואָרג האָבן געריסן זייערע בית־עולם עפל און זיך געוואָרפען מיט זיי און גאָר פאַרגעסען אינם גאַנצען חורבן. די עלטערע מעשען פלעגען אַרומ־פאַדען און זוכען אַלטע מצבות. ביז אַרום 1 אַזיגער. אייניגע האָבען שוין דאָן געעפּענט זייערע געשעפטען, און אַ סאך זענען געווען פער־מאַכט ביי מנחה. נאָך מעריב איז געווען אלגעמאן אויס טרויער טאָג. מען איז אַהיים, ווער ס'האָט געהאַט אַ גוטען מאָלצייט אָנגעגרייט איז אַוואָדע געווען צופרידען, און אַנדערע האָבען פערביסען נאָך פאַסטען מיט אַ דאַרע סקאַרינקע נעביך. מיט דעם ענדיגען מיר דעם טאָג תשעה־באב.

אין דעם היינטיגען טייל וויל איך דערציילען וועגען די דריי ימים־טובים, ראש השנה, יום כיפור און סוכות.

נאָר איידער איך קום צו די ערשטע צוויי, גערופען האָט מען זיי וויינענדיקע, טרויעריגע טעג, מוז איך אייך דערצעהלען וועגען עפעס אַ נס. אָהן נסים האָט קיין זאך ניט פאַסירט. דאָבראַמיל ווי אַלע שטעטלעך אין גאַליציען אין יענע יאָרן איז געווען זייער אבערגלויב־בעריש. אז מען האָט אויסגעגאַסן אַביסעל שמוציגע וואַסער אויף דעם באָרג מיסט אָדער אויף אַנדער אומריין אָרט ביי נאַכט, האָבען יונג און אַלט דריי מאָל געזאָגט דעם שפּרוך "היט אייך". נישט דער־פאַר אַז לעבעדיגע מענשען זאָלען זיך היטען, נאָר מען זאָל נישט חלילה ניט פאַרטשעפען מיט די שדים־רוחות אָדער אַנדערע טיוואָלים וואָס דרעהען זיך אַרום ביינאַכט אויף נישט ריינע פלעצער מיט קיינע גוטע כוונות. נו, פּרעגט שוין נישט אז מען האָט מיך געשיקט מיט אַזאָ שליחות אָדער אז איך פלעג דאַרפן פערביי גיין די גרויסע שיל ביי נאַכט פלעג איך האָלטען פשוט די נשמה אין איין האַנט און אַ ציצית פון די ארבע־כנפות אין די צווייטע האַנט. וואָס עפּיס מיט דער גרויסער שיל, אזוי איז איבער געגאַנגען פון מויל צו מויל, אז ביינאַכט קימען זיך צוזאַמען די נשמות פון אַלע פערשטאַרבענע דאָבראַמילער און ריכטען דאָרט אַפּ זייערע תפילות און אַך און וויי

חלילה דעם וואס גייט פערביי דעם שיל-הויף ביי נאכט און מען רופט אים אויס. נו, פלעגען אלע קינדער, ערשטענס זינגען אויף די העכ-סטע אקטאוועס צו פערטרייבען די שלעטכע מחשבות, וואס עס איז זיי געקומען נאך אויף דעם געדאנק און פלעגען געהן ארום צוויי „בלאק“ כדי אויסצומיידען די הייליגע שיל, און אט טאקע קים איך צום קיצור המעשה.

אין איין אויף דער נאכט ערב ראש השנה איז פערביי געגאנגען א פרוי און האט באמערקט ווי די פארהאנגלעך האבען זיך געריקט, אהער, אהין, ווי זיי טאנצען א קאדרייל. אויף מארגען אין דער פרייט מיר האבען געהאט ריידאס און זיכער גיט קיין טעלעוויזיע און דאס גאנצע שטעטעל איז געגאנגען אויף רעדלעך, עפיס גאר נישט קיין גוטע זאך, איצט ערב ראש השנה (אזוי האט מען דערצעהלט) ביז דער גרויסער סוד פו, דער געהיימניש איז אנטדעקט געווארען.

די שמת'טע פון דער ווייבערשער שיל האט אויסגעהאנגען ריינע פארהענגלעך פאר די ימים טובים. און דער נס איז געווען דאס וואס די פרוי האט זיך דערוויסט און דערציילט אין צייט אז זי איז עס געווען, אז נישט ווער וויסט וואס פאר א גורדין עס וואלט חלילה דאמאלט געהאנגען איבער די אידען אין שטעטעל.

איצט קומען מיר צום יום-טוב ראש-השנה. דער יום טוב איז נישט פון די פשוטע יום-טובים געווען. יידען האבען זיך געגרייט מיט אלע כוחות צו באגעגענען דעם יום-טוב פאר דעם פארגעבונג פון זייערע זינד, פון דעם פארגאנגענעם יאהר. אבער עס איז נישט געווען אזוי שרעקליך ווי יום-כיפור. יידען האבען געדאווענט מיט גרויס התלהבות, מיט בלאזען שופר. די ווייבער האבען ספעציעל געפלאכטען אנדערש דעם קוילעטש, אזוי צו פערדרייען דעם שטן דעם קאפ, ער זאל נישט קענען אויספירען ביים רבונן-של-עולם צו טון שלעכטס אויף די יידען.

אנדערש איז שוין געווען יום-כיפור. די גאנצע צען טעג (עשרת ימי תשובה) האט מען זיך טאקע געגרייט ווי מען דארף שטייען פאר א גרויסע דין ודין. מען האט געפאסט כמעט יעדען טאג, ביז איינס אזיגער, א חוץ צום גדליה, א גאנצען טאג. און אז עס איז געקומען ערב יום כיפור פאר נאכט צום מנחה, אין דער גרויסער שול, האט דער שטאטישער שמש געשלאגען יידען מלקות. דער ייד האט זיך אוועקגעלייגט אויף דעם „פלאך“ מיטן פנים אראב מיט איין האנד ביים הארצען, און ווען דער שמש האט גענומען דעם קאנטשיג מיט די לעדערנע פאסען און גענומען קלאפען (ניט צו שטארק) איבער די פלייצעס, האט דער ייד זיך געקלאפט מיט די האנד אין הארצען און געזאגט וידוי, „חטאתי ופשעתי לפנך“, און דער שמש האט בעקומען עטליכע גרייצער פארן ארויסקלאפען די עבירות פון דעם ארימען

יידען. אבער נישט אלע האבען געהאלטן פון דעם. איך פלעג אמישנע נאכקוקען דעם שמש ארום גיין מיט דעם קאנטשיג זוכען א בעלז זיך צו לאזען קלאפען, אדער שלאגען מלקות.

נאך מנחה איז יעדער שנעל אהיים אבעסען דעם גרויסען מאלצייט צום פארפאסטען, געגעסען האט מען אזעלכע עסענס עס זאל נישט דארשטען. פאר דעם קליינע ווארג אין די גאר יונגע יאהרען איז יום־כיפור געווען א „פיקניק“ און נישט איינער פלעגט קראנק ווערען איבערעסענדיג זיך מיט די אנגעגרייטע גוטע זאכען פארן אווענט נאכ'ן דאווענען. די עלטערן פלעגען ויצען כמעט א גאנצע נאכט און דעם גאנצען טאג אין שול און נישט טארנדיג צו געבן אליין זיי עסען, האבען די קליינווארג געהאט דעם ריכטיגען יום־טוב. נו, לאזט מיר אייך טאקע שוין פאר איין־וועגס דערציילען וואס מיר אליין האט פאסירט. אין חודש תשרי אויב אז עס איז געראטען פלוימען, ביי אונז באדט מען זיך אין פלוימען, און מען קאכט און מען פרעגעלט זיי. אזוי ווי איך האב געהאט יום כיפור א פרייע האנט מיט דעם שליסל צו דעם שאפע פון געקאכטע עסענס און מיין פאטער האט מיר אויך אנגעזאגט נישט פארגעסען צו מאכען ברכה ווען איך נעם עפס אין מויל. און טאקע וואס מעהר ברכות מעהר מצוות, האב איך געוואלט טאקע מקים זיין „כבוד־אב“, איז געמאכט א סך ברכות אז מיין מוטער האט באלד נישט געהאט פארן טאטען, נאר אזוי ווי איך בין דאן געווען קליין און דער עלטערער קינד פאר מיר האט זיך געהאט איבערגעקליבען אויף יענער וועלט, און ס'איז געווען יום־כיפור, באלד נאך דאווענען, האט מען מיר פארגעבען.

איך בין באלד ביים אנהויב אריינגעפאלען מיט א ליגענד. עס איז אזוי. די מאמע האט אויסגעקאכט פלוימען, געמאכט אזא מין גע־דיכטע זופ. פערזיכענדיג עס, בין איך געקומען צום טעם, און יעדעס מאל ווען איך בין אריין אין הויז האב איך א נאש געטאן פון יענעם טעפעל ביז, ביז וואס זאל איך זאגען, אז דער לעפעל האט באלד אונגעשלאגען אין דנא. אז די מאמע האט גענומען דעם טעפעל ביי־נאכט און א קוק געטון, סיי אין טעפעל און סיי אויף מיר, האב איך געזאגט אז די קאץ אין הויז האט עס געטון, נישט וויסענדיק די נאטור פון א קאץ, אז א קאץ האט נישט ליב קיין פלוימען זופ יוד. נאר אלס צוליב דעם וואס ס'געווען נאר א שעה נאכ'ן דאווענען און נאכ'ן זאגען „על־חטא“, בין איך אבגעקומען מיט דעם ווארונג נישט טון מעהר אזעלכע זאכן, ווייל איך קען חלילה קראנק ווערען.

איך האב געכאפט איינס פריהער פאר דעם אנדערען. געהאלטען האבען מיר יום־כפור צו „כל־נדרים“, אלע לויפען מיט די וויסען קיטלען אין די הענט מיט די תליתים. א קיטעל איז א לאנגער וויסער העמד צוגעפיצט מיט א זילבער קאלנער; אנדערע די ארימערע

נישט אַזעלכע צוגעפיצטע, און אַנדערע האָבען קיין קיטלען נישט געטראָגען. אָבער אַלע זענען געווען זעהר אָנגעשטרענגט. אין די גרוי-סע שול זענען אַלע הענגעל-לייכטער מיט חלבנע ליכטלאך געברענט, און גרויסע וואַקסענע ליכט אין קעסטלאך זאָמד ווי אויך גרויסע פאַראַפּין-לייכטער פאַרן גאַנצען טאָג צו ברענען. און אַז דער עולם האָט זיך פערזאַמעלט אונגעטון אין די ווייסע קיטלען מיט די תּליתים האָט פשוט טאַקע געפאַלען אַ פּחד אויף מענשען. אַז די ווערטעל איז היינט ציטערן אָפּילו די פיש אין וואַסער. אָפּילו די נישט אידישע שטאַט-בעאַמטע פלעגען קומען אין שול צו ״כל-נדרים״. דער מייאָר מיט זיין גאַנצע סוויטע געקומען הערן זינגען ״כל נדרים״.

און איצט קומען מיר צום יום-טוב סוכות. מיר יידען האָבען אַלע מאָל געזוכט מצוות. נו, איז טאַקע באַלד נאָך דעם ערשטן ביסן מוצאי יום-כּפור זענען מיר אַרויס, ווי שוואַך מען איז געווען נאָכ'ן פאַסטען, און מען האָט אַריין געקלאַפט אַ שטיקעל האַלץ אין אַ געוויסען פּלאַץ פון הינטער דעם הויז, אַ סימן פאַר אַ סוכה. דאָס איז בלויז ביי די אַרימע. די רייכע האָבען געהאַט געמויערטע סוכות וועלכע האָבען גענוצט דעם גאַנצען יאָר פאַר אַ האַלץ-קאַמער. אויף מאַרגען זענען אַרויס דער באַלעבאַס פון הויז מיט די קאַמערניקעס און צוזאַמען געשטעלט אַ סוכה, צוויי ווענט האָט מ'געהאַלט פאַרטיגע, איין וואַנט פון הויז, די צווייטע פון פאַרקאַן און די אַנדערע צוויי ווענט זענען געווען צוזאַמען געשטעלט פון ברעטלעך און צוזאַמען געבונדען מיט שטריק אָדער דראַטען. דעם דאָך האָט מען געדעקט מיט גרינע טשעטענע סכך. אַז גאָט האָט געגעבן אַז עס איז געווען אַ שיינער וועטער, איז נאָך געווען צום דערליידען, איז עס געווען זעהר אַ שעהנער יום-טוב, ווי איז אָבער דער דין אַז ס'האָט גערעגענט? און יידען האָבען געמוזט עסען אין סוכה, האָט מען געגעסען. נו, האָט אַריינגעקאַפּעט אין טעלער.

פאַסירט, האָט אַ שיינס. איך בין דאָן געווען אויף דער לעהר מיט קעסט און מיינע בעלי-הבתים האָבען סוכות די מאַלצייטען געגעסען ביי אַ צווייטען שכן, און יענער האָט געוואָלט ווייזען אַז ער איז אַ קנעפעל-שבקנעפעל מיט'ן רבּנו-של-עולם און ער קען באַווייזען ווונדער נסים. עס איז דאָן געווען גאָר שטאַרקע ווינטען, מ'האָט פשוט נישט געקענט איינזיצען אין סוכה. און דער ייד רופּט אויס בקול רם, ״רבּנו-של-עולם, דינע קינדער זענען מקים די מצוה פון עסען אין סוכה, איך פלוגי בן פלוגי באַפעל דיר אַבשטעלען די ווינטען״. און דער ייד האָט עס געזאָגט מיט גרויס כּוונה, און ער האָט נאָך נישט געהאַט געענדיקט דאָס לעצטע פולע וואָרט, ווען די סוכה האָט גע-קראַכט און צוזאַמען געפאַלען, און טישטיכער און ליילעכער וואָס זענען געווען אַרום די ווענט באַצירט האָבען אונז אַלעמען באַדעקט.

א נס מיר זענען ארויס נישט באשעדיקט. א חוץ דאס דאווענען איז סוכות געווען נאך א מצוה צו טון, בענטשן אתרוג. אפילו קינדער 3—4 יאהר האבען געווארט האלב נאקעטע אין די העמדלאך יעדען פרימארגען פארן מאן מיטן אתרוג. דאס גאנצע הויז געזינט האט געמוזט בענטשען אתרוג, אנדערש האט מען נישט געגעבען קיין עסען, אפילו די קינדער אויך נישט.

שיין איז געווען שמחת תורה ביי נאכט ווען גרויס און קליין, מאן און פרוי זענען געגאנגען צו הקפות, און דאס קליינווארג פלעגען קומען מיט זייערע פאפירענע פעהנער מיט די רויטע עפעל און ברענענדיגע ליכטלעך אריינגעשטעלט אין די עפעל. און איינער פלעגט טאקע דעם צווייטען אונטערצינדען דעם פאן. און אויבען אן פלעגט זיך דער שמש רייסען דעם האלז פארקויפען דעם „אתה הרעתה“, און די הקפות. עס פלעגט אזוי דויערן ביז צען אזויגער ביי נאכט. אויף מארגען איז גאר געווען יום טוב אין שטעטעל. אלע מענער ארים און רייך האבען יענעם טאג עולה לתורה זיין. ווי איך האב דא באמערקט, ארים און רייך. איך פלעג אייגענס זיך צוקיקען א גאנצע יאר אין בית המדרש, האט קיין ארימאן קיין עליה באקומען, אבער שמחת תורה האט מען אים אויך מהנה געווען מיט א פסוק אדער צוויי. מיט עליה, און אפילו די קליינע אינגלעך אונטערגעריקט אונטער איין גרויסען טלית און די טאטעס האבען מיט די קליינע חברה געמאכט די ברכות. וואס קען איך זאגן. קיינער קען זיך נישט פארשטעלען די גרויסקייט, פון די קינדער אפיר געהענדיג, פון אונטער דעם טלית. נאך א מנהג איז געווען וואס בלויז שמחת תורה האט מען זיך דערלויבט, אויסכאפען די קדושה זאגען ביים מוסף דאווענען, און אפילו באווארפען דעם בעל התפילה מיט עטליכע טיש-טעכער פון די געדעקטע טישען, וואס דאס וואלט מען נישט געוואגט אין א פראסטען וואכען טאג. נאר אזוי ווי דער ייד האט מען זיך געמאכט א ביסל פריילאך, האט מען אזעלכעס פארקיקט. און אזוי זענען אוועק סיי דער שיינער זומער, סיי די ימים טובים, און עס האבען זיך אנגעהויבען די גרויע, נאסע, רעגענדיגע, בלאטיגע און שנייע-דיגע טעג און וואכען. און מען האט גענומען ציילען צען וואכען צו חנוכה.

אין דעם לעצטען ארטיקעל האב איך געשריבען וועגען שלעכטע ווינטער וועטערן און דעריבער איז אויסגעקומען צייטענווייז אונטער צו הונגערן. הונגערן איז געווען איינע פון די גרינגסטע ליידען אין דאבראמיל. דארט פאסטען תעניתים איז געווען א גאר געווענליכע זאך, א חוץ צו פאסטען די רעליגיעזע פאסט-טעג ווי (1) צום-גדליה, (2) יום-כפור, (3) עשרה בטבת, (4) תענית אסתר, (5) שבועה-עשר בתמוז, (6) תשעה באב, זענען צוגעקומען האלבע פאסט-טעג, ווי יעדען ערב

ראש־חודש. ס'האט געהייסען צום יום כפור קטן. יעדען מאַנטאָג און דאָנערשטאָג ווען עס איז געווען קריאת התורה, און אַזוי עטליכע יאהרצייטען דורך דעם יאהר, פאַר עפּיס אַ גרויסען צדיק, אַבער גלאַט אַזוי אויב אַ פרומער ייד האָט זיך געפילט אַז ער האָט זיך מיט עפּיס פערזינדיגט, איז די ערשטע זאך געווען פאַסטען. אַפילו דאָס קליינ־וואָרג פלייגען זיך לערנען פאַסטען, און צום בערימען זיך איינער פאַרן צווייטען אַז זיי פאַסטען אויך. האָבען איינער דעם צווייטען גע־מוזט איבערצייגען מיט אַרויסשטעקען די צינג, אויב די צינג איז געווען ווייס איז געווען אַ סימן פון ניט עסען. יא, די ווינטערדיגע טעג, וואָכען, חדשים זענען געווען שווערע, ביטערע. איין גוטע זאך, די טעג זענען געווען קורצע איז מען געשלאָפען לענגערע שעה'ן. איצט קומען צום יום־טוב חנוכה.

חנוכה איז געווען אַ פרייליכער יום טוב. דאָס יעדער אויפדער־נאָכט בענטשען חנוכה ליכט. מיר האָבען געדאווענט אין בית המדרש, אַז עס איז געקומען צום בענטשען די חנוכה־ליכט פלעגט זיין אַזאַ מאַדע ביים די קליינע חברה־לייט צו היסען, ניסען, מאַכען אַזאַ טומ'לען, אַפילו צוואַרפען עפּיס צום חנוכה בענטשער אין היטעל, אַזוי, אַז מען האָט איהם טייל מאַל צושטימט. מען האָט דעם קליינ־וואָרג גאָר ניט געטון דערפאַר, פאַר זיין צוטומלען, ס'האָט געהייסען ס'איז פריילאך. אַז מען איז געקומען אַהיים האָט ערשט מיין פאַטער גע־בענטשט חנוכה־ליכט. מיינט איר אַזוי פשוט. צום אַלעם ערשטען האָב איך געאַרבעט שווער דעם גאַנצען טאָג מיט אַרויסרייניגען דעם מעשענעם חנוכה מנורה'לע אַלע אויל רייערן. מיין פאַטער האָט געמאַכט פון ווייסע וואַטע אַזעלכע דינע קליינע קנייטלאך און אַרייַנגעגאַסן ברענ־אויל אין די רייערלעך, און מיט אַ ליכטעל אונגעצונדען יעדער נאָכט איינס מעהר, און מיט גרויס כוונה געמאַכט די ברכות, און זיך צעזונגען אויף זיין הויכע אַקטאַווע הנרות הללו. אינ'ם אויווען האָבען געפלאָמט די ברענענדיגע שטיקער האַלץ, און דער שטוב איז געווען גאָר וואַרעם. די מאַמע האָט צוגעגרייט פון די צוריענע בול־בעס הייסע געשמאַקע לאַטקעס. חנוכה האָבען אַלע געשפילט אין קאַרטען, ווער ס'האָט געקענט שפילען. אַנדערע האָבען געשפילט אין דריידעל מיט דעם ״ה״, ״ש״, ״נ״, ״ג״, ס'האָט זיך געדאַרפט לייענען ״היה שם נס גדול״. אַזוי אַ גאַנצער וואָך. קליינ־וואָרג האָבען בעקומען קליינגעלד אַלס חנוכה מתנה'ס, חנוכה געלד. אַפילו די מלמדים האָבען אַבגעלעקט אַ ביינדעל, זיי פלעגען בעקומען חנוכה־געלד פון די באַלעבאַטיים. און אַזוי זענען אַוועק די אַכט טעג פון חנוכה.

און מיר וואַרטען איצט פאַר דעם יום טוב פורים מיטן גרעסטען אונגעדולד, ווייל פורים איז נישט נאָר געווען אַ פרייליכער יום־טוב,

נאָר פאַר דעם אַרימען קליינוואַרג איז דאָס געווען אַ געלד מאַכענדיגער יום־טוב. מען האָט זיך איינגעהאַנדעלט אַ מאַשקאַרע און זיך אונגעטון מיידעלשע מלבושים און געגאַנגען איבער די הייזער און מען האָט בעקומען אַ האַלבען גרייצער. אויך גרויסע פלעגען געהן אין שטעטעל איבער די הייזער פאַר נדבות. פורים איז געווען אַ טאָג פון געבען איינער דעם צווייטען. מען האָט זיך משמח געווען. עס זענען אַרום געגאַנגען שפילער. די גרעסערע בחורים, פונ'ם אַרבייט קלאָס, פלעגן פאַרשטעלן פאַרשידענע זאַכען ווי „יוסף מיט די ברידער“, „יעקב ועשו“, און נאָך אַנדערע שפילען. און דאָס שטעטעלע מיט מענשען, מענער, פרויען און קינדער פלעגען נאָך לויפֿען די שפילער און זיך איינהערן זייער זינגען און פאַרשטעלן דעם פורים שפיל. אזוי האָט מען זיי טאַקע גערופֿען פורים־שפילער.

ווי איר האָט געלייענט האָבען מיר געהאַלטן צו ענד פון די ימים טובים. און אַז מען האָט אָבערנענטשט ראש־חודש חשוון זענען די הימלען שוין געווען אונגעטון אין אירע טינקעל גרויע וואַלקענס. עס ס'גענומען פאלען אַ פחד אַ שרעק אויף דעם אַרימען עולם. (ערשט נעכטען אַזעלכע פרייליכע טעג געווען.) ביי פילע איז געבליבען גרויסע זאָרגען, דירה געלד צו בעצאָלען, דאָס איז די צייט פון צאָלען דירה געלד. עס איז אויך אָבער די צייט וואָס עס קומט אַן דער שווע־רער ווינטער מיט זיינע שלעכטע וועטערן, מיט די גרויסע טיפֿע שנייען, פרעסט, זאָווערוכעס. עס זענען געווען אַזעלכע שנייען וואָס איז געווען ניט אַרויס צו גייען פון הויז אין גאַס. מיין זיידע ראובן האָט מיר דערציילט אַזאַ מעשה־לע, אַז ס'איז אַמאָל אָנגעפאַלען אַ שניי אַזוי הויך אַז מען האָט נישט געקאָנט אַרויס אָפֿילו שעפען וואַסער, האָט מען דורך אַ שפאַרע פון די טיר, געשעפט שניי פאַר וואַסער.

די הויפט זאַך איז געווען פרנסה. די פרנסה איז שרעקליך געפאַלען ווינטער. די וואָס האָבען נאָך געצויגען זייער חיונה פון אַרבייט אין הויז איז נאָך געווען צום דערליידען. אזוי האָבען אַנדערע געטראַכט. אָבער די וואָס זענען געווען לופט־מענשען זענען טאַקע געווען אויף גרויסענע געהאַקטע צרות. מיין פאָטער זכרונו לברכה, פלעגט מיט אַ קרעכץ אַבזאָגען די פאַר ווערטער, ס'איז „אין יוצא ואין בא“, דאָס האָט געזאָלט הייסען, ס'איז נישט אַרויס און נישט אַריין. איצט איז געווען אויך די צייט וואָס די מענשען וועלכע האָבען נאָך געקענט, דאָס הייסט אַז עס איז נאָך געבליבען עטליכע גולדען און אַז מ'האָט געהאַט אַ גרויסע משפּחה אין הויז, האָט מען אַריינגענומען אין שטוב בולבעס, בורעקעס און אַנדערע שפּיז אַרטיקלען וועלכע האָבען זיך געהאַלטען פאַר אַ שטיקעל צייט. אָבער אַנדערע וואָס האָבען נישט געקענט איינקויפֿען זיך די אַלע גוטע זאַכען האָבען טאַקע ווינטער גאַנץ געשמאַק אונטערגעהונגערט, ממש געהונגערט. עס איז ביי אונז

אין שטוב אמאל פאסירט א פאל, עס איז אויסגעגאנגען די בולבעס, ברויט קען מען דאך ניט אונגרייטען פאר דעם גאנצען ווינטער. מיין מוטער האט אויפגענייט א ארבע-כנפות, זי איז געווען א שניידערקע, ערגעץ וועמען אין שטאדט צו פארקויפען אין פאר דעם איינקויפען א צוויי פונט ברויט. איז די יידישקייט געווען אזוי גוט באזארגט אז קיינער האט ניט געדארפט קיין ארבע-כנפות. איז זי אריין צו א אידישען בעקער און געבעטען א פונט ברויט. דער בעקער האט אב-געשניטען דעם פונט ברויט, און ווען מיין מוטער האט אים געוואלט איבערלאזען דערווייל דעם ארבע-כנפות אלס א משכון פאר'ן פונט ברויט. האט ער איר ארויסגענומען דעם פונט ברויט פון די הענט און ניט עס געוואלט בארגען. מיר זענען טאקע געגאנגען שלאפען בלויז מיט הייסע גלייזער טיי דעם אווענט.

מיין פאטער פלעגט ארומפארען אין אנדערע שטעטלעך מיט די אויפגענייטע סחורה וואס מיין מוטער פלעגט אויפנייען פאר פויערשע קינדער און פרובירן פערקויפען צו דעם פויערן פאלק וועלכע קומען יעדער וואך פון די ארומיגע דערפער פארקויפען זייערע פראדוקטען, און זיך איינקויפען פאר די נויטיקע שטוב-ארטיקלען. אז ס'איז גע-ווען א טרוקען קאלט וועטער איז נאך געווען צום דערליידען, איז אבער געפאלען א רעגען, א שניי, אז האט מען ניט געקענט אויס-לייגען אדער אויפהענגען יעדער זיינע מציאות, האט מען נאך דער-לייגט אמאל דאס באצאלען דעם פורמאן פאר פירן די סחורה מיט'ן דעם פאסאזשיר. איך וויל אויך דא דערמאנען אז עס האט ניט אויס-געפעלט קיין קאנקורענטען. איז יעדער איינער געווען הונגערדיג פאר א גרייצער פארדינסט, פלעגט מען דעם פויער אדער די פויערטע רייסען ביי די ווייסע לייווענטע פאלעס צו קויפען. אז מיין פאטער פלעגט אהיים ברענגען א הון אדער א פלעשעל שנאפס האב איך געוויסט אז ס'איז געווען א גוטער מארק. איז טאקע געווארן ששון ושמחה אין הויז, און דעם גרויסער באק אויבען איז געווארן ליכטיג, ס'האבען געקנאקט געזאטען די שטיקער האלץ אינ'ם באק-אוינען. מיר די קינדער האבען בעקומען הייסע פלאם-פלעצלעך, אין דעם גרויסען האלצערנעם שאף האט זיך געוירן די זויערע טייג פאר'ן ברויט. אין שטוב איז געווען ווארעם און פריילאך.

פינפטער קאפיטעל

פון מיד

אין די איצטיגען קאפיטעל הייבען מיר אן מיט דעם סדרה תולדות. מאין אני באתי? ווער בין איך? מיין העברעאישער און אידישער נאמען, שאל בן מאיר, אדער ווי מען האט מיך גערופען, שויל-מאיר-קאראלניקס. אינ'ם קליינעם שטעטעל דאבראמיל אין יענער צייט האט מען נישט געוויסט פון א פאמיליען-נאמען, און אזוי ווי מיין פאטער איז געווען א משולח ביי קאראלען האט מען אים גערופען מאיער-קאראלניק און מיך שויל מאיער-קאראלניקס. מיט אים זענען געווען א שוועסטער דבורה און א ברודער ליב. דעם זיידען פון מיין פאטער'ס צד ישכר-בעריש, די מוטער ליבי.

מיין מוטער רוזע-פערל בת ראובן-יחיאל מעהלער, א גלעזער ביים פאך. זיין ערשטע פרוי זלאטע, מיין מוטער'ס מוטער, געשטארבען זעהר יונג, איבערלאזענדיג מיין מוטער א קינד פון 5 יאהר. מיין זיידען ראובן'ס צווייטע ווייב האט געהייסען חיה, די מוטער פון אנקעל הערש, אנקעל יאשע, און טאנטע זיסעל, די מוטער פון סערע דא אין אמעריקע (חיה שרה) און א טאנטע בראנדשע. די לעצטע האב איך אלע געקענט, געלעבט און אויפגעצויגען זיך מיט זיי.

געבוירען בין איך דעם פערטען יוני 1890, אדער ווי עס איז געווען פארשריבען אין מיין פאטער'ס שבועות-דיגען מחזור, „געבוירען ואו בסיון תר"ן. עד כן כ'קען שרייבען וואס איך האב געהערט און געזעהן ארום מיר.

און פון איצט אן שרייב איך פון יענער צייט אן, וואס איך געדענק מעהר ווייניגער.

איך ווער אלט דריי יאר. עס איז געווען אין א פריילינג ווארימען פרימארגען. מיין פאטער קומט אהיים פון דאווענען מיט א ברייטען גוט-מארגען. לייגט אוועק זיין גרויסען תלית און טפילין זאק, און נעמט מיך ביים הענטעל און לייגט מיך אוועק אויף זיין קני און גיט מיר דריי שמיץ אויף מיין הינטער-געזעסל, און דאס האט געדארפט הייסען אז היינטיגען טאג בין איך דריי יאר אלט געווען. קיין אנדערען

געבוירען מתנה האב איך נישט באקומען. דעם זעלבען פרימארגען האבען פאסירט נאך אייניגע זאכען וואס האבען זיך מיר שטארק איינגעקריצט אין מיין זכרון. מען נעמט מיך צום פריזערי, מען שערט מיר ארום מיין שעהנע לאקען און מען לאזט מיר איבער בלוז צוויי, אין ביידע זייטען פון די אויערן צוויי פאות.

קומענדיג אהיים, נעמט מיין פאטער און וויקעלט מיך איין אין זיין גרויסען תלית און נעמט מיך אויף דער האנט און טראגט מיך צום דרדקי מלמד אין חדר. (זיין נאמען איז געווען לייב-איציק.) עס איז געווען דער מנהג אז צו דריי יאָר איז יעדער יידיש יינגל גענומען געוואָרן אין חדר. מיין מוטער האָט צו געווינשען אין אַ גוטער שעה. דער וועג צום חדר איז נישט געווען זעהר ווייט. זייענדיג איינגעהילט אינם תלית און קוים קענענדיג אַבכאָפּען דעם אָטעם, האָט מיר דער גאָנג געדויערט זעהר לאַנג. קוים אַז כ'האָב דערהערט מיין פאָטער'ס טריט אויף די האַלצענע טרעפּ צום חדר אַריין. ענדליך לאָזט ער מיך אַראָב פון זיינע הענט. נעמט דעם שווערען תלית אַראָב פון מיר. איך דערזעה מיך אין אַ גרויסען צימער מיט עטליכע קינדער. עס קומט אונז אַקעגען אַ זעהר הויכער ייד אין אַ לאַנגע שוואַרצע קאָפּאָטע מיט אַ שוואַרץ און ווייס באַזילבערט באָרד און אַ זעהר מאָגער בלאַס פנים און נעמט מיך אָן ביי דער צווייטער האַנט. איך בין געבליבען שטעהן צווישן צוויי גרויסע שטיוועל, פון איין זייט מיין פאָטער, פון צווייטער זייט דער מלמד און איך בתוכם, צווישען צוויי שטיוועל. די שטיוועל זענען געווען די הויך פון מיר, און מיר געהן, דאָס הייסט די שטיוועל געהן און איך גיי, צום רעבינס טיש. מיין פאָטער דערלאַנגט דעם מלמד אַ קליין פעקעלע און הייבט מיך אויף, זעצט מיך אַוועק ביים רבי'ן, מען טרינקט לחיים, און מיין פאָטער לייגט אַרויף זיין האַנט און זאָגט עפּיס אַ שפּראַך וואָס איך האָב ערשט יאָרן שפּעטער פאַר-שטאַנען, ווען ער האָט עס מיר דערקלערט. די ווערטער האָבען גע-דאַרפט זיין אַזאַ ברכה "ישמך ד' כאפרים ומנשה", צוויי פון יעקב אבינו'ס אייניקלעך, יוסף'ס קינדער. אין אַנדערע ווערטער האָט עס געמיינט, אַז איך זאָל אויסוואַקסען אַ גוט קינד און גייען אין "גאָט'ס דרכים", גאָט'ס וועגען און לערנען תורה.

מיין פאָטער געזעגענט זיך אַב און לאָזט מיך איבער אין חדר. איך האָב זיך שטאַרק צעוויינט. דער מלמד נעמט דעם פאַפּיר זעקעל און ווישט מיך אַב מיינע געזאַלצענע טרערען, און מיין נעזעל, און נעמט מיך באלד אין דער אַרבייט אַריין. ער האַלט עפּיס אַ זאָך צווישען זיינע געלע ציגאַרעטען פינגער, מען רופט עס אַ טאטעל געמאַכט פון ביינ, אונצווייזען דעם קינד די אותיות. פון מיינע אויגען פליסען טרערן, איך זעה קוים וואָס ער ווייזט מיר. איך הער ער זאָגט דאָס איז אַ אַלעף, "א", נאָך אַמאַל אַט דאָ איז נאָך אַ אַלעף "א", און נאָך

אלעף. איך זאג נאך מיט א וויינענדער שטימע. „אלעף, נאך א אלעף
און נאך א אלעף“, אזוי עטליכע מאל.

שפעטער, מיין מוטער קומט מיך אהיים נעמען. אויף מארגען פרי
קומט צו אונז א באהעלפער וואס נעמט זיך צו מיר, מיך אנטון מיינע
קליידער, וואשט מיך דעם פנים און די הענט און ווישט מיך ארום
און זאגט מיט מיר די ברכות און קושן די ציצית. זיין נאמען איז
געווען יאסעל-הויקער. ער בעקומט ביי אונז זיין אַנביסען. אַביסעל
שפעטער קומט א אונטער-באהעלפער און נעמט צוזאמען עטליכע
יינגלאך. מיר געהן אלע צוזאמען אין חדר. כ'האב זיך אויסגעלערנט
דאס אלעף-בית ביז עברי און דאן חומש. דעם אָנפאַנג פון חומש האָט
געהאט גאר דעם עקסטרא טעם. דער שפיל הייבט אָן דער מלמד און
די קינדער ענטפערן צוזאמען.

פראגע: וואס לערענט אָן אינגעלע?

ענטפער: חומש און צו מזל.

פראגע: וואס איז דער טייטש פון חומש?

ענטפער: חמש איז פינף.

פראגע: וואס פינף?

ענטפער: פינף ספרים פון דער הייליגער תורה.

פראגע: ווי הייסען די פינף ספרים?

ענטפער: דאס ערשטע ספר הייסט בראשית,

דאס צווייטע ספר הייסט שמות,

דאס דריטע ספר הייסט ויקרא,

דאס פערטע ספר הייסט במדבר,

דאס פינפטע ספר הייסט דברים.

אזוי אויסגעצויגען דעם ווארט... דייווארים, ניט דברים, און מיט
דעם ערשטען גרייז „דיי“ האָבען מיר אָנגעהויבען דעם חומש, צו מזל.
א שענער יום-טוב איז געווען פאר די קינדער אַז מ'האָט אויף
געהערט צו לערנען ביי נאכט. דעם רעבינ'ס ווייב האָט צו געגרייט
א סעודה, פאר די קינדער. יעדער קינד האָט געגעבן צוויי גרייטער.
יעדער קינד האָט געדארפט מיטברענגען אַן אייגענעם זעמעל מיט
א לעפעל פאר א רייז זוף צו זופען, פלייש האָבען מיר נישט באַקומען
נאר יעדער קינד האָט בעקומען צוויי געקאכטע פלוימען. דער באַ-
העלפער מיט דעם אונטער-באהעלפער פלעגט דאן אַבפירן מיט גע-
זאנג איבער די פינסטערע גאַסען. דער אונטער-באהעלפער האָט גע-
האַלטען צוויי אונטערשטע טיילען פון מעשענע לייכטער און צו
קלינגען צום געזאנג. און אזוי האָב איך געענדיגט די ערשטע טריט
פון מיין לעהרע אויף העברעיש. אַך אין וויי מיר אַ לעהרע. נאָך
פסח גיי איך צום צווייטען מלמד.

מיין צווייטער מלמד, א חומש-מלמד, איז געווען א קריפעל, גערופן
 האָט מען אים דער קרומער הערשעלע. אמת, אין דאָבראַמיל האָט מען
 קיינעם נישט גערופען ביים פאַמיליע-נאָמען. אָן עפּיס אַ צו-נאָמען,
 האָט מען נישט געוויסט וועמען מען מיינט עס. יעדער איינער האָט
 געהאַט אַ נאָמען און אַ צו-נאָמען. אַט למשל, דעם מלמד'ס ווייב האָט
 מען גערופען די-שוואַרצע" גיטעל. דער מלמד האָט געהאַט צוויי
 קינדער, א זון און אַ טאכטער. דער זון האָט געהייסען יוקיף, נאָ איז
 דאָך גענוג שוין שלעכט אַז ער הייסט יוקיף, האָט מען אים צוגעגעבען
 צו יוקיף — וואַראַנע. די טאכטער האָט אפילו שוין יאָ געהייסען הענע,
 האָט מען זי גערופען הענע-שמאַטעס. אַנדערש האָט מען קיינעם פון
 דער ווייטענס נישט געקענט וויסען וועמען מען מיינט עס. און אַט
 אַזוי האָט מען מיך אונגעדינגען צו דעם מלמד, דעם קרומער הער-
 שעלע. ער איז געגאַנגען מיט אַ קוליע אונטער דער רעכטען האַנט,
 און מיט איין שטעקען אין די לינקער האַנט, אַ קראַנקער, אַ היסענ-
 דיקער אַלטער מאַן, איינגעבוגיען אין דרייען, און צוליב זיין מום איז
 ער טאַקע געווען אַ גרויסער בעל-כעסן, און די יינגלאַך האָבן געהאַט
 גענוג אויסצושטענהן פון אים. ווען מיר זענען געזעסען אַרום דעם
 טיש און געלערענט פלעגט ער האַלטען דעם אַנלעהן שטעקען לעבען
 זיך, און טאַמער האָט עמיצער פון די קינדער בעגאַנגען אַ „עוולה“
 און אויפהויבען זיך, איז אים געווען שווער. פלעגט ער מיט'ן שטעקען
 צוציהען דעם בחור ביים האַלז צו זיך און אים דערלאַנגען אַ פאַר
 פראַסקעס אין פנים. דאָס זענען נישט געווען קיין אויסנאַם פאַלען.
 אַזוי פלעגט ער שטענדיג זיך צושרייען אויף זיין הייזעריגע שטימע,
 שעלטען, זידלען. געלערענט האָבען מיר גאָר ווייניג ביי אים. ער האָט
 דאַרצו געהאַנדעלט מיט ערדענע-טעפּ, ווייל קיין צופיל פרנסה פונ'ם
 מלמדות האָט ער נישט געהאַט. אַזוי האָב איך אַבגעפלאַגט דריי זמנים.
 און צו זעלבער צייט האָט מען מיך אַריינגעשריבען אין דער שקאַלע.
 דאָרטען בין איך געווען זעהר גוט. דער לערער, אַ קריסט, האָט מיך
 ליב געהאַט. צום ענדע פון טערמין פאַר אַלע מיינע אויסצייכענונגען
 ביים פרייווינג האָב איך בעקומען אַ „אבראז“ וואָס מיין פאַטער האָט
 עס באַלד צעריסען אַזוי שנעל איך האָב עס אין הויז געבראַכט. אין
 דער שולע האָב איך געלערענט דעם אלף בית פון דעם פוילישען
 שפראַך און אַנפאַנג פון רעכענען. איך גיי אַריין אין צווייטען קלאַס.
 דאָ האָבען מיר געהאַט אַ לערער, אַ אַלטער בחור, גערופען האָבען
 מיר אים מיט אַ אידישען נאָמען, „יעקעלע“ האָטשבי ער איז נישט
 געווען קיין איד. ער פלעגט מאַדנע זיך אויפפירן מיט די קינדער. ער
 פלעגט נישט שלאָגען קיינעם. ער פלעגט איבערלאָזען נאָך די לערן-
 שטונדען, אויף נאָך אַ שעה, פערשליסען אין דעם זעלבען לערן צימער
 און ער פלעגט געבען דעם שליסל צום שטרווז און יענער האָט שוין

געוויסט אז נאך די שעה דארף ער ארויסלאזען. דאס איז געווען א הארבע שטראף. ער האט אויך געהאט א לייכטערע שטראף. ער פלעגט ארויף לייגען אויף דער רעכטער האנט א שטיקעל פאפיר און מיט א ווירע פלעגט ער געבען א קלאפ איבער די האנט, אז די האנט האט געהאט גוט צו פילען, און די האנט האט געהאט גוט צו געדענקען. איינמאל האט מיר דער לעהרער יעקעלע איבער געלאזען אויף א שעה צייט פאר עפס א זינד. אזוי ווי די פענסטער פון קלאס צימער זענען געווען אפען, אייך נידריג, האב איך לאנג נישט געטראכט און בין אויסגעווען די צייט, אדורך דעם פענסטער. אויף דעם צווייטען טאג, ביו צום ענדע האט ער גאר נישט געזאגט. איידער דער גלאק האט געקלונגען איז ער צוגעקומען צו מיר און געזאגט ער וויל מיר זעהן. כ'האב פערשטאנען פאר וואס ער וויל מיר זעהן. גענומען מיינ פקעל ביכער און צוגעקומען צו זיין פלאץ. אלע קינדער פון קלאס זענען שוין געווען אוועק. ער נעמט מיר אונטער דעם ארעם און פירט מיר אריין אין צווייטען קלאס, ווי א גלח האט אונגעפירט א רעליגיעזע שעה. מיר איז באמת נישט געווען צום הארצן די שטראף, די הארבע שטראף. דער גלח האט עס בעמערקט, פרעגט ער מיר צי איך ווייס די נעמען פון די אבות. יא, האב איך געזאגט. „אברהם, יצחק, ויעקב“. ער גייט צו דער טיר און זאגט, „גיי אהיים“.

צו דער זעלבער צייט בין איך געווען א תלמיד פון א דריטן מלמד, ר' נפתלי פוקס, א חומש און תהילים מלמד. פון אכט א זיגער ביז איינס א זיגער פלעג איך זיין אין שקאלע. פון איינס ביז אויף דער נאכט אין חדר, ווי מען פלעגט לערנען תרגום אונקלוס, חומש מיט רש"י, יידיש-שרייבען און ליינען, און א קאפיטעל תהילים. מיט'ן תהילים זענען מיר נישט זעהר ווייט אוועק. אין דעם לעצטען זמן פון די דריי זמנים האב איך דא ביי דעם מלמד בעקומען מיט'ן קאנטשיג איבער דעם פנים אוש בליט האט פון מיינ באק גערינען. עס איז געווען פאר שבעות, געלערנט האבען מיר דעם „אקדמות“. דער רעבי זע- הענדיג מיינ באק בלוטעט, איז ער באלד אוועק צו מיר אהיים און האט מיר נאך צוגעלייגט צו מיינע עלטערן און בערעכטיקט זיין טהאט. נאטירליך די עלטערן האבען אים געגעבען רעכט. יעדען שבת און יום-טוב פלעגט מיר מיינ פאטער מיט נעמען מיט זיך צום לערנען. דארט האבען זיך פערזאמעלט א עדה יידען און מען פלעגט מיט זיי איבער געהן די סדרה פון דער וואך מיט רש"י און אלשיך, און איך פלעג צוזאמען מיט אלעמען זיצען און אויסהערען ביז איך פלעג זעהר אפט אן שלאפען ווערן. דאס איז געווען שבעות און איך זיך ביים טיש מיט אלעמען ווי אלע מאל. מיינ מלמד איז יענער צייט אויך געווען, דער וואס האט געלערענט מיט יענער עדה יידען. ער מאכט אויף דעם מחזור און זאגט צו מיר בקול-רם אז אלע האבען געהערט, היינט זאגט

ער, וועסט דו זאגען דא דעם „אקדמות“. איך האב אָנערשראָקען מיט מיין קלינגענדער שטימע געזאָגט דעם אקדמות און אים פערטייטשט. אלע זענען געוואָרן פּערגאַפּט. מיין פאָטער האָט זעהר בעדאָנקט דעם רעבין און אויך געהייסן געהן טרינקען אַ גלעזעל ביר אויף זיין קאַנטע. אויסער מלמדות האָט ער אויך אָנגעהאַלטען אין דער שטאַטי־שער גרויסער שול דעם שמשות, און נאָך אַנדערע זייטיגע פאַרדינסטען ווי טראָגען אַן אַלט ספר אין געריכט־הויז ווען אַ ייד האָט געדאַרפּט געבען אַ שבועה. און די ווייב האָט געבאַקען זעמעל און ברויט. אַלס איז געטון געוואָרן אין זעלבען חדר. אַלע מלמדים האָבען געמוזט האָבען זייטיגע פאַרדינסטען צום מלמדות, ווייל פון דעם קנעלען מיט די קינדער האָבען זיי קיין פּרנסה נישט געהאַט.

אַזוי האָב איך דאָ אָבגעלערענט אויך אַ דריי זמנים, און אַריבער געגאַנגען צו אַ נייעם מלמד. אים האָט מען גערופן דער קריפטשער מלמד. ער איז געקומען פון אַ אַנדער שטעטל, געהייסען האָט עס קריפטש. דאָ האָב איך שוין געדאַרפּט אויך לערנען גמרא.

באַלד דער אַריינקום אין דעם חדר איז מיר דער גאַנצער עסק נישט געפּעלען. דער מלמד האָט געווינט קאַמערינע, אין אַן אַלקער מיט איין פאַרמאַכט פּענסטער און עס האָט זיך געפּילט אַזאָ שלעכטע גערוך, און אַ קראַנק אינגעל איז געלעגען אין אַ בעטעל, און געהאַלטען אין איין שפּייזען אויף דער וואַנט. איך האָב געפּילט אַז עס קערט זיך מיר איבער די גאַל. אין גאַנצען זענען מיר געווען דריי תלמידים. עס איז אָבער די צייט געווען ווען מען בייט די דירות און דער מלמד האָט טאַקע געביטען די דירה. שוין אָביסעל בעסער, און דאָ האָט ער טאַקע געהאַט אַ גרעסערע צאָל קינדער. מיך פלעגט ער האַלטען אויף דאָ־נערשטאַג. דאָס הייסט אַזוי ווי איך האָב געקענט די סדרה פון דער וואָך אויף אויסענווייניג פלעג איך דאָנערשטאַג בלויז פאַר יוצא זיין איבער־זאָגען דעם חומש. דאָ מיט מיר האָט אויך געלערענט איין בחור פון דער בעלזער־קלויז. מיט אים פלעגט דער מלמד אַרבייטען שווער איבערהויפּט די גמרא. איינמאַל זאָגט ער צו מיר, „שאוּל, דעם פרייטאַג אָווענט גיי איך דיך פאַרהערן צו ר' איטשאלי מעהלער“. אַזוי האָט געהייסען דער פאָטער פונ'ם בחור. אַדורך דער וואָך האָט עפּיס פאַסירט, און ער האָט מיך זעהר בעליידיגט פאַר אַלע קינדער. ווען ער שלאָגט מיך וואָלט אפשר מיר נישט ווי געטון אַזוי פיל. נו, איך האַלט וואַרט, מיר געהען פרייטאַג נאָכט צו ר' איטשאַל'ן, איך נעם מיט מיין חומש, די סדרה איז דאָן געגאַנגען „ויחי יעקב“, און אַזוי שנעל איך הייב אָן דאָס ערשטע וואָרט ויחי, און זאָג, „ויחי, און ער איז געשטאַרבּען“, פינקט דעם היפּוך פון דעם טייטש, ויחי און ער האָט געלעבט. ער פּרעגט מיך נאָך איבער נאָך אַמאַל וואָס איז דער טייטש פון „ויחי“.

און איך זאג גאנץ געלאסען אז ער איז געשטאָרבען. ער פערמאכט דעם חומש און הייסט מיך געהן אַהיים.

אויף שבת פאַרנאכט איך בין זעהר פערשמייטט אין גרויסען בית המדרש מיט אַנדערע יינגלעך, מיין פאָטער כאַפט מיך אָן ביים אַרעם און פרעגט וואָס איז דער טייטש פון „ויחי“, און איך זאָג, „ויחי, ער האָט געלעבט, יעקב“. „פאַר וואָס עפּיס נעכטען ביי נאכט איז ער געשטאָרבען?“ „נעכטען איז ער געווען טויט“, האָב איך אים גאָנץ קאַלט אָבגעענטפערט. אין דער היים האָב איך אים דערציעלט די גאַנצע מעשה פאַסירונג פון דער וואָך און דאָס איז געטון געוואָרן בכּוּאָן, אמישנע צו לערנען דעם מלמד אַ לעקציע-לעסען.

איך גיי שוין איצט אין דריטע קלאַס אין דער רעגירונגס-שולע. דאָרט האָט מען געלערענט פּויליש, די לאַנד שפּראַך, רוטעניש, די סעקשאַן שפּראַך, דייטש, ווייל מיר האָבען געהערט צו יענער צייט צו עסטרייך. מיר זענען געווען אונטער-טאַהנען. מיר האָבען דאָ געהאַט אַ זעהר שטרענגען לעהרער, אַ פשוטער אַנטיסעמיט. פאַר יעדען מינ-דערוויכטיקייט פלעגט ער די אידישע קינדער אַזוי שלאָגען פשוט ממית'ן. ער האָט געהאַט אַזאַ שטעקעלע, ווען ער פלעגט עס הייבען אין דער לופט האָבען אַלע געהערט אַ פייף געבען. ער פלעגט דעם יינגל אַוועקלייגען אויף אַ בענקעל און פלעגט אָבציהען-שטייף די הויזען און פלעגט אַזוי אַריינקלאַפען אין דער הינטער חלק אַז דער יינגל פלעגט ממש אַוועקפאַלען חלושות. נישט געקענט אויפהייבען זיך צו געהען צוריק צום פלאַץ. זיך זעצען האָט מען נישט געקענט. עס פלעגען דעם לעהרער זיינע אַדערן אין האַלז ווערן אַזוי אַנגעלאַפען מיט רציחיש-בלוט אַז באַלד אויף צופלאַצען. יידישע קינדער פלעגען זיצען צוגעדעקט זייערע קעפּ מיט וועלוועטע יאַרמולקעס, און חלילה האָט ער געפונען אַ פעדער אויף עמיצענ'ס אַ יאַרמולקע, האָט ער גענומען זיין שטעקעלע און אַזוי אַרום געטראָגען די יאַרמולקע צווישען די נישט יידישע יינגלעך נ'מאַכען זעהר מיאוסע באַמערקונגען. מיר יידישע יינגלעך האָבען געמוזט אויפשטעלן זיך ווען זיי די קריסטליכע, האָבען געזאָגט יעדען פרי מאָרגן דעם „מאָדליטוואָ“. שטייענדיג, אויס-הערענדיג, יעדען פרי מאָרגן זייער געבעהט, האָבען מיר זיך אַזוי פֿיין אויסגעלערנט אַז מיר האָבען געקענט פיל בעסער ווי די קריסטליכע יינגלעך. און דאָס האָט פאַסירט צוויי מאל אַ טאָג, אין דער פרי און ביי אַהיים געהן.

קומענדיג פון פרימע עלטערן, האָט עס מיר זעהר נישט געווען צום האַרצען, און איך האָב אַמאָל פּראָטעסטירט, אָבער דער לעהרער האָט מיך איגנאָרירט און האָט אונז געהייסען טון דאָס יעדען טאָג. דאָס מאל האָב איך שוין עס דערצעהלט מיין פאָטער, און מיין פאָטער האָט עס איבער געגעבען צו ר' יאַנקעל שטיין, דער איינציגער ייד אין דאָבראַמיל

וואס האט געטראגען א קאופיק. נישט אלע איז ערלויבט צו טראגען
אזא קאופיק, נאר איינעם וואס איז געווען א תלמיד-חכם. ער האט
אויך געטראגען זיידענע קליידער יעדען טאג אין וואך, א טלית-קטן
אז מען האט געזעהן די פיר ציצית נאך הענגען אלע פיר עקען. דעם
צווייטען טאג אז מיר די יידישע יינגלעך האבן זיך צוזאמען גע-
טראפען פריהער פאר די קלאס-שעה, האבען מיר בעמערקט דעם גרייז
ר' יאנקעל שטיין מיט זיין אנליין שטעקען אנקומען צו דער שקאלע.
מיר זענען נאך דעם אריין, יעדער צו זיין פלאץ, און דער לעהרער,
ער איז געווען ווייס ווי קאלאך, און דער כעס האט אין אים געזאטען,
ווייל פאר איין וועגס האט מען שוין דערצעהלט דעם דירעקטאר ווי
ער בעהאנדעלט די יידישע קינדער. ערשטענס האט ר' יאנקעלע
געפועלט אז מיר זאלען זיך נישט דארפען אויפשטעלען ביים זאגען
דעם פאטשעס, און די בעהאנדלינגען זענען אויך געווארן מילדער.
שלאגען האט ער געמעגט, נאר מיט ווייניגער רציחה. אבער איך האב
בעקומען מיין פערדיגטען פסק-דין. איך בין געבליבען אויף נאך א
יאהר אין זעלבן קלאס. לויט דעם געזעץ האט יעדער איינער געמוזט
מאכען פיר עלעמענטארע קלאסען פון זעקס יאהר ביז צען יאהר. איך
האב געדארפט ווארטען ביז עלעפטן יאהר. אזוי האב איך געענדיגט,
סיי די עלעמענטארע און סיי דעם חדר, און נאך דעם געגאנגען לערנען
א מלאכה. דאס הייסט צום עלעפטען יאהר בין איך געגאנגען אויף
דער לעהר, א שניידער ווערן.

קאפיטעל זעקס

אויף דער לעהר

איך בין געגאנגען אויף דער לעהר, א שניידער, דאס מיינט נישט אז איך האב נישט פריהער שוין גענייט מיט מיין מוטער אויף דער מאשין. פון דעם ניינטען יאהר אן געהאלפן נייען פויערשע קינדערשע קליידלעך און שירצלעך, און צייטענווייז שוין ארויסהעלפען פערקויפען צו די פויערן די פארטיגע פראדוקטען.

איין מאל, דאס איז געווען אין אויגוסט 1898, אדער 1899, האבען מיר איין שבת אויף דער נאכט, נאך הבדלה זיך ביידע צוגעזעצט צו די צוויי מאשינען (מיר האבען געהאט צוויי זינגער פיס-טרעטער מאשינען) און פארטיק געמאכט צוויי דאצענט קליידלעך מיט שירצלעך, און ארום צוויי אזייגער פאר-טאג האט מיין מוטער מיך ארויסבאגלייט פון הויז מיט א פעקעל פארטיגע סחורה. און מיך אבגעשיקט דערמיט צו מיין טאטען, א בארגיגער מהלך פון דריי מיט א האלב איירופישע מיילען. איך בין ארויף געקומען צום פלאץ ווען ס'איז שוין געווען גרויסער טאג. איך האב געפרעגט מיין פאטער ווי שפעט דער זייגער איז, האט ער מיר געענטפערט, זעקס א זייגער. די ערשטע זאך האט מיך מיין פאטער צוגעפירט צו דער קרעטשמע, איך זאל אבדאווענען, און דאן האט ער מיר געגעבען אומבייסען. און דאן האט מיין אנקעל יאשע מיך מכבד געווען צו שטעהן ביי א פעסעל מיט מאסט. דערווייל זענען אונגעקומען דאס פויערים פאלק מיט דער מימע-מארי, א שעהנע אויסגעפוצטע גרויסע פיגור אויף א רויטען וועלוועטען געדעקטען בעטעל. איך שטעה און רוף, "קאלטער וויין", נישט וויסענדיג אז מען טור עס נישט טון אין יענער צייט. האט א געזונטער פויער מיט זיינעם א שטיוועל זיך אשטעל געטון אויף דעם צאפען פון דעם פעסעל און דער טרונק האט גענומען ארויסרינען. איך בייג זיך אן צו פערשטעלען דאס. עמיצער האט מיט א שטעקען א הויב געטון מיין קאפעליש און איך בלייב שטעהן אן א היטעל, אין הוילען קאפ פינקט דאן ווען מען האט געטראגען די מימע-מארי מיט די אלע ציילעמעס מיט אלע אג-דערע זייערע הייליגקייטן, און דאצו האב איך בעקומען גוטע קלעפ

איבערן קאפ מיט די שטעקענס פון די פויערס פאלק. איך האב זיך
קוים צוגעקומען צו מיין פאטער'ס שטעל און ארום עלעף א זיגער
בין איך צוריק אהיים.

שבת ביים דאווענען האב איך געבענשט גומל. אזוי האבען די על-
טערע מענשען מיר געהייסען, אום אוועק טרייבען די שרעק פון מיר.
ווי שוין פריהער דערמאנט גיט מען מיך צו א שניידער, איציק
שניידער, א תאנדיטני-שניידער, אפילו צו אייגענע מענשען, מיין
מוטער'ס א טאטע. מיין באבע איז געווען יענער'ס א שוועסטער. בע-
האנדעלט האט מען מיך ערגער ווי א פרעמדען. צוויי יאהר האב איך
דא ביי דער משפחה אזוי אובגעארבייט. ער איז נישט געווען פארני-
טרעסירט מיך צו לערנען דעם פאך, קיין געצאלט האב איך נישט
בעקומען. בלויז איינמאל פרייטאג נאכ'ן שוויץ-באד, פלעגט ער געבען
די געזעלען צו טרינק בראנפען מיט א האלבען פריש געבאקענעם
זעמעל, האב איך דאס אויך בעקומען. איך פלעג געהן א גאנג אב-
טראגען די פארטיגע סחורה צום סוחר, ברענגען די פעק רויז וואלינע
מאטיריאלען פון געשעפט פאר אויפארבייטען די מענער באנדעס און
אנציגער. איך וויל דא דערציילען דריי פאסירונגען.

איינמאל אין א זעהר פראסטיגען קאלטען טאג, שיקט מען מיך
ברענגען די רויז סחורה'ס. נו, א ברירה האב איך. קיין ווארימע
הענטשקעס האב איך נישט געהאט, אין דרויסען איז געווען ארום
אכצען גראד אונטער זירו קאלט. אבגעהענדיג האלבען וועג האב איך
געפילט מיינע נעגעל פון די פינגער שפרינגען אראב. וואס טוט מען.
דער שניי איז טיף, ווי זיך אנידער זעצען דערווארעמען די הענט איז
נישט ווי, איך ביט איבער פון אקסעל צו אקסעל. קוים איך בין א
האלב פארפרויערנער אריין אין שטוב. עס האט מיר גענומען א שטיק
צייט ביז כ'האב געקענט דערווארעמען די הענט. אלעס וואס כ'האב
בעקומען, דאס אבפאל פון דעם וואטען, וואס מען לייגט אריין אין די
פויערשע מאנטעלן. א גאנצע וואך האב איך עס געקליבען און פערקויפט
פאר צוויי גרייצער צום היטעל מאכער.

א צווייטע, א ווינטער נאכט. עס איז גליטשיג-נאס און פינסטער אז
מ'קען אנעמען דעם פינסטערניש ממש מיט די הענט. מיין בעלאבאס,
דער משפחה-שניידער, נעמט פונף פארטיגע מאנטלען, מיט ליכטיגער
ליינינגס, לאזט זיי מיר ארויף אויף די אקסלען, נישט פערבינדען, און
איך גיי ארום א האלבען גאס און טראך, איך גליטש זיך אויס מיט די
העלע געליינטע מענטעל אריין אין דער נאסע שנייערגע בלאטעס. נו,
איך האב זיך קוים מיט די מאנטלען אהיים דערטראגען. מיילע איר
קענט אייך פארשטעלען דעם שיר-המעלות דער מייסטער מיינער האט
מיר אבגעזונגען.

נאך עפס האט מיר פאסירט. די פרעס-אייזענס פלעגט מען ווארמען

אויף הארטע-קוילען, אבער מען האט געדארפט האבען לעבעדיגע פייער-קוילען אויף צו ברענען די הארטע קוילען. שיקט מען מיר, דער מייסטער צום בעקער צו נעמען עטליכע הייסע קוילען. איך גיי ארויס. אין דרויסען רייסט א געפערליכער ווינט און פינקען, פון די לעבעדיגע-קוילען פליהען איבער'ן געסעל. פינסטער איז געווען, האבען שונים דערזעהן. האבען זיי גענומען שרייען. האב איך מיר טאקע דערשראקען, נעם עפען דעם פרעס אייזען, און פרוביר אויסטרעסלען די קוילען אין פאסע אריין. האט ערשט דער ווינט עס גענומען צו צובלוזען, און די שונים זענען מיר נאכגעלאפען, מיר געוואלט דער-הארגענען, פאר וועלען אונזינדען דאס שטעטעל. קיום די עטליכע קוילען האבען פון זיך אליין אויסגעלאשען, און איך בין ניצול געווארן פונ'ם טויט. אזוי ווי צו פיל האב איך נישט געלערנט ביים פאך, האב איך בעשלאסען אז פון איצט אן מוז איך זיין א לייטישער בעל-מלאכה, און געהן לערנען צו א היימישען שניידער. טאקע דעם פאר פסח האב איך פארדינט געלד ביים באקען מצות און אבגעשפארט פאר א איי-בערציר. און טאקע געמאכט ביי א גוטען שניידער, און דארט האב איך זיך פאר קנאסט פאר גאנצע דריי יאהר. דאס געהערט זיך א עקסטרא קאפיטעל.

דא, וויל איך אייך איבערגעבען א פאסירונג פון וועלכע עס האט געקענט ארויסוואקסען א צרה פאר די דאבראמילער יידען. ווי איר געדענקט פון די פריריגע דערצעלונגען, האבן די דאבראמילער יידען, ווי אין אלע קליינע גאליציאנער שטעטלאך געהאט לופט פרנסות. און ביי די אלע פרנסות האבען זייערע פרויען געמוזט ארויסהעלפען אזוי צו קענען האבען א שטיקעל ברויט. אזא שטיקעל תורה שבעל-פה, האב איך אמאל געלערענט, אז אין דער אידישער לעגענדע ווערט דערצעלט אזא מעשה, אז צוליב א הין און א האן איז דאס בית המקדש חרוב געווארן. און דא אין דאבראמיל האט עס צוליב א עפעלע געקענט חרוב ווערן.

ווי שוין פריהער דערמאנט האבען פרויען ארויסגעהאלפן אין די פרנסות. זענען אין דאבראמיל אויף א שטיקעל פלאץ, ווי אין א האלבען „סקווער“ געזעסען אויסגעזעצט ביי זייערע פרוכט שטעלען, פרויען און פארקויפען עפעלעך. זעהר ווייניג מענשען האבען געוויסט צו קויפען פרוכט אויפן פונט. זיי האבען פשוט נישט געהאט, אדער זיך נישט פערגיגען אריינצוקויפען עטליכע פונט עפעל אדער אנדערע פרוכטען, סיידען די פרוכטען זענען שוין געווען האלב-פארפילט, חאטשבי די גאנצע געגענד איז געווען פארפלייצט מיט פרוכט גערטנער. דאס איז געווען א שיינער מאנטאג אין דער פרי. יידען און יידענעס זענען געווען זעהר פערנומען מיט צוואמענשטעלען זייערע פערשידענע שטעלען, יעדער מיט זיינע פראדוקטען, סיי רויז, סיי אויסגעארבייט.

דאס פויערעם פאלק האט אונגעהויבען אריין שטרומען מיט זייערע פערד און וועגענער אין שטעטעל אריין. ווער מיט חזרים, ווער מיט קיה און א קעלבעל, ווער מיט הינער און ווער מיט קאטשקעס, געזונ. און דער וואכענטליכער מארק האט זיך גענומען איינשטעלען, מיט דעם ריטכיגען קוויטשעריי, געפילדער ווי אלע וועכענטליכע מארק טעג אין דאבראמיל. יידען האבען געשריגען מיט בענומענע קולות, יעדער רופענדיג קונים צו זיין שטעל, באווייזענדיג דאס זיינע איז די בעסטע סחורה. מען האט פערקויפט, אריינגענומען א ביסעל געלד, אזוי אונ- צוהאלטן די נעקסטע עטליכע טעג מיט די נויטיגסטע לעבענס מיטלען. עס איז שוין געווען כמעט באלד נאך דעם מארק-טאג. דאס פויערעם פאלק האבען זיך גענומען איינפאקען זייערע געקויפטע סחורות, אויף אהיים צו פארן.

אין פויערשע פאר-פאלק זענען צוגעקומען צו א אידישע מיידעל און איינגעקויפט זיך אביסעל פרוכט, עפעלעך. דער מנהג איז געווען אז ביי יעדען איינקויפען האט דער קונה בעקומען א „שטעטשיניק“, אן עקסטרא פרוכט. אהן דעם איז עס נישט געווען גאר אזא מציאה. די מיידעל האט צוגעגעבען איין עפעלע דער פויערטע נאכדעם ווי זי האט שוין געהאט געמאכט דעם איינקויף. און דא האט עס פאסירט. די פויערטע האט גענומען נאך א עקסטרא עפעל. די מיידעלע נישט זייענדיג אויסגערעכנט האט געוואלט צוריק כאפען דאס עפעלע, האט מיט דער האנט פארטשעפעט אין דער פרוי'ס קאראלען. און די קא- ראלען זענען זיך צופאלען. עס איז געווארן א געוואלד. דער פויער האט אנגעכאפט דאס מיידעל ביים קאפ-האר מיט אזא קראפט אז ער האט איר אויסגעריסען א בינטעל מיט האר מיט דער הויט פון קאפ. עס איז געווארען א געשלעג צווישען פויערים און יידען. אונזער אנקעל הערש, זכרוננו לברכה, ער איז דאמאלט געווען אין זיינע בעסטע יונגע יאהרען, ער האט מיט א פוס פון א בענקעל דערלאנגט קלעפ און ער אליין האט זיך דערביי אויך נישט גענארט, און בעקומען א גוטע פארציע קלעפ. ווער עס איז דארט געווען האט דערלאנגט און אויך בעקומען, יעדער זיין חלק, ביז עס זענען אונגעקומען די פאליציי. דאס פויערעם פאלק האבען געכאפט די „פיס אויף די פלייצעס“ און יעדערער אנטלאפען אהיים. בלויז די יידן וועלכע וווינען אין שטאדט זענען געבליבען. די פאליציי מאכט א פראטאקאל און מען ברענגט די יידען אויף קלאגעס אין געריכט. אייניגע האבען בעקומען שטראפען פאר ברענגען „אומאדענונג“ אין שטעטעל און געבען דעם שטעטעל א שלעכטען נאמען. אנדערע זענען אבגעקומען מיט געלט שטראפען. א סאך זענען אין גאנצען בעפרייט געווארן.

דאס יידישע מיידעל וועלכע האט אים-מיינסטען געליטען, סיי ווייטא- טאגען סיי שאנדע, ביז איר קאפ און האר האבען גענומען זיך פאר-

היילען, האָט מער קיין עפעלעך נישט פערקויפט פאַר אַ לאַנגע צייט
 מורא האָבענדיג אַז עס זאָל צוליב איר עפּיס ווידער נישט פאַסירן.
 און אַזוי איז דאָס יידישע שטעטעל דאָבראַמיל אָנגעקומען בלויז מיט
 אַביסעל קלעפּ, און אַביסעל שרעק. די שרעק האָט אונגעהאַלטען אַ
 שטיקעל צייט. מען האָט זיך געריכט אויף אַ אַרגאַנאַזירטען פאַגראַם
 מצד דאָס פויעריס-פאַלק. פון יענעם מאַנטאַג אָן האָט די שטאַדט
 אַריין געשיקט יעדען מאַנטאַג „זשאַנדאַרמען“ וועלכע האָבען מיט
 ביקסען און שווערדען בעוואַכט דאָס שטעטעל, אַז צו קיין גרויסע
 איבערפאַלען אויף דאָבראַמיל זאָל נישט קומען. עדיכּן, פאַר דער
 שפּעטערער צייט איז טאַקע אַזעלכע נישט פאַרגעקומען.

קאפיטעל זיבען

נאך לעהרע יאהרען

און יעצט נאך א קאפיטעל שניידערשע צרות וואס איך האב אדורכ־געמאכט אין דאָבראַמיל. ווי איר געדענקט, אין דעם לעצטען קאפיטעל, האב איך קנאַפּע צוויי יאהר זיך געמוטשעט ביי אַ טאַנדיטנע־שניידער, און גאָר נישט אויסגעלערענט, אַ חוץ געטראָגען די רויע פּעק מיט וואָרעס, געטראָגען פּונ'ם מאַגאַזין אָדער באַלאַבאַס וואָס האָט פּערקויפּט די פּערטיגע מאַנטלען צום פּויערים פּאַלק. איצט האָב איך מיך בע־טראַכט אַז עס איז נישט קיין געשעפט פאַר מיר. איך מוז לערנען צו זיין אַ גוטער בעל־מלאכה. איך האָב דאָס איבער גערעדט מיט מיינע טאַטע־מאַמע און זיי האָבען איינגעזעהן מיינע גערעכטע טענות. מיין פאָטער האָט גענומען די מיסיע אויף זיך און ער איז צו געגאַנגען צום שניידער ווי איך האָב טאַקע געלאָזט, פאַר'ן יום־טוב פסח מיר אויפ־נייען איין אדריאלענעס איבערציהער. חול־המועד פסח האָט ער מיך באַדינגען פאַר דריי יאהר אויף די לעהר, איין יאהר און־אַ־האַלב'ס צו עסען אין דער היים און די אַנדערע יאהר און־אַ־האַלב'ס צו עסען ביים שניידער. דאָס איז געווען אַ פאָטער מיט זון שניידער, ווי אין פסוק שטעהט, „אַ שניידער בן שניידער“. מיין באַלאַבאַס האָט קיין מאָל צוגענומען עמיצען אויף דער לעהר. צו מיינעם צרותדיקען מזל, האָט ער צוגעשטימט און מיך געהייסען קומען נאָך יום טוב צום לערנען. דריי יאהר, שווערע יאהרען. די ערשטע צייט איז מיין באַלאַבאַס נישט געפעלען ווי איך האָלט דעם פינגער איינגעבויגען און אונגעטון דעם פינגערהוט אויף מיין מיטעלסטען פינגער פון דער רעכטער האַנט, האָט ער מיר צוגעבונדען דעם פינגער פאַר פיר וואָכען צייט, ביז איך האָב מעהר נישט געקענט אים אויסגלייכען, און עד היום האָלט איך דעם פינגער איינגעבויגען. אַזוי ווי איך וואָלט געווען אַלעמאַל פאַרטיג אויף צו שטעלען אַ נודעל אויף אים. מיין צווייטע אַרבייט איז געווען אַריינציהען פאָדעם אין דעם באַלאַבאַס נודלען. אַזוי ווי ער איז געווען אַ אַלטער מאַן און נישט געזעהן אויף שנעל אַריין ציהען דעם פאָדעם.

בין איך געשטאנען און עס געטון פאר אים. א דריטע אַרבייט וואָס געהערט צו לערן יינגלעך, צו געהען נאך פאַרשידענע שליחותן. גענוג געווען צו פאַרשטעקען אַלע לעכער מיט מיר. האַטשבי עס איז דאָרט געווען איין אייגען יינגעל, בין איך געווען דער שמש. נאך איין אַרבייט איז געווען דעם לערן יינגעל'ס. אַרויס טראָגען דעם פאַמעניצע שאָף, און פרייטאָג ביי נאכט אויספוצען די שיד-ווארג און שטיוועל פאַרן גאַנצען הויז געזינט. דאָס האָט אַזוי געדויערט כמעט די גאַנצע צייט פון מיין לעהרע. דעם איינציגען גאַנג וואָס איך האָב זעהר געוואָלט גייען איז געווען אַבטראָגען די אויפגענייטע מלבושים, ווייל דאָ האָב איך אַמאָל בעקומען עטליכע גרייצער טרינק-געלל. אָבער צו דעם האָב איך אויך געהאַט אַ שותף, דעם באַלאַבאַס אַ זעהנדעל, צופעליג געווען אַ ווילער יאָטל, פלעגט זיך צו מיר פריינדליך בעציהען.

איך האָב שיער נישט פאַרגעסען. אין דאָבראַמיל האָט יעדער איינער געמוזט אַרויסנעמען ביים שטאָדט-ראָהט איין אַרבייטס ביכעל און עס געבען צום באַלאַבאַס. אָהן דעם האָט קיין צווייטער באַלאַבאַס נישט געוואָלט צונעמען צו דער אַרבייט, און אָהן דעם האָט קיין אַרבייטער זיך ניט געקענט אַ ריר-טון. איך האָב אַזאָ אַרבייטס ביכעל טאַקע איבער געגעבען מיין בעלאַבאַס און דאָס האָט געמיינט ברודערקע ווי שלעכט עס זאָל דיר נישט זיין וועסטו מוזען ליידען און שוויגען. דאָס איז טאַקע אַזוי געווען אַ שטיק צייט. איך האָב געליטען און געשוויגען. כ'פלעג נישט איינמאָל פאַרשעלטען דעם טאָג פון מיין געבוירן, פאַר די באַליידיגען וואָס איך פלעג דאַרפֿען אויסשטעהן, און דאָס איז נאך געווען אָהן געבען מיר עסען. איר קענט אייך פאַרשטעלען נאך דעם יאָהר און האַלבס ווען איך האָב געדאַרפט דאָרט עסען, האָב איך שוין פאַר איינוועגס אויך געמוזט דאָרט שלאָפען. ביז דאָן האָב איך שוין געקענט אויפנייען אַ פאַר צייגענע הויזען, אַ פאַר לאַנגע אונטער-הויזען, אַזעלכע ווייסע גאַטקעס, אויך אַ לייב-צודעקעל.

דאָס האָט שוין געדאַרפט הייסען אַז איך פאַרדין מיר שוין דאָס עסען. עסען פלעג איך אין אַ ווינקעל אונטער דעם גרויסען אויווען, אַז דער באַלאַבאַס זאָל נישט זעהען. אויב אָבער אַז ער האָט דערזעהן אַז מען פעהלט ביי דער מאַשין, פלעגט ער אַ קוק געבען דאָרט אין ווינקעל און פלעגט נאָכדעם זיך אַזוי גלאַט אַ זאָג געבען. "צום עסען איז נעביך קיינער נישט, אָבער צו דער אַרבייט, איי איי!" און דאָס האָט געמיינט דאָס פאַרקערטע. שלאָפען. דאָ וויל איך איבער געבען דעם צימער. איז בעשטאַנען אַרום זעקס ביז אַכט מעטער די לענג. אַרום דריי מעטער די ברייט. דאָס איז געווען דאָס אַרבייט-צימער ווי פונף און טייל-מאָל זעקס אַרבייטער האָבען געאַרבייט. און דאָס איז געווען די שלאָף צימער, ווי זיבען ביז אַכט מענטשען האָבען געשלאָפען.

דאס זעלבען אויך געווען דאס עס צימער. אויך איז דארט געווען א באק-אוייווען ווי די מייסטערן די בעלאבאסטע פלעגט באקען ברויט און חלה'ס ווי אויך קאכען אלס אין דעם איינעם זעלבען צימער. און איצט ווילט איר דאך וויסען ווי איך בין געשלאפען און איר זענט נייגעריג צו וויסען. ווי איך האב אייך פריהער דערציילט האט די בעלאבאסטע געבאקען ברויט און חלה'ס און דאס איז געווען אזא גרויסער אויווען. אויף דעם אויבערשטען אויסערן-שטאק פון באק אויווען בין איך גע- שלאפען. מיט א פארמאכטען פענסטער'ל צו זעהן ווען עס ווערט טאג. פרייטאג האב איך נישט געדארפט קוקען אין דעם פענסטער'ל. די בעלאבאסטע פלעגט אפשטיין גאנץ פרי באקען חלה'ס און אז זי האט איינגעהייצט דעם אויווען, ווי דענקט איר? דער מאטראץ מיינער איז געווען פון א זאק אונגעפילט מיט ליסקעס פון גרופען און דאס פלעגט ווערן אונגעהיצט. האב איך נישט געקענט מעהר שלאפען דארט? און לעבעדיגע ברוינע און וויסע קליינווארג האבען דארט נישט אויסגע- פעלט. און אויב איך האב געוואלט ארויס א לעבעדיקער האב איך געמוזט במחילה ארונטער קריכען און שוין פאר איינוועגס צוריק זעצען צו דער ארבייט, טראץ דעם וואס צוויי אזויגער בין איך ארויף געקראכען אויף דעם פיעקעליק שלאפען. דאס הויז איז געווען אזוי אונגעשטעקט מיט... אז מען האט מיך נישט געלאזט איבערשלאפען אין מיינע עלטערנס הויז א נאכט. איינמאל א וואך פלעגט מען געהן אין שוויץ באד און דארט אין דער הויך פלעגט מען אויפהענגען במחילה די אונטער-וועש אויף אויפצורייניגען זיך א ביסעל. נו, ווי דענקט איר אז דריי יאהר אזעלכע אויסצוהאלטען. האט מען געדארפט זיין טאקע פון אייווען.

אז איך בין אויסגעווען שוין די דריי יאהר, מיי אלטער בעלאבאס איז שוין דאן געווען אויף "עולם-הבא", די יונגע בעלאבאסטים האבען אפילו א מאל אריינגעקוקט אין "נאפשווד", האבען זיי מיט מיר גע- לערענט די ריכטיגע פרשה. פאר זיין קראנק, פאר די שבתים און ימים-טובים און פאר עטליכע מאל וואס איך בין אנטלאפען פון זיי, וויל איך האב מעהר נישט געקאנט דערטראגען די ליידען, האט מען מיר דערלייגט אזא צעטעל מיט די אלע שולדען, און א סך-הכל פון זעקס מאנאטען אבצוארבייטען. און איך האב געמוזט אבארבייטען.

יא, עפס האט פאסירט. איך האב שוין דאמאלס געקענט אויך מאכען א וועסטעל. דאס איז געווען א פרייטאג. איך האב טאקע געמאכט א וועסטעל. און מען האט מיר נישט געגעבען קיינע לייסטלעך צום וועסטעל. איך האב געדארפט מיר אליין געפונען שטיקלעך פאר לייסט- לעך. אויב עס איז עמיצען באשערט צרות, פרעגט נישט, קומען זיי אונטער די הענט. איך גיי צו צו א פלאץ ווי שטיקלעך פיצלעך זענען

געלעגענען, און דער יצר-הרע גיט מיר גלייך אין דער האנט אריין טאקע דאס וואס איך האב געדארפט. איך מאך פארטיג מיין שטיק ארבייט. מיט גרויס רחבה און הענג עס אוועק, פון אלעמען אויס די שיד און גיי אין שוויץ. עס איז שוין געווען באלד טינקעל. מיין בעלאבאס' זינדעל קומט אויך באלד אין שוויץ. ער זוכט מיך אב, און זאגט מיר, „שויל, איך ווייס נישט ווי דיר צו העלפען! אבער איך מוז דיר זאגען, האסט צעשניטען די לייסטען צום סעקרעטער פון שטאדט רעקעל, נישט מעהר און נישט ווייניגער.“ זיצענדיג האט מיר גענומען שווינד- לען פאר די אויגען, און פאל אין חלאשות. עמיצער גיסט מיך אב מיט א שפעל קאלטער וואסער, איך קום צו זיך, עס איז שוין געווען כמעט פינסטער. איך טי זיך אן, גיי דאווענען, און קום אהיים, עס הייסט אהיים, צום שניידערס-טיש. קיינער קוקט זיך נישט אים אויף מיר. איך מאך קדוש, אזוי ווי חלילה דער גרעסטער אומגליק וואלט מיר חלילה פאסירט. איך עס, אבער עס ווארגט מיך יעדער ביסן. איך זעה ווי אזוי מען קוקט אויף מיר, להרוג, להשמיד ולאבד. אין הויז איז שא שטיל אזוי ווי דער גרעסטער צארן פון גאט וואלט אויף זיי אויסגעגאנגען. און בסך-הכל האט מען געקענט בעקומען די ווארע און מען האט עס טאקע געקויפט. איך האב אויך באצאלט פאר'ן שאדען, נאר דאס בין איך נישט אויסען.

זונטאג אין דער פרי, איך שטיי אויף, זעץ מיך צו דער ארבייט. איינער פון די צוויי ברידער, דער וואס האט זיך גערעכנט פאר מעהר דעם אינטעליגענטישען, מיט א בלאס פנים, און ארויס געשטעלט די אויגען, און אהן צו זאגען א ווארט, דערלאנגט מיר א מתנת-יד אין פנים אז איך בין אראפגעפאלען פינים בענקעל און מיין נאז האט שטארק געבלוטעט. דער צווייטער האט עפס נאך געבאמקעט אבער כ'האב נישט מעהר געהערט וואס. כ'האב זיך אויפגעהויבען ארום געוואשען דאס פארבלוטעגער פנים, ארום געווישט און גענעמען מיין תפילין- זעקעל און עוקר געווען, נישט געוואלט ווארטען פאר מעהר, און געלאפען דאווענען. אוי, ווי איך האב דאמאלס געדאווענט, פיל מיט טענות צום רבנו-של-עולם, און טאקע בשעת-מעשה בעשלאסען אויס צו זיין די צייט. איך לייג באלד אב די תפילין, אריינגעלייגט אין בייטעל און לאז מיך געהען צום באהן-סטאנציע. דארט קומען זיך צוזאמען די פיאקער מענשען. איינער איז געווען מיינער א אייגענער, נישט קיין נארישער בחור. (ער איז איצט דא אין אמעריקא, אויב ער לעבט נאך, אין דער צייט ווען די שורות ווערען געשריבען לעבט ער און וויינט אין בראנזוויל.) און ער זאגט צו מיר בזה-הלשון, „שאויל-ברודער, דו ביזט דאך עפס נישט קיין נאר. ווי וועסט דו געהן? האסט נישט קיין געלד, האסט נישט קיין ארבייטס ביכעל. אויב זאלסט אפילו ערגיץ

ווי געהן צו פיס וועסטו צוריק געבראכט ווערען מיט די פאליציי. פאלג מיך, קים זעץ אריין צו מיר אין פיאקער און מאך זיך נישט וויסנדיג, גיי צוריק ביז די צייט ווען וועסט זיין פריי און קענען געהן פארען ווי די וועסט וועלען".

איך האב פערשטאנען מיין ביטערע לאגע און גענומען מיין קרוב'ס עצה און צוריק אין שטאדט, זיך אבגעווישט די ליפען, אריין אין הויז צום שניידער, נישט געגאנגען עסען האטש די מייסטערן האט מיך גערופען עסען. אבער ווער האט דעמאלס געקענט עסען. אבער איין זאך האב איך פארענדיגט בעשלאסען, „איינמאל פאר אלעמאל מוז איך ארויס בעקומען דאס ארבייט ביכעל". און אזוי איז טאקע געווען. איך האב אבגעווארט, עס איז געווען א זומער אווענט, מען ארבייט נישט ביי נאכט. איך האב מיר צופעליג גענומען פאר נאכט-ארבייט. אלע זענען געווען אוועק דאווענען מנחה-מעריב, די מייסטערן איז געווען אין גאס. איך האב געוויסט ווי מיין ארבייט ביכעל ליגט. איינס, צוויי, דריי, דאס ארבייטס-ביכעל ליגט ביי מיר אין בוזים. איך האב זיך אויף שנעל אבגעפארטיגט מיט דער נאכט-ארבייט און אוועק אהיים צו מיינע עלטערן, אין א קאמער, אין א וויגעלע בעהאלטען מיין אר-בייטס-ביכעל. מיינע בעלאבאטים האבען באמערקט אז דאס ביכעל פעהלט, האבען זיי מיך געפרעגט צי איך ווייס ווי דאס ארבייטס ביכעל איז. איך האב נאטירליך געלייקענט אז איך הייב נישט אן צו וויסען וועגען א ביכעל. דער פאטשער בעלאבאט איז דאן אוועק צום שטאד-טישען סעקרעטער און האט בעקומען א צווייטען ארבייטס בוך, וועל-כעס איך האב נאך היינט מיט מיר.

צו ענדע פון די זעקס מאנאטען וועלכע איך האב געדארפט אב-ארבייטען פאר די שבתים, ימים-טובים און קראנקע טעג, האב איך זיך אויפגעסניי בעדינגען אויף נאך א יאהר ווייל אין דאבראמיל איז קיין אנדערע שניידער נישט געווען ווי צו ארבייטען נאר טאנדייט-ארבייט, און דאס האב איך נישט געקענט. האב איך נישט קיין אנדערע ברירה געהאט. אבער מעהר ווי פונף און צוואנציג גולדען, א חוץ דעם עסען האבען זיי מיר נישט געוואלט געבען, און איך האב נישט געוואלט בלייבען. די אלטע מייסטער'ן איז מיר נאכגעגאנגען און געזאגט, „איך גיב דיר פונף גולדען פון מיין געלד אונד בלייב פאר נאך א יאהר". און איך בין געבליבען ארבייטען נאך א יאהר מיט עסען און געזאגט וואס ביידע האבען מיר צו געזאגט. די בעלאבאטע האב איך פון אמעריקע צוריק געשיקט פונף דאלער פאר די פונף גולדען. און אזוי האב איך געענדיגט די לערע יאהרן פון מיין שניידעריי.

איך פלעג אויך דאן שוין א בליק אריין געבען אין דעם פוילישען צייטונג, נאפשוו, דער סאציאל-דעמאקראט מיט'ן נאמען דאשינסקי

האָט עס רעדאָקטירט. איך האָב שוין גענומען צו הערען דערציילונגען פון די ערשטען מאַי פייערונגען וועלכע זענען אָבגעהאַלטען געוואָרן אין פּשעמישל. איך פלעג שוין צו יענע יאָהרן פון 16-17טען, נאָכ-לויפּען קאַנדידאַטען. סאַציאַל-דעמאָקראַטען פלעגען קומען אין דאָב-ראַמיל. דעם איינציגען פּלאַץ וועלכען זיי האָבען געקענט האַלטען זייערע פאַרזאַמלונגען איז אַ סטאַדאַלאַ. אויף מיין 17טען יאָהר האָב איך פאַרלאָזען דאָבראַמיל, אַוועק נאָך בערלין, דייטשלאַנד, און קיין מאָל מעהר אויף מיינע אויגען געזעהן דאָבראַמיל.

קאפיטעל אכט

איד פערלאז דאבראמיר

אין דעם פרייגען קאפיטעל האב איך געענדיגט מיט די ווערטער,
איד פערלאז דאבראמיר...

יא, עס טוט זיך נישט ווי עס רעדט זיך. ווען איך האב פערלאזען
מיין שניידער ווי איך האב זיך אנגעפלאגט די אלע יאהרן, האבען זיך
ערשט אנגעהויבן א ניי בינטעל צרות. איך האב נישט געהאט צו
וועמען אריינגעהן ארבייטען. אלע מייסטערס זענען געווען טאנדייטני
שניידערס, און פיר-און-אהאלב יאהר וואס איך בין געווען אויף די
לעהרע האב איך קוים זיך אויסגעלערענט א פאר גוטע הויזען פארן
קאמיסאר צו מאכען. נא האבען בלויז ביי די וואו איך האב געארבייט.
פאר אים האט מען גענייט די קליידער.

אלזא איך האב קיין ברירה און נעם אן דאס אקס ביי די הערנער
און גיי אריין צו א צווייטען שניידער וועלכער האט געהאט עטליכע
שטיקלעך ארבייט פאר יום טוב שבועות. דעם בעלאבאס האט מען
גערופען דער עסטרייכער שניידער, א איד מיט א לאנגע ברייטע צע-
פלאשעטע בארד. ער פלעגט זי גלעטען מעשה-למדן. זיין פיגור איז
געווען א נידיריגע אבער א היבשע קיילעכדיקע, מיט א היבשען
גראבען בויך. אזוי פלעגט ער די בארד צושפרייטען אום צו פערדעקען
זיין בויך, ווייל פאר א שניידער איז נישט פאסיג אזא בויך מיט אזא
בארד. די ווייב זיינע איז געווען פונקט דער הפוך פון אים. א קליינע,
א דארע, מיט א געשטיפעלט פנים, אמאל אלס קינד אוואדע געהאט
פאקען, מיט א זעהר קוויטשענדיקען קול. איין איינציג טעכטער'ל
האבען זיי פערמאגט מיט זעהר שלעכטע צעווייטאגטע אויגען, געליטען
אויף מאזלען קליינערהייט. זענען די מאזלען אריין אין די אויגען. דאס
אלעס כ'האב באלד דעם ערשטען טאג אויס געפינען. און דערווייל אזוי
רעדענדיג ביי דער ארבייט האבען זיי אויס געפינען אז איך האב אין
געדאנק אמעריקא, נאר איין זאך, עס פעהלט מיר די הוצאות. נא
האבען זיי שוין געהאט א פארטיגען פלאן ביי זיך אבגעמאכט. זיי האבען
געהאט די מידעל, זייער טאכטער אין דעם זעלבען עלטער און זיי

וועלן מיר טאקע געבען אלע הוצאות נאך אמעריקא. נאך מיט דעם באדינג אז כ'זאל שטעלען א חופה מיט זייער טאכטער. האב איך טאקע געשטעלט, נישט קיין חופה, נאך פיס. איך בין שוין מעהר אין זייער שטוב נישט אריין, און מעהר נישט געקומען צו דער ארבייט. די מייסטערן איז געקומען אויס געפינען וואס האט פאסירט מיט מיר. האב איך פשוט און פראסט געלאזט וויסען אז איך שטיי נישט אין קיינע שידוכים און וועל זיכער אויך האבען אויף הוצאות ווען איך וועל עס דארפען.

און איצט, וואס ווייטער. מיין מוטער, עליה השלום, האט געהאט צוויי זינגער ניי מאשינקעס אויף וועלכע מיין פאטער און זי פלעגען זיך מיט זיי בענוצען. אין דער צייט אבער ווען עס זענען קיינע ירידים נישט געווען האט מיין מוטער אריינגענומען ביליגע טאנדייטע מענער הויזען צום נייען, פאר זעקס גרייצער א פאר הויזען. געבראכט די רויע מאטיריאלען פון דעם מאגאזין, אויפגענייט, אויס געפרעסט און אבגעטראגען די פארטיגע פראדוקציע צוריק אין מאגאזין, פאר זעקס גרייצער א פאר. נו, ארום גייען לידיג איז פאר מיר קיין טאכלית נישט געווען, האב איך קיין אנדערע ברירה נישט געהאט ווי נעמען זיך נייען אויף איינע פון די ניי מאשינען, און נייען פאר דריי גרייצער א פאר, ווייל פאדעם האט מיין מוטער אליין געקויפט און צושניידען, פרעסען און אבטראגען, איז זי געווען בערעכטיגט צו די דריי גרייצער. און צו יענער צייט איז אין דאבראמיל געקומען פון אמעריקא טאקע א דאבראמילער אויף א ווייט. מיין מוטער האט אים איינגעלאדען צו קומען צו אונז פאר א בעזוך, און אזוי ווי אין צופיל פלעצער צו געהן נישט ווי אין דאבראמיל, איז מען פשוט מחיה מיט א איינלאדונג. און זיבא, דער גאסט קומט אריין און טרעפט מיך טאקע נייען אט די הויזען. ער איז פשוט פערגאפט געווארן און גיט א זאג צו מיין מוטער, „רויזע, אים אין אמעריקא וועט גאר נישט פעהלען. ער איז דאך שוין א פארטיגער בעל-מלאכה, א הויזען-אפרייטאר. איין קלייניקייט, א הויזען אפרייטאר, רעדט ער איבער נאך אמאל צו מאכען זיכער אז מיין מוטער האט געהערט וואס ער האט געזאגט. מיר אבער איז געווארען אי ווארעם אי קאלט. ווארעם, ער האט מיר צוגעטראפען מיינע ווינטשען און קאלט ווייל מיין גאנצען פארמעגען איז געווען גאנצע דרייסיג גולדען-עסטרייכישע, און דאס איז בלויז גענוג געווען אויף א האלבען וועג, ביז צום גרעניץ. פון א שיף איז שוין אבגערעדט. דער רבנו-של-עולם פארלאזט נישט. מאכט זיך אזא מעשה. לעבען דאבראמיל איז דא נאך אזא באשעפעניש, א שטעטעל האלב די גרויס פון דאבראמיל. דער נאמען פונ'ם שטעטעלע איז „חיראב“, און דארט האט מיין פאטער געהאט א קרוב מיט'ן נאמען, חיים. חיים פלעגט קומען יעדען פסח א היים צו ווייב און קינדער, פון דייטשלאנד. געווען

א הויזרער אין די פארשטעהט פון בערלין. מיין פאטער האט אויך געהאט קרובים אין בערלין וועלכע זענען די ערשטע יאהרן געווען הויזרער און דערנאך זיך ארויפגעארבייט פאר מאנופעקטורערס, און אויך גרויסע אייער הענדלער. דער ר' חיים וועלכער האט אויך אין דייטשלאנד געטראגען בארד און פאות, נאך פארשטעקטערהייט, האט געהאט צוויי טעכטער, שוין מיידלעך פאר „חופה וקדושין“ האט ער זיך באלד צוזאמען גערעדט מיט מיין פאטער און ער איז בעשטאנען דערווייל מיך מיט צונעמען מיט זיך קיין בערלין. ער וויל אבער מיך זעהן איידער ער נעמט מיך מיט זיך. מיינע שיד זענען ביים שוסטער, קיין אנדערע האב איך נישט. מיין פאטער פילט מיט אין מיין פארלעגענהייט, נעמט אראב פון זיך די שטיוועלעטן. איך מאך א גלאנץ אויף זיי. זיי זענען טאקע געווען אביסעל צו גרויס אויף מיינע פיס. איך צי זיי אויף מיר, וואס זיך ארום, פארקעם מיינע האר און לאז מיך צו פיס אין יענעם שטעטעל אריין. האטשבי עס האט בלויז געקאסט פונפצען גרייצער מיט דער באהן, האב איך נישט פערגינען אויסגעבן די פונפצען גרייצער. עס איז געווען א שעהנער טאג. איך היידא נאך חיראב. איך קום אן שטעטעל חיראב. די עלסטע טאכטער פון א יאר 22-23, בעגענעט מיך מיט א שמייכעל אויף דער טיר און פירט מיך אריין אין שטוב. ר' חיים, א שיינער ייד מיט א הדרת-פנים, א שווארץ באזילבערטע בארד, מיט א יארמעלקע אויף זיין קאפ, יצט איבער א ספר. ווען איך בין צוגעקומען צום טיש, האט ער זיך אויף געהויבען, מיר דערלאנגט א ווארימע האנד און מיט א שמייכעלדיקען פנים געגעבען א זעהר ווארימען שלום-עליכם, און רופט חיה, זיין ווייב. „זעה, זעה, דאס איז דאך מאיער'ס זון! ער וויל פארן אין בערלין. נו, וואס זאגסטו חיה? אוואדע איך וועל אים מיט נעמען. א בעל-מלאכה, ער וועט באלד פארדינען געלד. נאך זאג מיר, וויפיל געלד האסטו?“ איך זאג אים א ערד דרייסיג גולדען. „וועסט האבען דערווייל גענוג. און א פאסיר שוין האסטו?“ ניין. „דענקסט אן וועסט קענען בעקומען? ווייל קיין דייטשלאנד מוז מען האבען ביים אריבער געהן די גרעניץ“.

עס ווערט מיר ווידער קאלט ווייל איך האב טאקע מורא בעקומען, פאר צוויי זאכען. איינס זענען יענע יאהרן צוריקגעהאלטען געווארן אלע יונגע לייט וועלכע זענען געווען מיליטער פעהיג. און צווייטענס, האבן זיך געפונען גוטע מענשען וואס האבען גאר נישט געמיינט אבער טון א טובה'לע, ווי לאזען וויסען די רעגירונגס-אנשטאלטען. איז מען שוין געווען איין אבגעקאכטער, א פארטיגער, פארן האט מען נישט געקענט מעהר. איך געזעגען זיך זעהר פיין מיט ר' חיים'ן, זיין פרוי און טעכטער און לאז מיך צוריק אין וועג אויף אהיים קיין דאבראמיל. געהענדיג אהיים לויפען מיר אדורך פערשידענע געדאנקען אין קאפ.

ווי אזוי צו קענען קריגען א פאספארט אונטערגעשריבען פון דעם פאדבארצע. ער איז דאוועק א שטיקעל אידען פריינד, אבער דאך מיין אויסזעהן האט מיך אליין געקענט פערטען. און איך קום אהיים, רעד זיך אדורך מיט מיין מוטער. זי נעמט די הענט צום פנים, פערשטעלט עס פאר מיר, און נישט צו זעהן ווי זי וויינט. זי האט דאן פערשטאנען, אפשר געזעהן בחוש, אז איך ווער אוועקגעריסען פון איר, און אז זי וועט מיך מעהר נישט זעהן. איך טרייסט זי אז זי וועט בעקומען יעדער וואך א בריוו פון מיר. אויב איך וועל פערדינען וועל איך זיי נישט פערגעסען. זי נעמט אוועק די הענט פון פנים און מיט א זיפן, ווי דאס הארץ האט זיך אויפגעהויבען, און זאגט, געטון, מארגען געהן מיר פאר א פאס.

דעם צווייטען טאג ארום 9:30 אין דער פרי, מיין מוטער און איך געהען מיר צום קאמיסאר וועלכער האט צו טון מיט פאספארטען. ענטפערט מען אונז ער איז נישט, ער איז אויף וואקאציע. מיר וועלען דארפען זיך ווענדען צום פאדבארצע אליין. מיין מוטער ווארט מעהר נישט נאר פרעגט זיך נאך פאר זיין אפיס און קלאפט אן אין דער טיר. דער אדון הגדול עפענט די טיר און פרעגט וואס ווילסטו, אין פויליש. מיין מוטער חאפט זיין האנט און קישט איר, דאס איז געווען די מאדע יענע צייטען, און לייגט אוועק א טענה פאר דעם מענשען, און דערצעלט וואס פאר א שלעכט לעבען מיר האבען ביי אונזער פאטער. זי רעדט וועגען מיין פאטער אזעלכע רייד אז איך קען נישט פארשטיין ווי זי קען גאר רעדען דאס וואס מיין פאטער איז נישט געווען. פשוט דברים-נבלים, און מיט טרערען אזעלכע עס האט א שטיין געקענט רירן. דער אדון גיט זיך אזוי זיך א זאג, „א הא, ער וויל פארן נאך אמעריקא“. מיין מוטער שווערט ביי וואס עס איז הייליג אז בלויז אין בערלין ארבייטען. „און צום מיליטער וועט ער זיך דארפען שטעלען, טאקע דארטען אין בערלין ביים עסטרייכישען קאג-סעל“. מיין מוטער גיט צו, אוואדע וועט ער זיך שטעלען צום מיליטער-דינסט. „האסט איין ארבייטס בוך?“ פרעגט ער מיך. יא, ענפער איך און נעם עס ארויס פון בוזים-קעשענע און לייג עס אוועק אויף דעם טיש. „קום אין צוויי טאג שפעטער וועסט בעקומען דיין פאספארט, בלויז ביז צום מיליטערישע-דינסט“.

מיר, מיין מוטער און איך געהען ארויס אין גאס, און איך פרעג זי מאמע, ווי האסט געוואגט צו רעדן וועגען דעם טאטען. קינד מיינס, ווען איך וואלט דאס נישט געמאכט אזוי טראגיש, וואלטט קיין מאל נישט בעקומען קיין פאספארט. צוויי טאג שפעטער, אין א פרייטאג בין איך ארויף צום אדון און א געהילף האט מיר געגעבען מיין ארבייטס ביכעל מיט דער אויפגעשריבענער ערלויבעניש אונטער-געשריבען אז איך מעג פארן קיין דייטשלאנד. דעם זומער איידער

איך בין אוועק פון דאבראמיל, האב איך זיך משמח געווען ביי מיין טאנטע זיסעל'ס חתונה. און ערשט נאך די אלע ימים טובים זענען מיר, דאס הייסט ר' חיים און איך אוועק.

מיר פארן צום באהן סטאנציע. עס פארט מיין פאטער, מאיער, איך, דער פעטער מאיער-קרעמער, ער פירט דאס פערד און וועגעלע. פאר וואס עפ'ס פעטער-מאיער ? ער איז געווען דער מאן פון מיין זיידען ראובן'ס שוועסטער ביילע-פערל. מיין מאמע איז נישט מיט געפארן צו דער באהן. זי איז געווען שטארק צעבראכען. זי האט געזעהן בנביא אז איך בין פערלירען צו איר. מיין פאטער זייענדיג א משולח אין די יונגע יאהרן, אים האט עס נישט אזוי שטארק געארט. (און נאך א אורזאך, מיין מוטער האט א דורך געמאכט כ'מעט צוועלף געבורטען אין איר לעבען. דער עלצטער בחור, אברהם, האט זיך שטארק דער-שראקען פאר דעם וועלטל און בעשלאסען עוקר צו זיין פון דאנעט נאך גאר א יונגער בחור. א יאהר פיר אלט געווען. א צווייטער בחור האט אפילו נישט געוואלט ווארטען קיין שלשים און באלד נאך'ן ברית הלך לעולמו. די איינציגע פיר, דאס הייסט מיר זענען עס דערווייל געבליבען, איך האב פערנומען דעם פלאץ פון דעם עלצטען, זלאטע, א שוועסטער, א ברודער הערשאלע, און א שוועסטער ליבע-רייזעל. אדער מיט דעם פארצויגענעם נאמען צוליב איר שעהנהייט, ליבאלע. זי טאקע באמת געווען א יפת-תואר. און די אלע איבריגע זעקס געבורטען האבן די געבוירענע קינדער אפילו נישט געוואלט דאס וועלטעל אנוועהן, איינמאל נישט, אפילו נישט געוואלט עפענען מיט איין אויג. מיין מוטער איז שוין געווען קראנק און האט מעהר נישט געקענט האבען קיין לעבעדיגע קינדער.

איך בין שוין דאן אלט געווען פירצען אדער פונפצען יאהר. איך האב שוין געארבייט, און מיין פאטער שפעט ביינאכט קלאפט אן אין די פענסטער פון מיין בעלאבאס און וועקט מיך אויף. „שאל, שטי אויף, די מאמע איז זעהר קראנק“. איך האב שוין דאן פערשטאנען וואס האט דאס געמיינט, און טאקע געזאגט צו מיין פאטער און זיך נישט געשמט פאר אים, „עד-מתי“. מיין מייסטערן, שרה, איז מיט אונז געגאנגען און געזעהן וואס עס קען געטון ווערן ביז דער דאקטאר איז אנגעקומען).

יא, מיר פארן אלע דריי, און אלע שווייגען. בלויז דער שורק פון דעם ווינט און דאס טרעפן פון דעם פערד, און דאס קנאלען פון דער בייטש, און דעם „וויא“ פון פעטער מאיער'ס צום פערד האבען זיך געהערט. מיר קומען בשלום צום באהן סטאנציע. איך נעם ארונטער מ'נן פעקעל, פון צדה לדרך, וואס איז בעשטאנען פון צוויי פאר אונטער-וועש, די תפילין, צוויי איבער-העמדער, איין עקסטרא לייבצודעקעל, א ביסעל ווייסער ווייכער קעז, מיט צוויי שטיקלעך ברויט, א קליין

פלעשעלע מיט בראַנפּען מיט אַ היבשען שטיק בוימעל-קוכען. דער באַהן קימט אָן. איך געזעגען זיך מיט מיין פאַטער און זיינע לעצטע ווערטער, „זעה פאַרגעס נישט דאָס דאָווענען“ וועלכעס איז ביי אים געווען די גרעסטע זאָרג.

איך זעץ זיך אַוועק אין דעם באַהן אין אַ זעהר געדריקטע שטימונג. דאָ אין דאָבראַמיל איז נישט געווען צו בלייבען, דאָרט ווי איך פאַהר, ווער ווייסט וואָס עס דעוואָרט פאַר מיר? אַ פרעמד לאַנד, אַ פרעמדע שפּראַך. איך פיל עס דריקען מיך טרערען. איך וואָלט געוואָלט זיך גוט אויסוויינען. נעבען מיר זיצט אַ פרוי און זי זעהט מיין געמיט און זי רעדט צו מיר. איך הער נישט. מיינע געדאַנקען זענען ערגעץ ווייט, איך ווייס אַליין נישט ווי. זי הויבט ווידער אָן, „יונגער מאַן, וואָס זייט איר אַזוי בעזאָרגט?“ אַט דאָס איז געווען ווי מען שטעקט אַריין אַ נודעל אין אַ אונגעבלאָזענעם זעקעל וואָס איז בלוז אויסצופלאַצען. איך פיל אַז איך קען זיך מעהר נישט בעהערשען, און אַ גוט טרערען פון מיינע אויגען פאַלען אויף מיינע באַקען. זי ווי אַ מוטער נעמט אַרויס איר טאַשען טיכעל און ווישט מיר אַב די טרערען, און איך דערצעהל אַז איך האָב נאָר וואָס פערלאָזען מיינע ליבע עלטערן, און ווער ווייסט צי איך וועל זיי נאָך אַמאָל זעהן. די פרעמדע ליבע פרוי טרייסט מיך און זאָגט זאָרגט נישט, און איר וועט מצליח זיין. און אַזוי איז אַוועק די צייט און מיר זענען שוין אין פשעמישל אויף דער באַהן סטאַנציע, און מיר געזעגען זיך.

און אַזוי ווי איך קום נאָר אַריין אין דעם זאַל פון דער סטאַנציע, „ויבא המן“, עס קומט צו אַ מאַן מיט אַ בלעכעל אויף זיין מאַנטעל און זאָגט „עפען דעם פעקעל“. איך בלייב שטעהן און פאַרשטיי נישט וואָס ער וויל דאָ ביי מיר געפינען. איך קוק אויף אים פאַרשענדיג, ווי איינער פרעגט פאַר וואָס עפּיס עפענען דעם פעקעל. צושרייט ער זיך אויף מיר, „וואָס שטייטט דו ווי אַ גולם? עפען דעם פעקעל“. און איידער איך האָב נאָך צייט צו עפענען, „אַ האָ!“ ער האַלט שוין דעם פעקעל צושפּרייט און נעמט אַרויס דאָס קליינע פלעשעלע בראַנפּען. דאָס איז געווען אַ „ריוועזאָר“ וואָס היט מען זאַל נישט אַריינברענגען קיין בראַנפּען פון אַנדערע מקומות. נו, האָט ער מיך אונגעטראָפּען מיר מיט מיין גרויסען פאַרברעכען, און זאָגט נאָך צו מיר, „איך האָב בדעח דיך מיט צונעמען“. דערווייל איז אונגעקומען דער קרוב פון פון דעם שטעטעל חיראב, מיט וועמען איך האָב געדאַרפט מיטפאַרן קיין בערלין, און זאָגט צו דעם „ריוועזאָר“, נו, ביזט טאַקע געוואָל-דיגער היטער פונ'ם געזעץ. זעה נאָר וואָס ער האָט געפונען ביים יינגעל, אַ זעכצענטעל בראַנפּען, וואָס ביי אַ געווענליכען מענשען איז עס אויף איין צאָן. דו האָסט דאָך שוין דיינס, לאַז אַב דעם יינגעל, ער פאַרט מיט מיר, און מיר דאַרפען אַריינגעהן אין באַהן. קוים מיט צרות.

מיין קרוב האט זיך מיט אים געזעגענט, און אים אריינגעלעגט א מטבע אין האנט אריין און מיר זענען ארויף געגאנגען אויפ'ן וואגאן, און מיר האבען שוין באלד פערשפעטיגט, אז קיין זיך פלאץ שוין מער נישט געהאט, באלד ביז קראקאו.

אין קראקאו האט זיך דער באהן אָבערשטעלט אויף פונפצען מינוט. מיר זענען אַ וויילע אַראָב, אָבכאַפּען דעם אָטעם. דער וואָגאָן איז געווען אָנגעפּאַקט מיט מענשען אַז די לופט צום אָטעמען איז געווען שווער. מיר הערען אַ פּיף און אויף שנעל געהען מיר צוריק אין באָהן. איצט איז שוין מעהר פּלאַץ געווען. מיר פּאַרנעמען אונזערע זיץ פּלעצער. עס איז שוין אַ ביסעל טונקעל, אָקעגען מנחה-מעריב. מיין קרוב שטעלט זיך אויף און דאווענט מנחה. איך נאָך, אָבער איך בין זיך דאָ מודה און מתודה אַז קיין מנחה-מעריב איז מיר נישט געלעגען אין קאַפּ און האָב טאַקע אָפּילו דאָס ברויט מיט קעז נישט געגעסען. מיר קומען אַן קיין מיסלעוויץ, אויף דער צווייטער זייט שטייט דער דייטשער באָהן. אַט זאָגט מיין קרוב, "דאָ דאַרף מען מאַכען אויף שנעל". יא, מיר געהען אַרונטער און אַריין אין זאַל, מען קוקט איבער אונזערע פּעקלעך. אויף שנעל אַרויף און מיר זיצען שוין אויף דער צווייטער זייט. דאָ זאָגט מיין קרוב זענען מיר שוין אויף דער דייטשער טערי-טאַריע. איך קוק אים אָן, איך ווייס דייטשער, אָבער טעריטאַריע האָב נישט פּערשטאַנען. דער קרוב האָט אָפּנים פּערשטאַנען מיין אונפּרע-גענדען בליק, און ער זאָגט צו מיר נאָך אַמאַל איצט זענען מיר אויף דייטשער-ערד. מיר מאַכען זיך באַקוועם, לעגען אַרויף אונזערע פּעקלעך און זעצען זיך אַוועק, די וואָגאָן אויך דאָ אַזוי אָנגעפּאַקט, אַז פשוט צום חלישן. דאָס איז דער דריטער-קלאַס וואָגאָן, גיבט מיר צו פּערשטעהן מיין קרוב, אין דאָ פּאַקט מען מענשען ווי בהמות.

מיר פאַרן אָב אפּשר אַ האַלבע שעה און עס קומט אַריין אַ דייטשער באָהן-פּאַליציימאַן און שרייט אויס, "אַלע רייזע פּעסער פּערטיג". דאָס האָט געהייסען אַז אַלע זאַלען אַרויס נעמען זייערע פּאַספּאָרטען צו ווייזען. איך נעם אַרויס מיין אַרבייט-בוך אויף וועלכען עס איז געווען אונגעשריבען עטליכע ווערטער צו ערלויבען מיר צו רייזען איבער דייטשלאַנד. דער פּאַליציימאַן נעמט ביי מיר דעם ביכעל און קוקט אויף מיר, און קוקט אין ביכעל און איך פיל אַז מיין נשמה גייט מיר אַרויס, ווייל זיי קענען אַמאַל זיין משוגע און צוריק-שיקען פון וואָנען מען איז געקומען, און דער באַגלייטונג מיט זייערן אַ היטער. קוים איך האָב שוין געהערט זיין שטימע און ווי ער זאָגט צו מיר, "די לויטע וואָרטען שאָן פאַר זי", און איך מיט אַ ציטערדיקע שטימע האָב געענפּערט, "איך דאַנקע שעהן". אָבער די צייט האָט זיך געצויגען ווי דער יידישער גלות. מיין קרוב איז אָבערקומען זעהר לייכט. ער האָט בלויז געוויזען אַ שטייער צעטעל פון בערלין און דאָס איז געווען

א סימן אז ער איז שוין געווען דארטען און זיין רייזען איז ערלויבט.
 מיר פארן איבער דייטשלאנד די גאנצע נאכט. איך זיך ביים פענס-
 טער. כ'האב נישט געשלאפען אפילו קיין איין מינוט נישט, בלויז
 געהאלטען אין ארויס-קיקען אין דער ווייטקייט פון דער נאכט. בלויז
 דא און דארטען זענען אדורך געלאפען ברענענדיגע לעמפלעך, קליינע
 הייזלעך, ביז עס האט שוין אנגעהויבען צו טאגען. דא האט די באהן
 אנגעהויבען זיך אבשטעלען כ'מעט ביי יעדער סטאנציע ביז ארום
 ניין אזייגער אין דער פרי זענען מיר אונגעקומען צום באהן-הויז,
 אלעקסאנדער פלאץ, בערלין. דאבראמיל איז געווען שוין ווייט אוועק.
 וואס וועט זיין?

any reason to enter the building. "On the wall, the Austrian flag, a large portrait of Kaiser Franz Josef; a desk; leather upholstered chairs, the first I had ever seen. The official, tall, thin, sixtyish. My mother fell to her knees. I had never seen her on her knees to anyone before. He asks her to rise . . ." (S.M.) It was July, 1907. The invitation to Chirov was also an exploration of marital prospects, which did not materialize.

(59) "How long," the Hebrew words usually addressed to the Almighty asking how much longer the wait will go on until the Messiah comes.

Saul's sister Zlata joined him for a time in Berlin, but returned to Dobromil, where during World War I she died of typhus contracted while caring for her fiancé ill of the same. Roise Perl died soon after, of grief, it was said. Hersh and Liebe were still children when Saul left. They grew to adulthood, married, had children, and all of them, with Maier Treiber, and most of the community, perished in the Hitler holocaust. "Z'chor: remember."

in 1907, was spokesman for the Social Democrats for many years, dying in World War II as a member of the Polish Government-in-Exile in London. He is prominently mentioned in the Przemyśl Yiskor Book, but not in the Dobromil volume. Probably Dobromil never heard of Lieberman's association with Freud's noted disciple Helene Deutsch, née Rosenbach in Przemyśl (L.M.).

During the same years elections were held in Dobromil for a Jewish communal body, the "Kultus." The community split on class lines, the 'well-to-do' forming one party, the small traders and workingmen another. The latter nominated Zeisig the tailor and Hersh Flank the cobbler, but in a campaign marked by extreme hostility they were not elected.

Petty as were the differences in wealth between employers and employees, or between property owners and property-less, class hostility was all the more acute in the tight confines of the small town where everyone knew everyone else. (A poor "trager," a carrier of burdens, went to his landlord's door on Yom Kippur eve on the way to the synagogue to wish him a good year, and was answered: "Whether you beg out for yourself a good year or not, your house rent, 'dire gelt' you must pay me tomorrow night as soon as Yom Kippur is over.")

Despite their defeat in the Kultus election, the faction of the poorer and their sympathizers pressed their desire for a Talmud Torah (Hebrew School) to be set up afternoons with free tuition for the many children whose parents had no money for a "cheder melamed" and so were growing up ignorant of the traditions which the Kultus was supposed to guard. Chosen as spokesmen were Jonah Schmul-Leib's, Aryeh Drucker and Moshe Schmul Leib's. They first had to track down where the Kultus was holding its meetings in private, almost in secret. With Jonah, a sick man, coughing as he banged on the table, they emphasized their demand that the Kultus live up to its responsibility. They won agreement. Dr. Brauner, then vice-chairman of the Kultus, was deputed to get it under way. A tax of two greitzer a week was levied on all "balabatim" (householders) to support it, and Reb Mendele Spatz, an old dedicated man, volunteered to go from door to door to collect the tax. Maier Treiber was appointed the melamed (S.M.).

(58) Poborcia, mispronounced "podbortza" by the Jewish population, was the local office representing the central government on taxes, military conscription and other matters. Apart from obtaining the workbook, there had probably never been

(57) In another manuscript, Saul Miller elaborates on the political life of the time. Dobromil was governed by a burgomeister and a rada (town council), chosen by vote of the property-owning householders. For a long time the burgomeister was Dr. Zwicklitzer, a tall stooping figure sporting a pince-nez on a black ribbon. (As a physician, he tried to enforce the sanitation regulations strictly. He was known to be taciturn, examining the sick, saying nothing, but writing a prescription; but if he would say "hm, hm," and cough twice, this was understood to indicate that the patient was on his way to the other world. His fee was two crowns, one gulden, but he often did not charge the poor). Jewish interests were represented by two prominent Jewish residents who served in an adjunct capacity to the Rada. One of these was Reb Yosel Gershtler, a Tshortkover "chassid" who wore the typical black cloak, short trousers, high white stockings, leather slippers, a long Israel "tallis-katan" with long wool fringes, and very long "payos."

About 1905 was introduced elections by manhood suffrage for representatives to the Parliament in Vienna. Election was to be by ballot distributed to the voters, to be returned in envelopes on a certain date. There were two main candidates for the district which included Przemyśl and Dobromil: the establishment ("reactionary") candidate, a rich and titled landowner who lived most of the time in Paris, and the "socialist" Herman Lieberman.

In Przemyśl police turned off street lamps and broke up workingmen's meetings by using truncheons on their heads. In Dobromil the police ruled that no meeting could be held on the one day that workingmen could attend on the ground that it constituted a disturbance of the Sabbath, but Lieberman's supporters assembled to hear his spokesman in a barn on a Saturday.

In Dobromil, the local powers, relying on the inexperience of the Jewish voters, issued the ballots with the name of the "reactionary" candidate entered by a rubber stamp. Saul Miller, teenager, came home for Friday evening from his apprenticeship work, saw the ballot so marked, tried to erase the name, spoiled the ballot and created a family panic till Maier Treiber obtained another pre-marked ballot from the Magistrat on Monday (S.M.).

Peculiarly enough, it was from the harsh tailor employers that Saul heard about May Day demonstrations in Przemyśl, and it was their copies of *Naprzod* that he used to snatch a glance at when they were out at "Mincha-Maariv." Lieberman was elected

deaf-mute apprentice, who had been to a special school for the deaf in Vienna.

In one room there they had three sewing machines, a cutting table, a sewing work table, two beds, two bench-beds, a commode, a wardrobe closet, a cloth storage closet, a bread closet, a wicker chest and the essential keg of water. They also had a small "Aron-Kodesh," (cabinet for a Torah scroll) because they sometimes held services there. Six adults slept there, with a few chickens for good measure. Leizer was asthmatic, and had a violent temper. It was told of him that with his bare hands he had once torn apart an unfortunate chicken that happened to flutter on to the work table. In contrast, his wife Sura was a good natured and warm hearted person.

In another manuscript Saul Miller wrote at great length even more bitterly of his sufferings here, where he was bound without any hope of release, kept busy with menial chores so that there was little time to learn the skills he wanted and was entitled to learn, and constantly subjected to sarcastic abuse from Leizer: "Such a topcoat you need to wear already, burlap sacking isn't good enough for you?"

The ensuing winter was especially severe and Leizer became very sick. On a Thursday the whole household stayed up all night reciting the Psalms over and over on behalf of his recovery. Next day Dr. Zwicklitzer, the physician-burgomeister, examined him, and with his too-well known double cough pronounced the fatal prognosis. Suspending all work, they sat with him till he died at eleven that night. After the week of mourning ("shiva"), it was decided that the older brother Berele would continue as journeyman, while the younger David would take over as master tailor. David was "modern-worldly," cut his hair German style, trimmed his beard, talked politics, read the *Naprzod*, but yet he was the master in the facings incident (S.M.). (There is no reason to doubt the accuracy of these reminiscences, but in other relationships some of these persons may have been most exemplary (L.M.).

(55) These three verbs are from the Book of Esther 3:13, where Haman proposes to annihilate the Jewish population of the Persian Empire.

(56) In spite of agreement, at the end of that year the master tailor refused to give Saul the journeyman certificate to which he was entitled, only releasing his workbook (S.M.).

using a larger cross stick, was "kitshke." The order of players, or sides, was decided by a counting out rhyme of uncertain etymological origin which sounded something like this,

ooh-er boo-er abba
kvan tin kvintin dzhaba
kvan tin kvintin ess
ooh-er boo-er dzhaba
kvan tin kvintin pyess. (L.M.).

(53) The ready-to-wear tailor was Itzik Sura-Rivala's, whose wife Ettel was sister to Zlata, mother of Roise Perl who was Saul's mother. They had a son Shoil named for the same ancestor as Saul Miller; a daughter Raisel, after a grandmother; a son Aaron-Samuel, and a son David-Hersh. After the incident with the rolls of cloth, Saul's mother made him gloves. With characteristic pettiness, the privilege of collecting the cotton waste was after a time taken away and reserved to the tailor's son Shoil. It would seem that this was connected with Saul's leaving this tailor, and working, shortly before his thirteenth birthday, as "mehlmeister" (flour measurer) on matzos for Rivvy Moshele's. When it was arranged for Saul to return to Itzik for a second year after that Passover, it was with the understanding that he would receive fifty greitzer weekly for his work finishing by hand sewing what could not be done on the sewing machine. This was for his own clothes (he was able to buy himself a coat, hat and shoes; his food came from his own parents). In addition at the following "Pesach" he got the (for him) memorable top coat made to order at the custom tailor's for whom he later worked as apprentice (S.M.).

"Shir Ha-Maalos:" literally, the title of certain psalms, (Psalms 120 to 134), which is variously interpreted; but also the name for an amulet using Psalm 121 with superstitious inscriptions added. "Meila": = well, so.

(54) Second apprenticeship at Leizer's shop: This was a formal apprenticeship, with a workbook issued by the Magistrat, and retained by the master tailor as total control over the apprentice. "Schneider ben schneider;" a joke, since there is no such scriptural verse.

Leizer was married with Sura, and they had five sons: one had his own separate shop, two worked as journeymen with the father; one, of Saul's age, was also there learning, and was a good friend; and one was still in "cheder." At times there was also a

an 'aliyah' for Bar Mitzvah. That morning at the big synagogue I first put on 'tefillin' and after the services, the worshippers joined in a toast with a fine aquavit, responding with a long 'ah, ah, ah' followed by an 'oh, oh, oh, the real goods'. Father had brought a very special brandy for the occasion. At home my mother Rose of blessed memory had ready an outstanding repast. That day I did not have to go to work at my apprenticeship" (S.M.).

(51) Chicken feathers abounded, being used in pillows, mattresses and bed cover, as well as coming from the fowl whose feathers were plucked at home before cooking. The "yarmulka" is the small skull cap, worn at all times by orthodox Jews in accordance with ancient decorum which required that the head be covered in the presence of higher authority, and since one is always in the presence of God, at all times the head is to be covered. Actually this incident in the classroom happened only once, but in that milieu, taking a "yarmulka" off someone's head was a tremendous offense to his religious sensibilities (L.M.).

(52) The third and fourth years in the public school were hampered by economic distress at home. Saul peddled writing paper to his classmates for his bread. His apprenticeship began during his fourth school year. Since neither father nor mother had any such schooling, they could offer no help. German came easy, but Polish and Ruthenian were a problem, so that at times he had to turn to other schoolmates for help. The Przemyśl uncle, whose son became a bookkeeper, made some suggestion of a higher school in Przemyśl. But Maier Treiber demurred: in addition to the family's financial difficulties, he worried that in such an "advanced and modern" city, his son's "Yiddishkeit" (adherence to tradition) would be affected (S.M.).

In a schedule of public school mornings and "cheder" all afternoon, Saturday restricted by religious observance, and Sunday a workday, it is clear why there is no mention of sports, athletics or play anywhere in these reminiscences (and perhaps an explanation for the boisterousness sometimes tolerated in the synagogue). One game that Jewish boys played was "ik," somewhat as follows. A stick about two feet high was stuck into the ground. At the top a small piece of wood, about two or three inches long, notched on one side, was balanced. This piece was struck a glancing blow by another stick, so that it flew some distance forward. The piece which flew furthest won. A variant,

in Rostov-on-Don I visited a family of cultured, professional people, five adults of three generations, sharing a similar hovel, no better being available (L.M.).

(47) On beginning his second year at the public school, Saul had got a new pair of boots measured and made to order by Elye the cobbler. On this occasion when he was sent into the priest's class, he was required to take off the boots to make sure that he stayed. The questions asked by the priest were more than just the names of the patriarchs: the lesson happened to be in the first books of the Bible, which Saul could answer very well, making a good impression on the priest (S.M.).

(48) Reb Naftali Fuchs figures prominently in the Dobromil Yiskor Book. (He was grandfather to Joseph Fox, who contributed largely to that volume using the signature "A Dobromiler.") He used to lead the prayer service in the synagogue and act as the "ba'al-kore," reader of the Scriptures. He also had a one room "cheder," but large and bright. He had five children. Kalman, or Kalmaleh, was one, a "maskil," (an intelligent fellow of worldly outlook by Dobromil standards), who read German and Polish books. On occasion, when Reb Naftali was called away for other duties, Kalmaleh would take over the "cheder," and on the quiet would share some of his German and Polish readings with the boys. Reb Naftali also taught his pupils letter writing (S.M.).

Rashi is the most famous of commentators on Hebrew Scripture, Rabbi Shlomoh Yitzchaki. Moses Alshech, a sixteenth century rabbi at Safed, also wrote commentaries, which must have had a specific appeal to Reb Naftali; the name of Alshech would ordinarily not be twinned with the name of Rashi.

(49) The Kriftscher Melamed had married a Dobromil girl and settled in her town. They shared lodgings with Yuskala the Apple-dealer, in one cottage divided by a clothes "shafa" (wardrobe) (S.M.).

(50) "From the time I quit my last harsh Kriftscher Melamed, my father of blessed memory used to study with me at home. Each 'Shabbos' we would review the weekly Torah portion, with Rashi. In winter, we added a chapter or two of Psalms, in summer *Pirke Avos*, the Adages of the Fathers. As I approached thirteen, he taught me from the "Kitzur Shulchan Aruch" (Manual of Observances) the rules of 'tefillin.' On a Monday or Thursday nearest my birthday, I was called to the Torah with

used to not only visit the sick, but in severe cases he would sit up all night caring for an invalid so that the family could sleep and be able to care for the sick person during the next day. He also helped bereaved families in arranging their funerals, professional undertakers not being available. (S.M.).

(44) He was quoting the blessing from Genesis 48:20. "Tefillin," mentioned above, are phylacteries, small cubical containers in which Scriptural passages are enclosed, attached to leather straps, which are worn at morning worship, one on the arm and one on the forehead.

Whether Saul Miller retained in his memory these details from age three, or whether they are filled in from what he was told, or saw from others: they are here given as he wrote them in his manuscripts.

(45) Leib Itzik was a tall, thin man with a sparse black beard, married to Beiltshe Kuppala-Melamed's, a pale, ailing woman. He ran a "dardaki cheder," a beginners' school. Among his "belfers" (he usually had one at a time) were Yossel Hoiker (= Joey the Hunchback) and Krumer Avraham (= Lame Abraham): the latter afterwards married Saul's aunt Zeesel. Leib Itzik used to say that little Saul had "a goot keppel zum lernen," a good head for learning. Saul's sister Zlata also began "cheder" with him. "Chumash" study began at age five, and in "Sefer Vayikra," (Leviticus) in the very difficult chapters on priestly ritual and temple sacrifice (probably because that was the portion of the Torah being read that week at the synagogue.)

Difficult as it was for them to make a living, Saul's parents still found the money to pay tuition to the "melamed," and to give a meal to the "belfer" and firewood to the "unter-belfer" (assistant) who came in the morning to pick up the child and with him go through the children's morning liturgy, the "Brochos" (blessings) on arising, the "krias shma" (reading the profession of faith) and kissing the "tzitzis" on the "arba-kanfos." The other "dardaki melamed" in Dobromil, Melech Melamed, had two "belfers" and was used by wealthier families (S.M.).

(46) At Hershele's there was also a little dipping into "Bava Metzia" and "Bava Kama," the beginner's introduction in Talmud. The "cheder" room was also the family bedroom and living room, occupied by Hershele, his wife and three children, and a second couple who shared the quarters (S.M.). (In 1966,

was sinful to travel all the way from Dobromil to see a stage play. The other time it was to say goodbye, before leaving for America.

Devorah was married to Leibush, who could not make a living ("he was a shtekel drayer, a cane-twirler"), so she worked hard as a fruit peddler. They had a blond freckled daughter with aching eyes, and a son and a daughter all younger than Saul.

Saul was named for his mother's grandfather Shaul, father of Reeven the glazier. Reeven travelled all week around the countryside installing and repairing windows and on the side sold ikons to the peasants. His first wife, Zlata, mother of Roise Perl (Saul's mother), died when Roise Perl was six or seven. Reeven's second wife was Chaye Milka's, with whom he had two daughters Zeesel and Breindel, and two sons Yusha and Hersh (they brought their glazier trade to Columbia Street in Manhattan.) Reeven "had a horse and wagon, a dog, and a bird in a cage, but no parnossa" (S.M.). Chaye Milka's helped by peddling, pots, dishes, apples, cider, anything.

Roise Perl began to do sewing for her living at an early age, earning a greitzer for a child's dress, working for Tsipporeh Mechel's. Later she also worked on men's clothes. She never had any schooling, but by her own efforts taught herself to read and write Yiddish.

Maier Treiber was first married to a cousin, by family arrangement, to a girl stricken by a disease known to be terminal, "so that she would not be compelled to arrive in the other world without having had a wedding ring" (S.M.). She died a few months later. Maier and Roise met rather romantically: he was at his stand vending coral beads when she came over to buy herself a string. She was considered good looking; a bit taller than he. She was then already working a sewing machine, making dresses and aprons for peasant children. Since corals were beginning to go out of fashion, she taught him also to use the machine, and he added these articles to his market day circuits.

In Hebrew and Yiddish he was well taught, but not in Polish or German. (He first learned to sign his name in those scripts when he was married). About 1906 he was chosen to be school-master ("melamed") at the newly founded communal school for Jewish children whose parents were too poor to pay tuition, teaching Hebrew language, "Chumash," the prayer book, and reading and writing Yiddish.

Maier Treiber was also called the "Kranken Vater," father of the ailing, because as a prime mover in the "Chevra Lina," he

tury was Feige Tshupper, whose name was taken by the Ladies Auxiliary to the Dobromil Men's Verein in the United States. On the occasion of a great and joyous family festivity, when all the guests were at their happiest, she suddenly appeared wrapped in a shroud, evoking loud screams and general disorder, while she harangued the assemblage on the importance of always remembering their mortality (L.M.).

(42) "Tol'dos": this is Genesis 25:19 through 38.

There was a particular reason for this practice of nicknames. The civil authorities did not recognize a Jewish religious ceremony as validating a marriage, only recognizing Christian church ceremonies or civil weddings. Birth certificates for children of Jewish parents married only in Jewish ceremonies would list both parents but gave to the child the mother's family name, not the father's name. Hence Saul Miller (originally: Mehler) was the son of Maier Treiber who was the son of Berish Sacher, and received as surname his mother's maiden name, the name of his maternal grandfather. However, these practices were not uniform, and not all children had birth certificates issued, so that practice varied from family to family. The Loewenthals of Dobromil who came to America used their father's surname. (L.M.)

(43) Saul Miller never knew his father's parents, who both died early, the mother first, Berish-Issachar Sacher later of a heart attack. Berish was survived by a second wife, who continued Berish's trade of traveling the circuit of market days and fairs selling red coral beads on commission. Maier Treiber never acquired any skilled trade, but also followed their footsteps selling coral beads: hence his nickname, Maier Koralnik. As a youth, in winter, when these fairs were not available, he also worked as a "belfer," that is, a "bei-helfer," an assistant in the "cheder" of Kuppala Melamed, giving little children their first start in Hebrew studies.

Maier had a brother Leib and a sister Devorah, who always lived in Przemyśl. Leib was a cobbler who made boots and shoes to sell at the Friday market in Przemyśl. He had a son who became a bookkeeper and two daughters. Saul Miller visited him twice in Przemyśl. Once it was in a "Chol Ha-Moed" (middle days) of "Succos," when he went to see a play (possibly Joseph Latainer's *David's Violin*). Hot-tempered Leib was shocked: it

Urodziny metrykalny i israeli w
israelische Matrikenführung in

— Geburts-Schein.

Świadectwo urodzin

Urodziny metrykalny i israeli w
israelische Matrikenführung in

Urodzenia
der Geburt

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

iz w
to Dobromir

Obrazca lub
nadania imienia

I Serach come before you	אני שרח. באתי לפניך
To tell you great good news	לבשר לך בשורה טובה
To gladden your heart.	שתשמח לבבך.
(Such tidings to relate	א בשורה צו זאגען
Is really something great).	איז דאך דאך כדאי
Lo, Uncle Joseph is still alive.	הנה דודי יוסף
(Bringing someone such news	עודנו חי.
God rewards double, and how)	אזא בשורה צו זאגען
And he is ruler now	צאהלט גאט כפל כפלים
Over all the land of Mitzraim,	והוא מושל בכל ארץ מצרים
Yes ruler over all Mitzraim,	והוא מושל בכל ארץ מצרים
And now has two sons also	גם יש לו שני בנים
Menashe and Ephraim.	מנשה ואפרים.

Serach was a daughter of Jacob's son Asher, but the role may have been sung by a little boy.

The memoir omits "Chamishah Osor B'Shvat" although on that fifteenth day of the month "Shvat" Dobromilers did observe the traditional "New Year's Day of the Trees" by eating dried figs, dates, raisins and "buckser" (carob, St. John's Bread).

(39) Winters in that region are severe. "People going out on the roads towards country villages would be warned not to stop to rest lest they fall asleep. I remember one old clothes dealer who was found frozen to death that way, and there were others" (S.M.).

(40) Maier Treiber was quoting Joshua 6:1 about the siege of Jericho.

(41) It seems characteristic of an ingrown society that it tends to accumulate patterns of enduring hostility in behavior. I have seen such patterns in university faculties, in trade union locals, in associations of hotel executives, and in families, where the same people face each other and few others over long periods of time. From former Dobromiler in America, I have heard both stories of charity, love, warmth and devotion, and incidents of "kriegerieien," feuds; "opmasseren," tale-bearing; "sin'as chinom," unprincipled factional hatred; and plain cruelty (L.M.).

An instance of their mode of thought I heard told with respect and admiration by an ex-Dobromiler in America: The most highly revered woman in Dobromil in the late nineteenth cen-

this ceremony held in the hands together with an "esrog," a citron like a lemon.

(35) "Simchas Torah" is the festive day of "rejoicing in the Torah." It comes at the end of "Succos," and marks the completion of the year-long cycle of reading the "Five Books of Moses" in weekly installments. (This cycle of reading begins again on the Sabbath following.) On "Simchas Torah" the hand-inscribed scrolls of these five books are paraded round the synagogue in circular processions, with children bringing up the rear waving paper banners, or a stick to which often lit candles used to be attached. "Atto Hareiso" are the first two words of the passage taken from Deuteronomy 4:35 which is recited at the start of these processions ("Hakafos"). "Mussaf" is the additional prayer service at midday, one of the distinctions between any ordinary day and a holy day. "K'dushah" (*sanctification*) is ordinarily considered a particularly sacred moment, not to be interrupted even by a whisper. "Auctioning"—to raise funds.

(36) The Fast of Esther precedes the Purim festivity, commemorating the fast day recorded in the Book of Esther. "Once on a Monday or Thursday reading of the Torah in the synagogue, the heavy scroll was dropped while being ceremonially held up high. That day the whole shtetl fasted" (S.M.).

(37) "Draydel," a four sided spinner or top used in a children's gambling game for beans or other tokens. The initials determine winnings and losses, "put-and-take." The initials are also read in the sequence nun, gimel, heh, shin.

(38) Children went from door to door with the traditional jingle: "Heint is Purim, morgen is ois, git mir a groschen, und varft mich arois," (Today is Purim, tomorrow not, give me a penny, and throw me out).

In his youth Maier Treiber was a "Purim-shpieler," playing Yehudah (Judah) in "Joseph and His Brothers." Do texts of any of these survive? At age eighty-nine, Saul Miller repeats with pleasure a song from that playlet taught to him as a child by Maier Treiber, originally sung by a juvenile character, Serach, who comes to tell grandfather patriarch Jacob the astounding good news that his long lost son Joseph is alive and ruler in Egypt. It is in mixed Hebrew and Yiddish rhyme,

means *little body covering*. When worn as an outer or publicly visible garment, it is called a "tallis-katan," a "*small tallis*" ("tallis" being the large prayer scarf or shawl worn by men during services in the synagogue).

(30) "Koileth" is the kind of "chaleh" (white bread loaf) made in twisted braids of dough. The Fast of Gedaliah is observed the day after the second day of "Rosh Hashanah," on the third of Tishri, in commemoration of the assassination of Gedaliah, appointed by the Babylonians to govern Judea after the fall of Jerusalem, as told in the book of Jeremiah, chapters 40 and 41.

(31) Honor thy father: fifth of the Ten Commandments, which adds "and mother."

(32) "Kol Nidre:" This is the opening chant of the "Yom Kippur" service, in a very moving melody and very moving words, variously interpreted, but reflecting the persecutions endured through the centuries. The major implication is that any and all oaths ("Kol," *all*, "nidre," *vows*) imposed and taken under duress, meaning in particular forced conversion to other religions under threat of death, are null and void: a most painful declaration to have to make.

"Awesome as was Kol Nidre eve, even more dread and awesome was the final closing hour of Yom Kippur, the Ne'ilah [dusk of the next day: 'ne'ilah' means closing, and for the believing, it is the time of the last possible appeal for forgiveness and for life.] The long candles, still burning from the night before, were beginning to flicker out. The worshippers huddled together round the dimming candles to see their 'Machzor' texts. Up and down on the white walls there shifted the shadows of the figures bent over their prayer books, so that to a child's eye they seemed all headless. And it was whispered that any one who saw his shadow so headless would ('chalilah') not see the next year through" (from another ms. by Saul Miller).

(33) "Succah:" A strictly temporary booth, with a roof left incompletely thatched or covered through which stars must be visible, commemorating the tents in the desert wanderings between the exodus from Egypt and the settlement in Canaan.

(34) The "lulav" is an assembly of long palm leaves, something like a sword held in a hilt of myrtle and willow leaves, in

Because he was not religiously observant ('nisht a frumer') he was interred there at the highest point, where no one else was buried. (It was said that his restless soul could be seen there walking at night.) Quite opposite, in contrast, was the white-washed little hut over the graves of the shtetl's "Tzaddik," Reb Shimon Deitsh and his wife. Every 'Tisha B'Ov' all, young and old, would enter into that little hut. The town 'balebatim' poking around the old tombstones said the shtetl was some hundreds of years old. Overseer of the consecrated ground was a 'Yeed' with the name Yakov-Melech-the-Beis-Olom-Yeed. He lived with his family in a cottage on one side of the cemetery. On the other side was the tent into which were brought the Jewish dead from nearby hamlets. Characteristically, this cemetery family was different from the shtetl dwellers. By them they ate only black rye bread, white 'chaleh' only on Shabbos. I used to drop by there almost every Shabbos because I had a good friend who was a grandson of Yakov-Melech-the-Beis-Olom-Yeed. They were considered rather uncultured ('prost'), only on Shabbos were they seen at the Big Synagogue, on the side where the poorer folk were found. They were all bronzed from the sun, like real peasant people. They were free from any fear at all, and even used to go to sleep on a pile of hay right near those who were buried. With my father I would always visit the grave of my grandfather Berish-Issachar of blessed memory who lived of his choice always in the big city of Lemberg but asked to be buried in Dobromil where he was born." (from other mss by Saul Miller).

(28) "Chalilah:" a frequent interjection in Yiddish, when used seriously means "God forbid" or "Perish the thought." Here used ironically, hence translated "perish forbid."

(29) In the Bible, in Numbers 15:38-40, the Children of Israel were directed to wear "tzitzis" or knotted strings, or fringes, on the corners of their garments as a constant reminder of their religious faith and duties. Accordingly, religiously observant Jewish men, as a symbol of this constant awareness, wear a garment (as a practical matter, more often, an undergarment) consisting of an oblong cloth with an opening to go over the head and shoulders, like a bib covering front and back, with the knotted strings ("tzitzis") at each of the four corners. "Arba-kanfos" means *four corners*, the Hebrew name for this undergarment, which in colloquial Yiddish is called a "leib-tzu-dekel," which

enian peasants, and a small chapel for (a dissenting sect?) of poor peasants. Another Polish institution was the Dom Narodni, or "people's house," housing their nationalist-patriotic association, and their athletic "Sokol" ("Falcon") organization. As far as the Jewish population of Dobromil was concerned, all of these institutions might as well have been on the planet Pluto. (L.M.)

(25) Having acquired in Imperial Austria-Hungary and Imperial Germany, a passionately anti-militarist outlook, reinforced by hearing August Bebel in Berlin, Saul Miller treats these "Lag B'Omer" excursions rather negatively. These observances are related to the unsuccessful uprising against Roman rule led by Bar Kochva (about 131-135) and supported by the martyred Rabbi Akiva. According to one tradition, "Lag B'Omer" marks one day in that tragic struggle in which Rabbi Akiva's pupils won a victory, in what was otherwise a long series of defeats. This tradition seems to have been bowdlerized by some later rabbis (who, for reasons both good and bad wanted to play down the idea of armed struggle) into a story that a plague raging among Akiva's students ceased on that day. Further tradition says that when the uprising was crushed, Rabbi Shimon ben Yochai, disciple of Akiva, hid in a cave for many years. His pupils came to consult him, surreptitiously, and they carried bows and arrows in case they had to defend themselves against a stray Roman patrol. To me, this tradition of an outing into the woods, connected with archery and a pilgrimage to a cave, suggests roots far deeper, in Stone Age times, when hunters gathered for rituals at caves like Lascaux and Altamira. (L.M.)

(26) The "Tenth of Tevess," the "Seventeenth of Tammuz" and the "Ninth of Av" (= "Tisha B'Ov") are anniversaries relating to the fall of Jerusalem and the destruction of the Temple. The siege of Jerusalem by the army of Nebuchadnezzar of Babylon began on the "Tenth of Tevess." On the "Seventeenth of Tammuz" the city wall was breached and the city thereby taken. On "Tisha B'Ov" the Temple was burned.

(27) "Honored mention must be rendered to the Jewish 'Beis-Olom' or 'Beis-Hakvuros' as they called the consecrated ground, the cemetery. Somehow it had come about that the cemetery just had to be located near the peak of a steep hill. Not enough that everyone shivered with fear from the various tales told about the cemetery, from the peak there stared down the isolated white tombstone of a deceased physician, Doctor Bick.

to recite several blessings, while the text is read by someone who is better practiced in correctly reading the vowel-less Hebrew at sight. "Aliyahs" are honors, and ordinarily conferred on the local pillars of society; also on a thirteen year old on becoming "bar mitzvah," and a bridegroom about to be married.

(22) "Mishna:" the collection of rabbinical teachings, composed immediately subsequent in time to the Holy Scriptures (roughly, from -200 to +200), which became the nucleus of the later Talmud. *Pirke Avos* is a part of the "Mishna," but the reference here is an adaptation from the remarks of Rabbi Chananyah ben Teradion in its Chapter 3. "L'Chayim" is the drinker's toast "To life!"

(23) In summer time, the stoves would not be used at home and therefore the "tsholent" had to be cooked at the baker's.

The most serious "tsholent"-at-the-baker crisis happened once at "Pesach," Passover. In excessive concern not to have any "chometz" (non-Passover) food in the house, while not beginning to use the Passover food till the evening "seder," it was customary to skip the midday meal, or to restrict it to a neutral potato in borscht. When the first "seder" eve fell on Saturday night, there was a problem. It is improper to fast on a Sabbath, and forbidden to cook. The solution was to deliver the "tsholent" pot on Friday to the bakery, where the baker would seal the oven and pray that all would come out well. One one particular occasion when the housewives came to collect their pots, as often, a disagreement arose over the identity of a particular pot. When it was uncovered by way of determining the contents, an outcry arose that it contained "kashe" (buckwheat groats), which was "chometz" and therefore everyone else's "tsholent" was equally rendered "chometz." Horrifying as this was to those who had not yet taken their food home, it was infinitely worse as the word spread to those who had, and had eaten "chometz" on Shabbos-Pesach-eve, a most fearful sin on their conscience. In this crisis appeal was made to the town rabbi who directed that a precise inquiry be made into the contents of the suspect pot. It proved to be chicken and "kneidlach" (matzo meal balls). Notoriously the art of matzo balls is beyond many housewives, and in this case the matzo ball had disintegrated, giving the appearance of "kashe." Once again Dobromil was saved (S.M.).

(24) The Polish, or "large" church, was Roman Catholic. Dobromil also had a Greek Orthodox church serving the Ruth-

after the excitement. At two in the afternoon, the troops returned for their main meal of the day, at kitchens set up by the banks of the Wirwa near the swimming hole. At four in the afternoon the army bands performed a public concert of military marches in the Ring Platz. The only other public concerts in Dobromil were trumpet solos by a police officer in the Ring Platz, usually in May.

A "shabbos" afternoon pastime was to stroll after "tsholent" on the road to the railroad station, a pleasant walk. On one side of the road there were level ploughed fields, while the other sloped uphill (S.M).

(20) "Zemiros:" verses chanted or sung in celebration of the Sabbath. Although Saul Miller's later library in the United States included many volumes of Yiddish literature, in none of his manuscripts about Dobromil is there any mention of Mendele Mocher Sforim, I. L. Peretz, Sholem Aleichem, or any other Yiddish writer, nor of any Hebrew poetry other than of the synagogue, reflecting the abysmal level of secular culture in that community.

"Tsholent:" food cooked in a stew-pot, a wide variety of possible concoctions. "Kugel:" a solid pudding, of potatoes, or noodles, or other ingredients.

(21) "Chevra:" any association, ranging from a formally organized congregation of a synagogue, to any amorphous group assembled for a single event. Dobromil had "chevras" which were cooperative burial societies; free loan societies, lending money without interest charges; groups collecting and dispensing charitable funds; groups for visiting the sick ("Chevra Linah"); informal study circles, such as "Chevra Mishnayas," studying the "Mishna," "Chevra Misaskim," studying the Torah; "Chevra Charitzim," workmen gathering to pray together; and others.

"Aliyahs:" The *Five Books of Moses*, (the first five books of the Bible, constituting the *Torah* in the narrowest, technical sense of that word, as distinguished from *Torah* encompassing the whole of Jewish religious teaching) are divided into weekly portions which are read, in succession, in a one year cycle, at synagogue services, supplemented by selections from the later books in the Hebrew Scriptures. These weekly portions are subdivided further into (usually) seven sections. At the synagogue service, seven men, in turn, are ceremoniously summoned to go up (= "aliyah") either to read one section aloud, or more often,

were several reasons why parents might keep children from school. One was religious: Catholic prayers were regularly recited by the children in class, twice daily. Even if Jewish children were not under compulsion (usually) to say these prayers, they soon knew them by heart and willy-nilly were participating; to them, sacrilege. Another reason was poverty: especially this was in winter, when poorer children did not have the boots or coats to wear.

These truancies would receive the attention of the municipal police force, (which consisted of three or four men with very little to do. They would once in a while proclaim a new ordinance to the beat of a drum in the Ring Platz; conduct sanitary inspections; blow whistles in the alleys to help hunt for a stray dog or a missing sow; and on market Mondays, when the influx of countryside peasants created an opportunity for thievery, they would disappear from sight. Most of the time they dozed).

In enforcing the public school attendance regulations, they would enter the cottage and seize either the wife's Friday evening "Shabbos" candlesticks or the husband's "shtreimel," being certain that no greater hostage or bail bond was needed to compel the father to respond before the Sabbath came. Sometimes a ten greitzer "tip" redeemed these essentials of the "Shabbos." More often the "Yeed" would accept a one day detention penalty, agreeing to do his "sitting" from "Shabbos" midday to the next morning, when he would not be at work anyway (S.M.).

"Chad Gadya," referring to the cell in the Magistrat, is an intentional joke here. It is actually the name of a folk song, a round chanted at the end of the Passover evening "seder."

(19) There were Yiddish theatre performances in Przemyśl, to which some Dobromil, including Saul Miller, went on occasion. Generally, in Dobromil, theatre was classed as "olom hazeh'diger hana'ah," this-worldly-enjoyment, inconsistent with piety; even as "chilul ha'shem," sacrilege.

A major diversion each summer ("from Sivan into Tammuz, two weeks") was the annual Austrian army maneuvers in the nearby mountains. The soldiers wore the same uniform, with distinctive arm colors, light green for the Tenth regiment, dark green for the 9th, light red for the 7th. "Defending" forces wore white banded caps, "attacking" no band. Army officers were quartered in the better quality homes, servicemen in barns. Daily bugle calls for reveille, and parades led by bands of martial music livened up the shtetl, with half-dressed toddlers running

"The "Groise Shul" or Big Synagogue, used the Ashkenazi prayer-book, while the "Beis Medrash" used the Sephardi prayer-book. (These terms, Ashkenazi and Sephardi, did not mean in Dobromil what they mean in Israel today.) The "Misaskim Shilechel," Little Synagogue of the Study Group, conducted by Reb Naftali Fuchs, met in part of the "Groise Shul," and the "Schneider Shilechel," ("tailors" or workingmen's synagogue) was some kind of offshoot of the Big Synagogue. The Chevra Linah Tsedek, the Society for Visiting the Sick, which was led by Maier Treiber and Luzar Fabricant, used to hold services in a private house, lent by Leibish Brik. Maier Treiber seems to have rotated among all of these.

The "shtreimel" is a hat made out of fox tails arranged in a circle. A legendary figure in Dobromil was Reb Itzik'l Brief-trager, long time postman in the mid nineteenth century, so appointed because he could read all the local languages; his descendants were also noted for scholastic attainment, and even in America have been referred to as "Itzik'l Brief-trager's great-grand-children." One Saturday night to catch up he worked all through till morning, when he emerged on Sunday to the street still wearing his "Shabbos shtreimel." A group of Polish people, on way to church, saw him, were surprised at his "shtreimel" on a Sunday and called out, "Itzik, bei dir heint briss?"—are you celebrating a circumcision feast today? That question became a Dobromil proverb for any occasion when someone was unusually dressed up.

Apart from the established synagogues and chapels, on some occasions Dobromil was visited by "mussar-zugger," revivalist preachers, who delivered their calls to repentance in sermons at the Beis-Medrash in the time between "Mincha and Maariv." Among the workingmen, wrote Saul Miller, they were little heeded.

Also on rare occasions, an itinerant "chazan" (cantor, chanter of the synagogue liturgy) stumbled into Dobromil and was admired and praised for his sweet melodies and inspiring interpretation of the prayer-book; but then on Sunday volunteers had to beg donations to help cover his expenses. (S.M.)

(18) Dobromil under Austrian rule had separate public schools for boys and girls, roughly from age six to ten, four years. There

bookstore in Dobromil. Itinerant booksellers came from time to time with prayer books ("siddurim" for every day, "machzorim" for holidays) and occasionally a "maase-buch", a Yiddish story book for a greitzer (S.M.)

(16) "Yomtov," pronounced "Yontif" in Yiddish, is a religious holiday. To "daven" is to recite, or participate in the recital, of the set liturgy of psalms, piyyutim (post-Biblical religious poetry) and other ritual texts. Although these rituals for weekdays, Sabbaths, and holy days fill several volumes, observant Jews by dint of constant repetition can often recite much, or even most, from memory. I use "davenin" for the noun, "davening" for the present participle. Pronounce the *a* in "daven" as in "art".

(17) Tshortkover and Belzer: These were splinter quasi-sects among the many Chassidic quasi-sects, taking their names from the towns where their founding "rebbe" lived. Typically they maintained separate synagogues; frowned upon intermarriage with an adherent of the other Chassidic group; disputed over which "shochet" (meat and poultry slaughterer) was ritually acceptable and whose meat was "kosher," (a matter of business economics as well as of religion); argued which Rabbi could decide a "Shaale" (a disputed question) with an authoritative "Tshuvah" (response with the effect of law) and which could better bring influence to bear on the "Ribbono-shel-Olom," the Master-of-the-Universe. Although between them these two were not a majority of the population, their factional hostility repeatedly divided the town, particularly when there was an election of the two "Dayanim" (judges) or the "Moreh-Hora'ah" (expounders of rabbinical law, assistants to the rabbi). When the rabbi at the main synagogue was of the Belzer persuasion (in Saul Miller's time), Tshortkover Chassidim were uncooperative and even mocking. In Dobromil there were also some followers of other "rebbe," Sassover, Rumanover, etc.

Maier Treiber was one of the many who stood aloof from these factions, as well as from the "misnagdim," traditionalists who actively opposed all the different Chassidim, who openly scoffed at their "rebbe" and who criticized the needless emotional and economic distress caused by their bickering.

(10) "Yahrzeit:" anniversary of someone's death, commemorated by lighting memorial tapers in tumblers of about eight ounces.

(11) "Chometz" is leavened, ordinary bread, or any other food not prepared exclusively for Passover use. All traces of such food must be eliminated from the house before the "Pesach" (Passover) holiday begins, during which only unleavened bread (matzos) and similarly specially prepared foods may be used. A holiday begins at evening time, "Erev" in Hebrew.

"Nebich:" an interjection, meaning "it is a pity" (on him, on her, on them).

(12) "Chaleh" is home-baked white bread for the Sabbath ("Shabbos"), often one domed loaf, and one "koiletsh," a braided or twisted loaf.

(13) "Melamdim" is the plural of "melamed," a teacher of Hebrew language and religious literature, usually teaching in his home ("cheder"), paid privately for tuition; sometimes teaching in a community supported school.

"Menachem-Mendl" is a folk character in Yiddish literature, a man without sure prospects, waiting for something to turn up, something like Micawber in Dickens' *David Copperfield*. "Bonkes" are small glass cups, about one ounce size, made to adhere to a sick person's chest or back by igniting alcohol vapor in them to create a vacuum. This was considered an infallible remedy for pneumonia and other respiratory diseases. To my knowledge, it was still used in the United States into the 1930's (L.M.)

(14) "Bar mitzvah:" confirmation at thirteenth birthday when the boy becomes a man responsible before God for his own conduct (until then, the responsibility of his parents). In the twentieth century, and in the United States, this became an elaborate ceremonial followed by a family festivity. In some Jewish circles, it has been extended by analogy into the development of a "bat-mitzvah" ceremony for girls.

(15) *Naprzod*, pronounced "Napshud," means "Forward" in Polish: "Forward" was a favorite name for socialist-inclined papers. This was published by Dashinski. There was no newspaper published in Dobromil. As Saul Miller indicates, the Zionist paper was read by the youth of the "better off" families, "Naprzod" by the working youth. In those years there was no

"*And lo came the day* of that great Yontif. It was 'a Sunday morning after 'davenin of Shacharis', (the morning service). Outdoors was wet wintry penetrating chill. Everyone was shivering blue with the cold. The heavens were enveloped in dense gray cloud, and still drizzling a fine wet snow. Everybody went tramping through the muddy snow sloughs to the bridge which goes to the Rinnies meadows, where on Rosh Hashanah was said 'Tashlich'.

"My father of blessed memory was there with Reb Luzar Fabricant, with me between them, standing *in the midst of all Israel*. Everyone's eyes were somberly focused to the big sky. The snow let up, and with deep feeling all began to recite the blessings from the booklets specially printed for 'Kiddush-Ha-Chamah'. And the heavy dense gray clouds became thinner and as through a veil just for a few seconds the sun came into view. There was just enough time to say the 'Brochos l'Chamah', the Blessings for the Sun, and so the Dobromiler 'Yeeden' had renewed the sun. Everyone heaved a sigh of relief and gave thanks to the One Who Lives Eternally for the grace which had been shown to us, verily, a miracle marvel from heaven.

"For weeks afterward we 'cheder' boys kept talking about it, reassuring ourselves that we were young enough to be able again to join in another renewing of the sun" (S.M.)

This particular occasion probably took place on Wednesday (not Sunday, despite Saul Miller's recollection from sixty years later and not Adar, unless there was some thing very different in Dobromil) the fifth of Nisan, 5657 by the Jewish calendar, April 7, 1897. The event is supposed to commemorate the creation of the sun on Wednesday. The almanac calculator unknown to Saul Miller was Samuel Yarchina'ah, about 165-250, who aimed to set it at a particular position of Saturn in relation to the spring equinox, but it became formalized at the fifth of Nisan. It has been observed in the United States, although it is almost unknown. (L.M.)

(9) "Mincha-Maariv:" religious services conducted every day of the year, "Mincha" just before sun-down; "Maariv," theoretically when the first stars appear, but in congregational worship, after sun-down, so that worshippers remain assembled for both. Pillar of cloud: as in the desert wanderings after the Exodus from Egypt.

Maier Treiber again carried him to the Rebbe, when the latter, about to leave town, was surrounded by people crowding for a last chance to see him. This time the Rebbe sent them away brusquely, saying "I took care of you already." Humiliated and embarrassed, Maier Treiber left, and never again approached any Rebbe. A peasant acquaintance of grandfather Reeven the glazier heard, came to the house, and with the practical know-how of the countryside showed them how to treat the leg daily in hot water baths and to bandage it properly. Two weeks later Saul was out of bed. (S.M.)

(8) Sanctification of the New Moon: a rite rarely practiced by Jews in the United States. It is a recital of a liturgy at night out of doors. It seems to have been incorporated into Jewish tradition from practices customary in ancient prehistoric Canaan. (L.M.)

Once in his childhood Saul Miller took part in a "Blessing of the Sun," "Birkas-HaChamah," a rite performed only once in every twenty-eight years. "That devout Jews *m'chadesh dee l'vunah* (renew the moon) from long since, and do to this day, is no news. We 'cheder' boys knew that at the beginning of each month when in a clear night in the darkling sky there appeared the new moon, Yeeden come out into the street after 'Maariv davenin' and they *m'chadesh dee l'vunah*.

"But that Yeeden *m'chadesh* the sun—that for us little 'cheder' boys was big news, and that it comes about only one time in twenty-eight years, that was a truly great honor conferred on us boys, that we seven and eight year olds had lived to witness such a celestial manifestation. We eavesdropped to the older men talking among themselves by the warm stone stove in the Beis Medrash all about that phenomenon. Among ourselves we began to fantasize and try to imagine in our conception how indeed the New Sun would look when she would come out from her great winter wrappings in her full power and radiance.

"I do not know how the author of that almanac came to compute the renewing of the sun precisely for the month of Adar and exactly in that time of bad weather to come and greet such a most welcome guest who arrives only one time in twenty-eight years. Nu, no such questions will we now address to that author, and if that almanac so indicates then most likely it must be so. All the Yeeden in shtetl set themselves in readiness for the great day as they would to a truly great Yontif. 'Shteitsh,' (golly goodness gracious) such an event happening one time in twenty-eight years.

There also were some Polish and Ruthenian shopkeepers, handling non-kosher meat, and other tradespeople. In 1900, there were estimated 1,845 Jewish residents out of 3,309 total.

(4) In the shtetl, life was ethnically hyper-sensitive. The Jewish townsfolk lived side by side with their non-Jewish neighbors in worlds apart. Yiddish terminology within the Jewish community reflected this separation. Thus, in common conversation, "Yeed," properly "a Jew," meant simply "a man." "Yeedena," properly a "Jewish woman," in common conversation meant only "a woman." "Yeeden," the plural, meant simply "people." (In Sholem Aleichem's drama, "Hard to Be a Jew," a delegation is addressed by a rabbi with the greeting "Yeeden," meaning "Gentlemen.") To convey these complex senses, I use the Yiddish words in this text. When Saul Miller used the word "Yehudim," the formal *Hebrew* word for "Jews," with ironical purpose, the word is retained in the English, as here.

(5) The stream was the Wirwa, (pronounced Virva) often torrential from rain or melting snow. The name means "rampaging." Homes were frequently carried away in flood time. On one occasion, Saul's uncle Yusha was conveying a local tax official by horse and wagon when flood waters swept them away, but they were saved with the help of Yusha's brother Hersch. The stream also served for *Tashlich*, the Rosh Hashanah rite casting sins away into running water. (S.M.)

(6) "Shabbos after kiddush:" when it was supposed to be especially quiet. "Kiddush," a blessing said over the wine at supper, begins the Sabbath at home. This street, its name pronounced "Sheester Gass" in Galitzianer dialect, was the Skalka Ulitza. Saul Miller's boyhood home was there, in a house belonging to Pinchas Kramer, three doors from the beginning of the street, near Katz's tavern.

(7) As in the ninth plague in Egypt, Exodus 10:21. The broken leg was first treated by Dr. Brauner, the non-diploma'd Jewish doctor, mentioned elsewhere herein, with not quite satisfactory result. At that time the Sappover Rebbe was in Dobromil, conducting what Americans would call "a revival," and collecting handsomely. Friends urged Maier Treiber to carry his boy Saul to the Rebbe, and reluctantly he agreed. The Rebbe put a red kerchief across the boy's knee, blessed him, and sent him home. Nothing happened to the leg. Urged again,

Galitsia as it was pronounced, rather than Galicia as is customary.

In his Yiddish writings, Saul Miller often used Hebrew phrases for emphasis or for irony. These are herein indicated by italics in the English translation. When they are from the Bible, the source is given.

Dobromil as a settled community may go back to the eleventh century, and its Jewish population likewise, although written records are available only from much later. In popular etymology, the residents said that its name derived from *dobro*, "good," and *mil*, 'a "mile" because of the generous measurement of the area when it was allocated in antiquity to a feudal lord; or, said others, as "good mill," because of the availability of stream water for the mills refining the salt mined there. Grandfather Reuben ("Reeven") Mehler said "Gall-itsia" was so called because life there was so bitter; others said it was because in the eighteenth century partition of Poland, the poorest part fell to the weakest power, Austria.

(2) Fires: Although it was Nazism and war which finally sealed the doom of Dobromil, up to then it remembered mainly disaster by fire and by flood. Since many houses were roofed by dried out wooden shingles, and some by straw thatch, they were ready tinder for sparks. Saul Miller witnessed one entire street aflame one July day, during the time he was in Reb Naftali Fuchs' *cheder*. People in adjacent streets rolled up their bedding, packed their movables and fled to open meadows. The column of smoke was seen by other villages and towns, which sent volunteers to help fight the flames.

His mother often spoke of a great fire which had occurred "the first night of Slichos" (midnight prayer services during the month before Rosh Hashanah, New Year's). An historic fire which leveled much of the town is recorded in the Yiskor Book. Dobromil's volunteer firemen were ordinarily summoned by the Magistrat bell, but for really big fires the bell at the main church was tolled.

(3) A *greitzer* was the smallest coin, more like a farthing than a penny; properly, *kreuzer*. Among the small shopkeepers were dealers in dry goods, notions, groceries, kosher meat, tobacco, leather and shoes, ready to wear men's clothes, ladies' wear, tinkers, watchmakers, hat makers, coopers, wood turners and cabinet makers, coal dealers. There were also "meckler," middlemen or brokers; "klezmer," musicians available for weddings, etc.

Notes and Addenda

These notes and addenda by the present editor incorporate supplementary information and reminiscences from other Yiddish manuscripts written by Saul Miller on various occasions. Some of these details may seem trifling. However, they constitute sociological and anthropological data which will never again be available if not now recorded, and valid data is never trifling. Where significant, "S.M." indicates material derived from other manuscripts of Saul Miller's, and "L.M." indicates matter supplied by the editor. Matter which is "common knowledge" in Jewish circles is not attributed.

(1) Shtetl, (in Galitzia pronounced *shtaytl*; plural, pronounced *shtaytlach*) is used in this translation, rather than "town," to refer to a specific type of settled community in an East European region, usually surrounded by a rural area and villages inhabited by a majority of another nationality. By 1880 there were large urban communities in many cities, Odessa, Vilna, Warsaw, Vienna, Berlin, and many others, which were much less ingrown in outlook, quite cosmopolitan in culture; but somewhat as rural America has long colored the civilization of big-city industrial United States, so the shtetl dominated the image of East European Jewish life for centuries, until its annihilation in the Hitlerian holocaust of 1939-1945.

Pronunciation: in Hebrew and Yiddish words herein, *ch* always represents the guttural sound of clearing the throat, as in *cheder*, *churban*, *cherem*, *Chanukah*. The sound of *tsh*, the combination of the Yiddish letters *tess-shin*, is always so spelled here: *tsholent*, *koiletsh*. The last letter of the Hebrew alphabet is here transliterated as *s* whenever it was so pronounced in Dobromil (so: *s* as in *Beis*, not *th* as in *Beth*, and not *t* as in current Israeli usage).

Dobromil is pronounced as if it were composed of the three English words *dub-roe-meal*, accent on the first syllable. I spell

Postscript

Saul Miller stayed about two years in Berlin, and came to New York about 1909. Evenings he attended the well-known Eron Preparatory School on the East Side, mastering English, learning algebra, ancient and modern history, reading Shakespeare, Longfellow, Tennyson, as well as (in German) Goethe, Schiller and Heine. He was a garment worker all his life. As an active member of Local 9 of the International Ladies Garment Workers Union, he became a top officer in the 1920's, always self-sacrificing in the interests of the workers who elected him. When factionalism split the union, he resigned office, feeling it was impossible to play a principled role. Later, when unity was restored, he was again a union leader, and served as field organizer for the ILGWU in Minneapolis, Kansas City, Baltimore and elsewhere during the years of the Committee for Industrial Organization (1937-1938).

After World War II he was a one-man committee of correspondence, seeking out all the surviving refugees of the Dobromil area, helping them to find new homes. For a time, when it seemed possible to re-establish such centers, he organized the collection of books for libraries in Poland.

His life and his struggles were shared by his wife, Ida (c.1890-1958), daughter of Eliezer Loewenthal and Toba Argand, a descendant of Itzik'l Brief-trager.

He has always been a staunch spokesman for the rights of all peoples, a militant defender of the well-being of the working-class, a preacher for peace, always associated with those who were consistently principled in struggle for the liberation of humanity. To his children and grand-children he has always conveyed the Vision enshrined in the first two chapters of Isaiah.

service. So do I, but I *admit and confess* that “Mincha” and “Maariv” were not on my mind, and my bread and cheese I did not even taste. We approach the border crossing, Mislewicz. “Here,” says my kinsman, “we have to move fast.” So we go down to the station, our packages are inspected. Rushing, we are soon seated on the other side. Now, says my kinsman, we are on German territory. I look at him. “German” I understand, but not “territory.” He obviously understood my questioning look and explained, “German soil.”

We make ourselves comfortable, put our packages up on the shelf. This car also gets jammed, enough to make you feel faint. This is a third class carriage, my kinsman explains, where people are packed like cattle.

We have been riding perhaps half an hour, when a German railroad officer comes in and cries “All travel passes ready.” I take out my workbook on which is written the few words authorizing my travel to Germany. The policeman takes my book, looks at me, looks at the book. I feel my soul leaving my body: they can be “meshuga” (wacky) and send me back whence I came in custody of a guard. Finally I heard his voice coming through to me, “You have people expecting you?” In a tremulous voice I answered “Thank you very much.” That minute felt as long as the duration of the Jewish Diaspora. My kinsman came through easily. He simply showed a tax receipt showing that he was a resident of Berlin, with permission to travel.

So we ride through Germany all during the long night. I sit at the window, not sleeping a minute, just staring into the distant depths of the night. Here and there some flickering lamps flew past, some cottages, till day began to dawn. The train began to stop at every station, until about nine in the morning we pulled into Alexanderplatz station in Berlin. Dobromil was already far away. What will be?

myself know not where. She began again, "Young man, why so sad?" Her words were like a needle to a blown up balloon ready to burst. I feel that I cannot control myself any longer and a torrent of tears fall down my cheeks. Like a mother she takes out her pocket, handkerchief and wipes away my tears as I tell her that I have just taken final leave of my beloved father and mother, who knows if ever to see them again. This strange dear woman comforts me, and says to me "Don't be so troubled, you will surely make out well." And so the time passed, and we are already at the Przemyśl railroad station, and saying goodbye.

Just as I enter the terminal building, to change trains, *and there came Haman*, there approaches a man with a tin badge on his cloak and tells me to open my package. I stop short, not understanding what he can find on me. I look at him, questioningly, as if to say why should I open my package. He yells out at me, "Why are you standing there like a dummy, open your package!" And before I can open it, "Aha!" He already has the package spread out and he has seized the flask of brandy. He was a revenue inspector on guard against the import of liquor from other places. Nu, he had caught me in the act with my great crime, and announces "I think I will run you in." Meanwhile there arrived my kinsman from Chirov, with whom I was to go to Berlin. He speaks to the inspector, "Well, you really are one terrific guardian of the law. Just see what you found on the boy, a sixteenth of brandy, enough to cover a man's tooth. You have yours already, let the kid go, he's traveling with me and we have to board the train." So with a little more hassle, my kinsman was able to bid him adieu, slipping him a coin in the hand, and we are already going into the railroad car, which we nearly missed. We had no seats for three or four hours, almost to Cracow.

At Cracow the train stopped for fifteen minutes and we went off for a breath of air. The car was jammed with people and the air foul to breathe. We hear the whistle and hurry back to the train. Now there was more room. We took seats. It is beginning to get dark, "Mincha-Maariv" time. My kinsman stands up and "davens" the "Mincha"

broken up. She saw, prophetically, that I was lost to her. Father having been a traveling salesman from his young years was not so much upset.

(There was another reason. My mother had gone through childbirth about twelve times in her life. The first born boy, Abraham, took strong fright at the sight of this world and decided to flee hence when yet a little lad, all in all four years old. A second boy did not even want to stick it out a month, and right after his circumcision went off to the other world. Only four of us grew up. I took the place of the oldest; there was my sister Zlata, my brother Hershele and a sister Liebe Reisel, who was called Liebele, who was really a beauty. The other six infants did not even want to take a look at this world, not even to open one eye. Mother became invalided and was unable to bear live children. When I was about fourteen or fifteen, and was working on a job, late one night my father knocked at my boss's window and wakes me, "Shoyl, get up, Mama is very sick." I then already understood what that meant and I spoke up to Father, not embarrassed to face him, "*How long will this go on?*"⁵⁹ My boss's wife, Sara, went with us to see what could be done until the doctor came.)

Yes, we are all three riding in one wagon, and all keeping very silent. Only the whistle of the wind, the clip clop of the horses, the cracking of whip and the "vee-oh" of Uncle Maier to the horse were heard. We come in good order to the station. I lift off my package of *supplies for the trip*, which included two sets of underwear, my "tefillin," two shirts, an extra "leib-tzu-dekel," a little soft white cheese, with two pieces of bread, a little flask of brandy and a good piece of cake. The train shuffles in. I take leave of my father. His final words to me—"Look now, don't forget the 'davenin',"—for him the greatest worry.

I take my seat on the train, in a very depressed mood. There in Dobromil was no remaining; there where I go, what awaits me? A strange country, a strange language. I feel the tears welling up. I could really have cried plenty. Near me sits an older woman who sees my mood, and speak to me. I hear nothing. My thoughts are far away. I

away from her, and she would never see me again. I comfort her: she will get a letter every week. When I am earning money, she will not be forgotten. She took her hands away from her face and with a sigh from the heart, she said, Done, tomorrow we go for a passport.

Next day at half past nine in the morning we go to the clerk of passports. We are told he is not in, away on vacation. We have to apply to the Poborca himself. Mother does not hesitate, asks for his office and knocks at his door. The *exalted lord* opens the door and asks, in Polish, what do you want. Mother seizes his hand and kisses it in the fashion of those times, and she proceeds to spin out a yarn of complaints before that person about how terrible life is with my father. She says such things about Father that I cannot understand, how can she say such things which are not so at all, plain *scandalous words*, and with tears to move a stone. The Lord interrupts: "aha, he wants to go to America." Mother swears by all that is holy that I go only to Berlin to find employment. "And he will have to report for military service to the Austrian consulate in Berlin." Mother agrees, of course he will report for military service. "Have you a workbook?" he asks me. Yes, I take it out of my pocket and place it on the table. "Come back in about two days, you will get the passport, but only up to your time for military service."

We go out into the street, mother and I, and I say, "Mama, how did you dare to say such things about Dad?" "Kind meins, my child, if I had not made it such a tragedy, you would never get the passport."

Two days later, Friday, I went back up to the *exalted Lord* and an aide gave me my workbook with the permission to go to Germany inscribed. That summer, before leaving Dobromil, I enjoyed my aunt Zeesel's wedding and first after the autumn holidays Reb Chayim and I took our departure.

We are riding to the railroad station: my father, myself, my uncle Maier Kramer who is driving the horse and wagon. (He was husband of my grand-father Reuben's sister Baila-Perl). My mother did not go to the station. She was all

sight. He had two daughters of marriageable age. He talked things over with my father and was willing to take me back to Berlin with him; but he wanted to meet me first. My shoes were at the repair shop. No other pair did I have. Father sympathizes with my dilemma, pulls off his own boots. I look at them. They are really too big for my feet but I pull them on, wash up, comb my hair and take off on foot to yonder shtetl. It cost only fifteen greitzer by train, but I would not indulge myself those fifteen greitzer. It was a fine day. I hike to Chirov. I arrive, am met at the door by the older daughter, about twenty-two or three, greeted with a smile and led into the cottage. Reb Chayim, a handsome "Yeed" with a fair face, a silver-streaked black beard, yarmulka on his head, sits over a rabbinical book. As I approached the table, he rose, gave me a warm handshake, and with smiling face offered me a cordial "Sholom Aleichem" (how do you do). He called Chaye, his wife, "Look, look, this is Maier's son. He wants to go to Berlin. Certainly I will take him along. He is a skilled worker, will soon make good money. But tell me, how much have you?" I tell him, something like thirty gulden. "Enough for now," he says. "And a passport?" No. "You think you can get a passport, because you must have one to cross the frontier into Germany?"

Again I get cold all over. I am afraid, for two reasons. At that time all young men liable to military draft were held back. Second, there were good people around who only intended doing you a good turn, such as tipping off the government agencies, so that one was already cooked and well done, with no possibility of emigrating anymore. I took a pleasant leave of Reb Chayim, his wife and daughters and took the road back to Dobromil.

On the way back, all kinds of thoughts rush through my head. How to get a passport issued by the Poborcia.⁵⁸ He is actually not unfriendly to Jews, but my appearance itself would betray me. So I come home, talk things over with Mother. She covers her face with her hands, not to show her tears. She understood intuitively that I was being torn

lifted not the canopy but my heels. I never entered that cottage again nor returned to that job. The mistress of the house came to check up on what had happened. Plainly and flatly I let her know that I engage in no brokered marriage and would surely find my traveling expenses when I would need them.

Meanwhile in those seasons when there were no market fairs, my mother used to take orders to sew up cheap ready made men's trousers for six greitzer a pair, bringing the material from the store, sewing them up, pressed and delivered back to the store. Going around idle was no career for me, so willy-nilly I sat down to one of our two sewing machines and for three greitzer a pair sewed up trousers, three greitzer properly belonging to my mother for thread she bought, for cutting the cloth, pressing and delivering.

At that time there came to town an ex-Dobromiler visiting from America. Mother invited him to our home, an invitation he gladly accepted, there not being many attractions in Dobromil. *And so he did come*, this guest, and finds me sewing these trousers. He expressed astonishment, and said to Mother, "Roise, in America he would lack for nothing. He is already a qualified worker, a pants operator. 'Ein kleinigkeit' (my goodness!), a pants operator," he repeated to make sure that Mother heard what he said. I, however, was hot and cold, hot because he touched on my wishes, and cold because my whole fortune was my thirty Austrian gulden, barely enough to reach the border of Austria, never enough for ship's passage.

"The Master-of-the-Universe does not abandon us." Happens such a matter. Not far from Dobromil there exists another such creation, a shtetl half the size of Dobromil, named Chirov, and there my father had a kinsman named Chayim. Chayim used to come home each "Pesach" to his wife and children from Germany where he was a peddler in the suburbs of Berlin. Father also had kinfolk in Berlin who started as peddlers and worked up to be manufacturers and also big egg dealers. Reb Chayim even in Germany wore not only beard but also "payos," although tucked out of

VIII

I Leave Dobromil

The previous chapter ends with the words, I leave Dobromil. But that was easier said than done.

When I left the tailor shop where I had suffered all those years, there first began a new series of “tzuros” (troubles). There was no employer where I could find work. All the masters were ready-to-wear tailors and in four and a half years as apprentice I had barely been taught to make a good pair of pants for the deputy-mayor: the place where I worked was the one firm who made his clothes. Again having no choice, I took the bull by the horns and applied to another tailor who happened to have some odd job orders for “Shevuos.” This boss was called the Austrian tailor, a “Yeed” with a long and broad unkempt beard which he stroked *scholar-fashion*. He was short in stature but roly-poly with a substantial pot-belly over which he draped his beard to hide his belly, because such a belly and such a beard were not befitting a tailor.

His wife was the exact opposite, small and skinny, with a pitted face probably from a childhood pox, and with a very shrill voice. Their treasure was an only daughter who had very bad painful eyes as a result of complications from childhood measles. All this I discovered promptly the first day. And chatting over the work they found out that America was in my mind but traveling expenses were lacking in my pocket. Nu, they had a ready made plan all worked out. They were ready to give me all the expenses for going to America on the one condition that I join with their daughter under the bridal canopy. So I unhesitatingly

their meetings was in a barn.⁵⁷ In my seventeenth year I left Dobromil for Berlin in Germany and never set eyes on Dobromil again.

Nr. 6
2 1336/903

Arbeitsbuch
Książka robotnicza
Книжка робітничя

für die Stadt

Vor- und Zunahme: } Adolf Peter Treibner
 Imię i nazwisko: }
 Name i nazwisko: }
 Geburtsort: } Dobrosin
 Место уродження: }
 Geburtsjahr: } 1890
 Rok urodzenia: }
 Pisk urodzenia: }
 Heimatgemeinde (politischer Bezirk): } Dobrosin
 Gmina przynależności (Powiat polityczny): }
 Громада приналежності (Політичний повіт): }
 Stand (ob ledig oder verheiratet): } ledig
 Stan (wolny lub żonaty): }
 Жонатий або нежонатий: }
 Religion: } keine
 Religia: }
 Віросповідання: }
 Beschäftigung: } Arbeitslos
 Zatrudnienie: }
 Заняття: }
 Statur: Wzrost: Peter: } mittel
 Gesicht: Twarz: Лицо: } rundlich
 Haare: Wlosy: Волосы: } schwarz
 Augen: Ocy: Очи: } blau
 Mund: Usta: Уста: } normal
 Nase: Nos: Нос: } normal
 Besondere Kennzeichen: } keine
 Szczegółowe znaki: }
 Особливі ознаки: }
 Namensfertigung des Politischen Leiters: }
 Własnoręczny podpis robotnika polonickiego: }
 Підпис робітника політичного (польського)
 Fertigung der ausübenden Gemeindebehörde: } Dobrosin
 Podpis wystawiającej swierchności gminnej: }
 Підпис уряду громадського: }

Adolf 28. maja 1903

Dr. Zwicklitz

Siegel
Platz
Nicht

The first apprentice workbook, May, 1903 with signature of Dr. Zwicklitz, Mayor

I understood my bitter plight, took my kinsman's counsel and turned back to town, wiped my lips, went back to the tailor's. Although the master's wife called me to eat, I did not go to the table. Who could eat at such a time? But riding in the coach I had decided one thing: once for all I must recover my workbook. And so it actually came about. I bided my time until a summer evening when no work was being done, but I casually arranged to have some overtime work. All the household were away "davening Mincha-Maariv," and the mistress of the house was in the street. I knew where the workbook was kept. One, two, three, the workbook lies in my shirtfront. I rushed through my overtime work, slipped home to my parents, and hid the workbook in a cradle in the woodshed. But that was all for nothing. My bosses noticed that the booklet was missing, asked me if I knew where it was, which I naturally disclaimed. That face-slapping boss then applied to the municipal recorder and obtained a second workbook, which I still have with me to this day.

At the end of the six months in which I had to work off all the Sabbaths, holy days and days of illness, I had to anew indenture myself for one year, because there was no other tailor-employer available in Dobromil except in ready-to-wear, and for this I was not considered trained. I had no choice. At this time they would offer me no more than twenty-five gulden for the year, besides meals, and I was unwilling to remain with them. The old boss's wife came after me and said "I will give you five gulden more from my money, so stay for the year." So I remained a year for meals and the thirty gulden promised me. Later from America I sent the "balabusta" back five dollars for those five gulden. And so I wound up my apprentice years as a garment worker.⁵⁶

At that time I already used to glance into the Polish newspaper "Naprzod" edited by the Social Democrat named Dashinsky. I had already begun to listen to accounts of a May Day celebration in Przemyśl. At sixteen or younger I was already traipsing after Social Democratic candidates who came to Dobromil. The only place they could hold

cut up the facings of the jacket ordered by the Town Recorder, no more and no less." Everything swam in front of my eyes and I passed out. Some one doused me with a bucket of cold water. I come to. It is already dark. I dress, go to "daven," go home, that is to say, to the tailor's table. No one looks at me, while I go through the "kid-dush" (ritual blessing of the wine) as if the greatest calamity ("chalilah") has befallen me. I try to eat but every morsel gags me. I see the looks I get, looks *to kill, to annihilate, to efface*.⁵⁵ There is a hush over the house as if the most awful wrath of God had been invoked upon them all. And nonetheless they would be able to obtain the same material, and indeed they did buy it. And I also paid for the damage, but yet I was not finished. Sunday morning I rise up, sit down to my work. One of the two brothers, the one who considered himself as more enlightened, glared at me with his eyes without saying a word and handed me a gift of his fist into my face so that I fell off my stool with the blood pouring from my nose. The second brother mumbled something but I no longer heard anything. I picked myself up, rinsed off my bloodied face, took my "tefillin" bag and fled, not caring to wait for anything else and so ran off to the synagogue to "daven." O did I "daven" that day, full of arguing complaints to the Master-of-the-Universe, and definitely on the spot resolved to wind up the situation. I took off the "tefillin," put them in the bag, and took the road to the railroad station. There were lined up the coachmen, one of whom was a kinsman of mine, rather an intelligent fellow (He is here in America now, if still alive, in Brownsville, Brooklyn), and he spoke to me *in this manner of language*, "Shoyl-brother, you are not some kind of a dope. Where will you go? You have no money, you have no workbook. Even if you reach some place on foot, the police will bring you back. Listen to me, come sit up here in my fiacre, make believe that nothing has happened, go back until the time when you will be legally free and then you can go travel wherever you will wish."

all her cooking. And now are you anxious to know where I slept? On the topmost outer level of the oven, with a closed window through which I could see when it was dawn. Fridays I had no need to look. The "balabusta" would rise early to bake "chaleh," and when she fired up the oven, what do you think? My mattress was a sack stuffed with husks of groats which heated up fast. And small wild life, both brown and white, were also not lacking. So to get away alive I had to meekly ("bimchilah") creep down and so anyway set down to work, even when it had been two in the morning when I had crept up the chimney to sleep. This house was so overrun with (unmentionables) that my own parents would not let me stay over a night to sleep with them. Once each week I would go to the sweat-bath and hang my underwear up to fumigate them a bit.

Nu, how does it strike you, to persevere through three such years? One had to be of iron. By the time I had finished out my three years, the older boss was already in the world-to-come and the younger bosses (who had at times looked into the "Naprzod,") taught me a proper accounting. For having been sick sometimes, for the Sabbaths and Holy Days and for several occasions when I fled from them when I could no longer endure their torments, they added a bill of debts with a total balance of six months to work off. And I was compelled to work them off.

Yes, something had happened. I was already able to make a little vest also. One Friday I was finishing a vest and they had not given me any facings. I had to scrounge up scraps for facings. If it is someone's destiny to have "tzuros," don't ask, they come to hand. I went over to where some odds and ends, tiny scraps were lying and the Evil Impeller ("Yetzer Ha-Ra") slipped what I needed right into my hand. I finish my piece of work, with great pride hang it up, polish everyone's shoes and go to the sweat-bath. It was already twilight. Comes my boss's son into the sweat-bath, hunts me down, and says, "Shoyl, I don't know how to help you, but I have to tell you, you

imposed on apprentices was to go on miscellaneous errands. It was usual to plug every hole with me. Although they had a boy of their own, I was the servant. Yet one other sphere of work was assigned to the learning apprentice, carrying out the family "potty" every morning, and Friday afternoon polish the shoes and boots for the whole household. This lasted almost through the whole time of my learning apprenticeship. The one chore which I did like was to deliver the finished garments, because sometimes I got a few greitzer as a tip, but in this I also had a partner, the boss's son. As it happened, he was a good fellow and used to act friendly to me.

I almost forgot. In Dobromil every employee had to obtain from city hall a workbook and give it to his boss. Without a proper transfer no second employer would hire a man, and without it no worker could make a move. I had turned such a workbook over to my boss and that meant, brother, no matter how tough things might be, you must take it and say nothing. Not once only did I curse the day I was born for the insults which I had to swallow, and this was without being given any meals. You can imagine how it was after the first year and a half when I had to eat there too and perforce sleep there also. By then I knew enough already to sew up a pair of cotton trousers, a pair of "long john" underwear pants (white "gatkes") and a "leib-tzu-dekel."

By rights this meant that I was earning my keep, my meals. I used to take my meals in a corner under the great stove, so that the boss should not see. But if he would notice that I was not at the sewing machine, he would peer into my corner and make a sarcastic remark, "To eat unfortunately no one is at hand, but to do his job, ay, ay," meaning the opposite.

Sleeping in. The room was about six to eight meters long, three meters wide. This was the workroom where five and sometimes six workers were employed. This was also the bedroom where six to eight people slept. This was also the dining room. Here too was that bake oven where the "balabusta" (boss's wife) baked bread and "chaleh" and did

VII

More Apprentice Years

And now another installment of tailor's tribulations which I endured in Dobromil. As you recall for all of two years I was tormented at the ready-to-wear tailor's and learned almost nothing except to lug the loads of uncut cloth from the cloth dealer or the finished cloaks to the store who sold to the peasants. Now I had decided that this was no way for me. I must learn to be a proper craftsman. I talked things over with Dad and Mom and they acceded to my justified complaints. Father took the mission on himself and went to speak to that same tailor by whom I had a very fine black spring coat made to order. In "Chol-hamoed Pesach" (the middle days of Passover week) he indentured me for three years, a year and a half to eat at my home, and the second year and a half to eat at the tailor's. They were a father and son partnership, as it stands in the Scripture verse, a *schneider ben schneider*, a tailor son of a tailor. My new boss had never taken an apprentice before. To my miserable luck, he agreed and bade me come in after "yomtov" to start learning.⁵⁴

Three years, heavy-laden years. First thing my boss did not like was the way I held my fingers bent with the thimble on the middle finger of the right hand. So he tied up my finger for four weeks time till I could not straighten it out again and yea verily even unto this selfsame day I have that finger bent as if I were always ready to push a needle. Second, it was my chore to thread needles for the boss, since he was an old man and could not see to thread a needle fast. So I stood and did that for him. A third task

shtetl of Dobromil got off with only a few blows and a little fright. The fright continued for quite some time. We anticipated an organized pogrom on the part of the peasant folk. From that Monday on the town authorities used to send in the gendarmerie every Monday, with guns and swords, to guard against any attack on Dobromil, and so thereafter none such took place.

stands, each with their produce, both raw and finished. The peasant folk streamed into town with their horses and wagons, their hogs, their cows and calves, hens, ducks, geese. The weekly market was under way, with its appropriate screaming and tumult, like all weekly market days. "Yeeden" were calling out with hoarse voices, each calling customers to his stall, announcing that he has the best wares. So they did some selling, took in a little cash, and presently it was tending to the end of the day. The peasantry were packing up their purchases, to ride home.

One peasant couple came over to a Jewish girl to buy some fruit, apples. We had the custom of the baker's dozen: with every purchase the customer got a "pshetschinik," (Polish: przyczynek) an extra fruit. Otherwise it was no bargain. The girl had already added the extra to the purchase, in this instance, but then it was when it all happened. The peasant woman took one more extra apple. The girl, not using the best judgment, tried to snatch this apple back, and accidentally caught her fingers in the woman's string of beads, which scattered to the ground. A hullabaloo broke out. The peasant grabbed the girl by the hair with such violence that he pulled out tresses, scalp, skin, and all. A riot followed between peasants and "Yeeden." Our uncle Hersh, may his memory be blessed, was then in the prime of young manhood and he swung into action with the leg of a stool, and he also did not kid himself, he collected his own quota of blows. Whoever was there both gave and got, each his share, until the police arrived. The peasantry simply took to their heels and fled homeward. Only the "Yeeden," being local town residents, remained. So the police filed an indictment and summoned the "Yeeden" into court on charges. A number were subjected to punishment (detention) for causing disorder in town and giving the town a bad name. Others got off with money fines. Many were simply discharged.

The Jewish girl who suffered the most, in pain and in shame, till her head and hair healed up, sold no more apples for a long time, trembling in fear lest something should again happen because of her. And so the Jewish

yourself the “Shir Ha-maalos” song and dance that master of mine gave me.⁵³

Another thing that happened to me. The pressing irons used to be heated over a coal fire, and we needed live burning coals to ignite the hard coal. So the master sends me to the baker's to fetch a few hot coals. As I go outside a fierce wind whips up sparks and live burning embers are sent flying over the alley. The neighbors see and begin to scream. Then I was really frightened, try to open the pressing iron to shake the coals into the gutter, whereupon the wind first really began to scatter the sparks. The neighbors chased after me wanting to kill me for trying to set the town on fire. Finally the few embers burned themselves out and I was rescued from death.

Since too much I was not learning of the trade, I resolved that if I was to become a decent craftsman, I must go to learn from a custom tailor. It was just before that Passover that I earned some money at baking matzos, and saved up for a spring topcoat, made at a custom tailor's. So I indentured myself there for three whole years.

That will take a bit of telling, and here I want to digress to recount an episode from which a major catastrophe might have developed for the Jews of Dobromil. As you recall, the Jews of Dobromil as in other Galitsianer shtetls eked out their living by “luft parnossas,” (making a living from the air). In all of these “parnossas,” the women had to help in order to have a a piece of bread. I once learned an item of Oral Torah Tradition that in Jewish legend it is told how it was because of a hen and a rooster that the Holy Temple went up in flames. Here in Dobromil a similar fate might have come about over a little apple.

In Dobromil there was a little space, half a square, where women used to sit by their fruit stands. Very few people understood buying fruit by the pound. They simply didn't have enough money, or they did not indulge themselves to buy several pounds of apples or other fruit, unless the fruit was already half rotten, although the whole region was flooded with fruit orchards. One ordinary fine Monday morning “Yeeden” and “Yeedenas” busily set up their

by a handsome barrage of blows by peasant staffs on my head. I barely escaped to my father's stall and about eleven o'clock reached home again. That "Shabbos" at the "daven-in," I "bentshed goimel," offered up thanks for my deliverance from that peril: so I was advised by the older folks, to help me banish my terror.

As I began to relate earlier, I was entrusted to a tailor, Itzik Schneider, a ready-to-wear tailor, actually kinfolk, the husband of my mother's aunt, sister to my grandmother. They treated me worse than if I had been a total stranger. Two years I worked with this family. Itzik was not interested in teaching me the trade. I received no pay, only occasionally Friday after the sweat-bath he would give the journeymen a spot of brandy with half of a fresh baked roll, so I would get that too.

I used to have to go on foot delivering the ready made merchandise to the dealer, bring the loads of unfinished wool cloth from that store to be worked up into men's mantles and coats. Here I want to tell of three events.

Once on a very bitterly cold day they sent me to bring the raw materials. Nu, much choice I had. Warm gloves—I had none. Out of doors it was about eighteen degrees below zero. By the time I had gone half way I felt as if the nails would spring off my fingers. What to do? The snow is deep. There is no place to sit down to warm my hands. I shift the load from shoulder to shoulder. Half frozen I barely made it back to the cottage. It took a bit of time till I could thaw out my hands. For this all that I earned was the pickings of the cotton padding waste which they used in the peasant cloaks. All week I collected this and sold it to the hatmaker for two greitzer.

A second incident. On a winter night, slippery wet, so dark you could grasp the gloom in your hands, my boss, the "relative," takes five finished cloaks, with light colored linings, piles them on my shoulders, not tied together. I go out half a block and crash, I slip and fall with these light lined mantles into the muddy slush. Nu, I just about made it back with the coats. "Meila," you can figure for

VI

Apprentice Years

I went as apprentice to become a tailor. This does not mean that I was not already earlier sewing on a machine with my mother from nine years on, helping sew peasant children's dresses and aprons, and from time to time also helping sell the finished goods to the peasants. Once, in August 1899, one "Shabbos" night after "Havdallah" we both sat down to two machines (we had two Singer foot treadle machines) and finished two dozen little dresses and aprons. About two o'clock in the morning Mother escorted me out of the house with the pack of finished merchandise and sent me off to my father, a mountain walk of three and a half European miles. I arrived at the place of the market fair, (called the Calvary, a place where religious processions were held) when it was already broad daylight. I asked my father what time it was and he answered "six o'clock." First thing Father led me into the kretschma (tavern), first to "daven," and then to feed me breakfast.

Then my uncle Yusha conferred on me the honor of standing in charge of a keg of cider. Meanwhile there arrived a peasant procession bearing an image of the Virgin Mary, an elegantly decorated statue on a red velvet litter. I am standing crying out "Cold drinks, cold drinks," oblivious that it was an improper time, so a hefty peasant set his boot on the faucet of the keg and the drink began to run out. I bend down to close it and someone hoisted my cap with a stick and there I remain standing without a hat, bareheaded just when they carried by the Virgin Mary and all their crucifixes and their other sanctities, accompanied

but less murderously. I, however, achieved my own well earned verdict of the court: I was kept back another year in the same grade. By law each one had to pass four elementary grades from age six to ten. I was forced to stay on till eleven, and so I finished both public elementary school and "cheder," and then went out to learn a trade. That is, at eleven I went as apprentice to become a tailor.⁵²

guage, Ruthenian, the “regional” language, and German, because we then belonged to Austria, whose subjects we were. Here we had a very strict teacher, an outright Jew-hater. For any triviality he would beat the Jewish children almost to death. He used a rod which whistled when he wielded it through the air. He would make the boy lie down on a bench, pull his breeches tight, and so flog his rear that the boy would practically fall in a faint, unable to stand up to return to his place. Sitting again was impossible. This teacher’s neck veins would be filled with murderous blood almost to bursting. Jewish children used to wear velvet “yarmulkas” covering their heads. If (“chalilah”) he would find trace of a feather on someone’s “yarmulka,” he would lift the “yarmulka” on his rod and carry it around among the non-Jewish boys making very nasty remarks.⁵¹ We Jewish boys were required to stand every morning while the Christian boys said their “modlitva” (prayer). Standing and hearing their prayer every morning, we soon learned to recite it better than any of them. This took place twice a day, mornings and at dismissal time.

Coming from a home of devout parents, this was not much to my liking. I protested once, but the teacher ignored my protest and ordered us to participate every day. This time I told my father, who took the issue up with Reb Yankel Shtein, the one Jewish man in Dobromil who wore a fur turban. Not everyone was permitted to wear such a hat, only one who was a “Talmid Chacham,” a highly educated person. He also wore the silk cloak every day of the week, and a “tallis-katan” with the four fringe “tzitzis” dangling from the four corners. Next day as we Jewish boys assembled before class-time, we saw venerable Reb Yankel Shtein with his cane arriving at the school. We entered, each to our places, and our teacher was white as chalk, rage seething in him, because the Director had been told how he had been treating the Jewish children. First of all Reb Yankele had obtained that we did not have to rise for the recital of their “patchas” (pacierz, prayer), and treatment was milder. The teacher could still whip,

called Kriftsch. Here I was supposed to start studying "Gemara" (the Talmud).

No sooner had I entered the room, the whole affair displeased me. This "melamed" shared his dwelling, in a bedroom with a closed window, with an unpleasant odor, where an invalid boy lay on a cot, continually spitting at the wall. I felt as if I would throw up. All in all we were three pupils. However, it was the season for changing dwellings, and this "Rebbe" did change his place to one a bit better. Here he did take in a larger number of pupils. He used to reserve me for Thursdays. That is, since I used to know the portion of the week ("sedra") by heart, I used to stay only to scan over the "Chumash." Alongside of me there was a fellow from the "Belzer Kloiz" with whom the melamed used to work hard especially on "Gemara."⁴⁹

One day he said to me, "Shaul, this Friday evening I am going to have you recite for Reb Itschele Mehler" (father of this Belzer fellow). During the week it happened that he offended and embarrassed me in front of the other pupils. If he had beat me it would perhaps not have hurt me as much. Nu, I kept silent. Friday evening we go to Reb Itschele's, I carrying my "Chumash." That week's "sedra" was "Va'y'chee," "And he (Jacob) lived . . ." (Genesis 47:28). And so I begin to read the Hebrew text and translate "Va'y'chee, and he died . . ."—exactly the opposite of the text. The Rebbe asks me again what is the translation of "Va'y'chee" and quite calmly I answer "he died." The Rebbe closed the book and said to go home.

"Shabbos" evening I was very busy in the Big Synagogue with the other boys, when my father grabs me by the arm and says, "What is the translation of Va'y'chee?" and I say, "Va'y'chee, and he lived, Jacob . . ." "So for what reason was he a dead man last night?" "Yesterday," I answered quite coolly, "yesterday he was dead." Later when we came home I told him the entire story, of what had happened during the week, and why I had done it on purpose, to teach the teacher his lesson.⁵⁰

By then I was attending the third grade in the government school. There we studied Polish, the "national" lan-

“Chumash” with Rashi’s commentary and Targum Onkelos (the Aramaic paraphrase of the Torah), some chapters of the Psalms, reading and writing in Yiddish.⁴⁸ Once, in the last of three seasons here with this melamed, being too slow in responding to his question, I got his leather strap across the face, so that the blood came from my left cheek. It was before “Shevuos,” we were reviewing the “Akdamus.” The Rebbe, seeing my bloodied cheek, hurried to my home to report on me to my parents and to justify his action. Naturally my parents accepted his version. But there was a sequel.

Every “Shabbos” and “Yontif” my father took me along to the informal study sessions at the synagogue. Here would assemble a “Chevra Misaskim,” a congregation of “Yeeden,” to review the weekly portion (“sedra”) of the Torah, with the commentaries of Rashi and Alschech. I would sit by my father among the older men and listen, until quite often I would doze off.

That once, at “Shevuos” time, I was seated at the table with all of them as usual. My “melamed” Reb Naftali was the group discussion leader for that congregation of “Yeeden.” He opened up the “Machzor” (holiday prayer book) and said to me in a booming voice for all to hear, “Today you will recite the ‘Akdamus’ here.” Unafraid, in my treble voice I chanted the “Akdamus,” and translated it from the Aramaic into Yiddish, to the admiration of the entire group. Father thanked the “Rebbe” profusely and told him to have a draught of beer on his account. This “melamed,” besides teaching, held the sextonship in the Big Synagogue, and had other earnings on the side, such as bringing an old “Sefer” (Holy Book) to the court house when a Jew was under oath. His wife supplemented by baking rolls and bread. All was done in the same room. All “melamdin” had to have supplementary incomes, because tutoring of children never yielded enough “parnossa.” So after three terms passed off, I was transferred to still another “melamed”: him we called the “Kriftscher Melamed,” because he was an immigrant from another shtetl,

During the same period I was enrolled in the public school. There I had it very good. The teacher liked me very much. (He was a Polish "schlachietz," a country squire of the petty gentry, with a blond-red mustache. He used to call me to the blackboard to do a sum, and would playfully twist my "payos" curls). At the end of the term, because of outstanding marks, I received a paper ikon which my father tore in pieces as soon as I brought it into the house.

In this school I learned the alphabet of the Polish language and the beginning of arithmetic. I advanced into the second grade. Here we had a teacher, an old bachelor, whom we called with a Yiddish-type name, Yekele, although he was not Jewish. He had his own peculiar way with children. He did not beat anyone. Instead he would keep us in after school hours, lock the classroom and leave the key with the custodian-cleaner who knew when to release us after the hour. This was a severe punishment. He also used what was a lighter punishment. He would put a sheet of paper on your right hand and strike it with a ruler. That hand had plenty to feel and to remember.

One time this teacher Yekele detained me for an hour for some sin. Since the window of the classroom was open and low, I did not give it much thought and in no time was out of the window. The next day Yekele said nothing during class time but just before the dismissal bell rang, he came over and said he wanted to see me. I understood why, took my packet of books and came over to his desk. All the other children of the class were long since gone. He took me by the arm and led me into another classroom where a Catholic priest was conducting a session of religious instruction. To me this punishment was devastating, a most severe punishment. The priest could see that, so he asked me if I knew the names of the Patriarchs. Yes, said I, Abraham, Isaac and Jacob. He opened the door and said, "Go home."⁴⁷

From eight to one daily I was in public school, from one in the afternoon until nighttime in the "cheder." My third melamed was Reb Naftali Fuchs, with whom I studied

studying at nightfall. The rebbe's wife prepared a feast. Every child contributed two greitzer. Each child brought his own baked roll and a spoon to sip his soup. Meat we never had, but each child got two stewed prunes. The assistant and the under-assistant then used to escort us home, singing, through the darkened streets. The under-assistant used to carry a pair of brass candlestick bases and bang them together in time to the singing. And in this manner I completed three years of my first steps of an education in Hebrew studies, "uch und vey" (woe is me) such an education.⁴⁵

After "Pesach" I am promoted to a second "melamed." This teacher was crippled: they called him "Krumer Hershele," Little Lame Harry. (In truth, no one in Dobromil was known by a family name. Without a nickname you could not know who was meant. Everyone had a name and a nickname. For instance the "melamed's" wife was called "Shvartze Gittel," Black Gertie. The melamed had two children, a son and a daughter. The son was named Yokif. Nu, it is bad enough to be named Yokif, so he was nicknamed Yokif-the-Raven, "Yokif-Varana." The daughter had a passable name, Henna, so she was named "Henna-Shmat-tes," Henna-in-Rags. Otherwise at a distance one could not know who was meant.)

So I was enrolled with this melamed, Krumer-Hershele, who walked with a crutch under his right arm and a cane in his left hand, a sickly man; a coughing old man, bent over triple, and because of his handicap, very irascible. The boys had plenty to suffer from him. When we were sitting around the table and conning our lessons, he held his cane nearby, and if any of the children committed a fault, or stood up, it went hard with him. He used to pull the child with the crook of the cane by the neck and deliver a couple of smacks in the face. These were not unusual. He used to be constantly hollering at us in his hoarse voice, curse at us, abuse us. We learned very little with him. He also used to deal in earthenware pots, because he did not have very much "parnossa" from his teaching. In this way I suffered through three seasons.⁴⁶

sack, wipes away my salt tears and my little nose and promptly sets me to work. He holds something in his yellow cigarette-stained fingers, a pointer made of bone, to point out the letters to a child. The tears still pour from my eyes, I hardly see what he shows me. I hear him say "This is an 'Aleph,' (A), once again right here is another 'Aleph,' (A), and another 'Aleph'." I follow him with a tearful voice, "'Aleph,' another 'Aleph,' and another 'Aleph,'" so several times.

Later my mother comes to bring me home. Early next morning there comes to us an assistant who attends to me, helps me get dressed, washes my hands and face, wipes me around, helps me say the "brochos" and kiss the "tzitzis." His name was Yussel the Hunchback, and he earns his breakfast with us. A little later comes an under-assistant who collects several little boys and we go all together to the cheder. It was here that I mastered the alphabet to be able to read Hebrew and then to study the "Chumash" (Pentateuch).

The beginning of "Chumash" study had quite a special flavor. The game begins with the teacher and the children chorusing together:

Question. What does a laddie learn?

Answer. "Chumash" and Good Fortune ("Mazel").

Question. What is the translation of "Chumash?"

Answer. "Chumash" is five.

Question. What five?

Answer. Five Books in the Holy Torah.

Question. How are the Five Books named?

Answer. The first Book is called "B'reshis"

The second Book is called "Shmos"

The third Book is called "Vayikrah"

The fourth Book is called "Bamidbar"

The fifth Book is called "Die-vor-rim."

That last name was long drawn out, not "D'vorim" but "Die-vor-rim," and so with the first error, the mispronounced first syllable "Die," we began "Chumash," for luck.

It was a good day for the children when we finished our

and "tefillin," takes my little hand and lays me across his knee and administers three smacks on my behind. This was intended to indicate that on this date I have become three years old. That was my only birthday present. That same morning there were several other events which engraved themselves deeply into my memory. They take me to the hairdresser, they shear off my pretty locks, and leave me only two, the two "payos," one on each side of the ears.

Returning home, Father took and wrapped me in his great "tallis," picked me up and carried me to the "cheder-of-the-Beginners' Melamed." His name was Leib-Itzik. It was customary there that at three every Jewish boy was entered into "cheder." My mother had given me her wishes for good luck, "in an auspicious hour." The way to "cheder" was not long, but wrapped in the "tallis" so that I could hardly breathe, the route seemed very long, until I heard Father's footsteps on the wooden stairs into the "cheder." Finally he set me down, took the heavy "tallis" off me. I see myself in a large room with several children. Towards us comes a very tall "Yeed" wearing a long black "kapota" (cloak), with a black and white-silvered beard and a very gaunt, pale face, who takes me by the other hand. I remain standing between two huge pairs of boots, my father on one side, the "melamed" on the other, myself in their midst between the boots. The boots were as tall as I, and so we go, that is, the boots go and I go to the "rebbe's" table. Father hands a small package to the teacher, lifts me up and sets me down beside the rebbe. They drink a "l'chayim." Father put his hand on my head and says something in language which I first understood years later, when he explained it to me. The words must have been "*May the Lord bless you like Ephraim and Manasseh,*" (the blessing on Joseph's sons, the grandchildren of our father Jacob, and on their descendants).⁴⁴ In other words he meant I should grow up as a good child, walking in the paths of God, and learn the Torah.

Father bids me goodbye and leaves me in the "cheder." I started to cry bitterly. The "melamed" takes the paper

V

Of Myself

This present installment we commence with the portion of the Torah read this week, namely "Tol'dos," our generations. Whence came I? Who am I? My Hebrew and Yiddish name is "Shaul Ben Meir," but in Dobromil I was known as "Shoyl Maier Koralnik's." In a little shtetl like Dobromil no one then paid attention to family names.⁴² My father was a traveling vendor of women's beads ("koralen," because originally of coral), so he was known as "Maier Koralnik" and I was consequently "Shoyl-Maier-Koralnik's." He had a sister Devorah and a brother Leib. On my father's side my grandfather was Issachar-Berish, grandmother Libby. My mother, Rose-Pearl, was daughter of Reuben-Yechiel Mehler ("Reeven"), a glazier by trade. His first wife Zlata, my mother's mother, died very young, leaving my mother an orphan child of five. My grandfather Reuben's second wife was named Chaye, mother of Uncle Hersh, Uncle Yusha and Tante Zeesel, mother of Chaye Sura (Sara) who is now in Brooklyn, and Tante Brandsha. I knew all of them, lived with them, grew up with them.⁴³

I was born on the fourth of June, 1890, or as inscribed in my father's "machzor" (prayerbook) for "Shevuos," born "Vav (sixth) of Sivan 5650." So far I can write what I heard and saw around me, and now I write from that time on as I recall more or less, what impressed itself deeply into my memory.

I have reached three years old. It was a warm spring morning. My father comes home from davenin with a bright "good morning," puts away his big bag of "tallis"

say there was no lack of competitors. Everyone was hungry to earn a greitzer, so they would be all pulling the peasant men and women by their white linen skirts to get them to buy.

If Father would come home bringing a hen, or if he would smuggle in a flask of schnapps, then I knew it had been a good market. Then there was joy and festivity in the house, and the big baking oven became bright, the logs crackling to satiety. From the baking oven we children got hot flat rolls, and in the big wooden basin was rising the fermenting dough for our bread. In the cottage it was warm and happy.

street. My grandfather Reuben told me a tale that once the snow fell so deep that they could not go out to draw water, and that through an opening in the door they took snow for water.³⁹

As always the main matter was “parnossa.” “Parnossa,” income for a livelihood, always fell heavily in winter. Those who drew their maintenance from their working at home could somehow manage, so others thought. But those who were “luft-menschen” (dependent on the state of the market) were really in pitiful straits. My father, may his memory be blessed, used to groan in Hebrew, “*There is no going out and no coming in.*”⁴⁰

This was the season when those who could, meaning those who had a few gulden still left, and who had a sizeable family, used to bring into the cottage potatoes, beets, and other such foods that could keep without spoiling for a while. But others who could not buy these good things really went hungry, even starved. Such an episode happened once to us. The potatoes were used up, and bread could not be stored for a whole winter. My mother was a seamstress, so she sewed up an “Arba-kanfos” (undergarment prayer scarf), to find someone in town to whom to sell it and so be able to buy a two pound loaf of bread. But Judaism was so well secured that no one lacked an “arba-kanfos.” So she went to a Jewish baker and begged a pound of bread. The baker had cut the pound of bread, but when Mother offered to leave the “arba-kanfos” as security for the price of the bread he snatched the loaf from her hands and would not give it on credit. That night we went to sleep having warmed ourselves with a glass of tea.⁴¹

My father used to travel around to other towns with the merchandise she used to sew for peasant children, and he would try to sell it to the peasant folk who came each week into those villages to sell their produce and shop for their households. In dry cold weather it was still to be borne, but when it rained or snowed so that he could not lay out or hang up his bargains, he had yet to pay the cartman carrying him and his merchandise. Needless to

each of the cups, with a candle lit each night one more light, and with great sincere earnestness repeated the "brochos," climaxing with a burst into song in his highest octave, the "Haneros Halalu, Lo These Candles." In the stove were flaming the burning logs, inside the cottage it was cozy warm. Mama had prepared mouth-watering "latkes" (pancakes) from grated potatoes. At "Chanukah" everyone played games, card games (those who could), others spun the "draydel" with the initial letters "Nun, Gimel, Heh, Shin" for "Great Miracle Occurred There."³⁷ Throughout the week the children would receive small change, "Chanukah gelt," as presents. Even the poverty-stricken Hebrew teachers used to suck the marrow of a bone, and get a gift of "Chanukah gelt" from the parents of their pupils. So slipped by the eight days of "Chanukah."

And now we waited for the "Purim" holiday, with the greatest impatience, not only because "Purim" was a jolly holiday, but because for the children of the poor it was a money-making festivity. We would fashion ourselves a mask and dress up in girls' clothes and go from house to house collecting half a greitzer. Even adults would go from house to house for alms. "Purim" was a day for mutual exchange of gifts. It was a day for merry-making. It was a day for going around as play-actors. The older fellows of the working class used to present various playlets, such as "Joseph and His Brothers," "Jacob and Esau," similar skits. The whole shtetl, men, women, children, would traipse after the players, who were called "Purim Players," and all would listen to their singing and acting these "Purim" plays.³⁸

So we have run through the course of the holidays. When we had finished the blessing of the new moon of "Cheshvan," the skies were mantled in dark gray clouds. Terror began to settle on the poorer people (only yesterday such happy days!) Many were bowed down by heavy worries, rent money to be paid, for this was the time for rent payment. It is also the time of severe winter, with its wretched weather, with deep snows, frosts, blizzards. We had snow-falls when it was impossible to go out of the house into the

And so had slipped away both the pleasant summer, and so the autumn holidays, and then began the gray, damp, rainy, muddy and snowy days and weeks. And then we began to count the weeks to "Chanukah."

As I have mentioned previously, winter weather was severe, and therefore from time to time we had starving times. Going hungry was easy in Dobromil. Going a day without food was quite an ordinary matter, not counting the religious fast days, such as the Fast of Gedaliah, "Yom Kippur," the "Tenth of Tevess," the Fast of Esther, the "Seventeenth of Tammuz," "Tisha B'Ov," and also half-day fasts, like the eve of each New Moon, called the "Little Yom Kippur." Every Monday and Thursday when the Torah was read in the synagogue was another half-day fast, and so also on certain anniversaries in the year, *yahrzeit* for a notable "Tzaddik" (saintly sage), or simply if a devout Jew felt that he had done something sinfully wrong, the first thing was to fast.³⁶ Even little children learned to fast early, and to brag to each other that they too were fasting. Each had to stick out his tongue to the other: if the tongue was coated white, it was a sign of not having eaten. Yes, the wintry days, weeks, months were difficult, bitter. The one compensating feature was that days were short and we might sleep longer hours. And so now we come to "Chanukah."

"Chanukah" was one of the jolly holidays, with the festive blessing of the "Chanukah" candles every night. We were "davening" in the "Beis Hamidrash." When it came time to light and bless the "Chanukah" candles it was the fashion for the little kids to cough, to sneeze, to make a racket, to toss something at the hat of the man making the blessings, so as sometimes to silence him in confusion. But nothing was done to the kids, because the idea was that it was supposed to be jolly. When we came home, first Father lit and blessed the candles, but don't think it was all that simple. First of all I had worked all day, hard, polishing the brass "Chanukah" menorah and all its oil cups. My father used to make his own little wicks out of white cotton wool, and poured illuminating-oil into

lapsed, wrapping us all in the tablecloths and bedsheets which had draped the walls. A wonder that we got out unharmed.

Besides the customary "davenin," on "Succos" it was also a "mitzva" to say the blessings on the "lulav" and the "esrog."³⁴ Even children three and four years old waited half naked in their shirts every morning for the "esrog" man to come. Everyone in the house had to participate in the blessing of the "esrog," otherwise there was no breakfast, even for the children.

It was beautiful on "Simchas Torah" night, at the end of "Succos," when old and young, man and woman went to the "Hakafos" (Torah processional rounds), and the little ones would come carrying their paper banners, with a burning candle stuck into a red apple at the end of the stick, and each would try to set fire to the next one's flag, and up front the "Shammos" would be tearing his throat out auctioning off "Atto Hareiso" and the processional rounds. This would continue to ten at night. Next morning was really "Yomtov" in shtetl. On this day every adult male, rich or poor, was called up to the reading of the Torah. All year round I used to purposely take notice how it was in the "Beis Hamidrash," and no man who was poor ever got an "aliyah" to the reading of the Torah. But on "Simchas Torah" he was also graced with an "aliyah" for a verse or two. Even the little boys were shoved together all under one big spread out "tallis," and the daddies said the "brocha" together with the children's "chevra." How can I convey it to you? You cannot imagine the feeling of importance of these little children as they emerged from under that "tallis."³⁵

There was another custom which was permitted only on "Simchas Torah," interrupting the "K'dushah" chanting at the "Mussaf" service, and even to playfully throw table cloths from the covered tables at the "Ba'al-Tefilah" (leader of the worship), which one would never have dared ordinarily even at a mere weekday service. But since on this day the "Ye'd" was trying to feel a little happy, such pranks were overlooked.

candles, and there were large wax tapers in sand pots and large paraffin candles designed to burn a whole day long. When the crowd had all assembled clad in white "kittel" and "tallis," a genuine awe descended on people; as the saying is, on this day even the fish in the sea are trembling. Even the non-Jewish municipal officials used to come to the synagogue to hear "Kol Nidre" chanted, the mayor and his whole suite.³²

And now we are up to "Succos." We "Yeeden" were always on the lookout for "mitzvos," so right after the first snack on the night after "Yom Kippur," we went outside, no matter how weakened we felt after the fasting, and we banged a wooden peg in a particular place behind the cottage as a marker for a "succah."³³ (This was only by the poorer folks. Well-to-do people had standing "succah" walls which were used year round as a woodshed.) Next morning the head of the household with his co-tenants were up and out to assemble the "succah." Usually two walls were ready, a wall of the cottage was one and the board fence another. The remaining two were put together of boards joined with cord or wire. The roof was covered by green boughs. If God granted that weather was fine, things were passable and it was a beautiful holiday. But what is the law if it rained? "Yeeden" are obligated to eat in a "succah," so one ate in a "succah," with the rain dripping into the dishes.

Happened once, a pretty pass. I was then an apprentice working for my meals, and my bosses were taking their meals during "Succos" at a next door neighbor's. That character wanted to brag that he was a button-to-button chum with the Master-of-the-Universe and that he could display wondrous miracles. That season was then quite severely wintry. It was practically impossible to stay seated in the succah. And this "Yeed" calls out in loud orotund tones, "Master of the Universe, thy children here are fulfilling the "mitzva" of eating in the "succah." I *Such-a-one son of Such-another* bid you to cause the winds to cease." He said this with great earnestness, and he had barely finished his last word when the "succah" crashed and col-

as would not make one thirsty. For the very small children in the younger years "Yom Kippur" could be a picnic and more than one would get sick from overeating the delicious food that had been prepared (for after the fast). Since the older folks often stayed all night and next day in the synagogue, not permitting themselves the temptation of serving the children, so the kids really had a holiday. Nu, so let me by the way record what once happened to me myself. In the month of "Tishri" if the plum crop is good, in Dobromil we swam in plums, and we had them both cooked and preserved. Since I had a free hand to the cupboard of cooked food, and my father had instructed me not to forget ever to make a blessing ("brocha") when I take anything in the mouth, and definitely more "brochos" more merit ("mitzvos"), and I always wanted to fulfill *Honor thy father*³¹ and thus I made so many "brochos" that my mother had nearly nothing left to serve my father (to make his "brochos"). But since I was then still small, and it was "Yom Kippur," right after the synagogue service they forgave me.

Right from the start I was caught in a fib. It happened this way. Mama had stewed plums, made in heavy syrup. Tasting it, I found it to my liking. So every time I entered the house I took a "nash" from that pot until, what shall I say, the spoon had just about scraped bottom. When Mama took a look at the pot at night, both at the pot and at me, I told her that the cat in the house must have done it, not figuring that it is not in the nature of cats to enjoy plum syrup. But all because it was just an hour after "davenin," and after saying "Al chait" ("for my sins") I got away with a warning not to do it again or ("chali-lah!") I would get sick.

To return to "Yom Kippur," to "Kol Nidre." The men are all hastening back to synagogue, white robe ("kittel") and "tallis" in hand. The "kittel" is a full floor length robe, some trimmed with an ornamental collar of silver thread; poorer folks' "kittel" not so ornamented, and still poorer without any "kittel." In the synagogue all were intensely strained. The hanging lamps were lit with tallow

definitely not good, such a sign at “Rosh Hashanah” eve, so it was repeated, till finally the great mystery was solved. The “shamosta” of the women’s synagogue had been hanging up clean curtains for the holidays. The miracle was that the “shamosta” had heard the gossip in time and explained it, otherwise who can tell what kind of fated judgment would have (“chalilah!”) hung over the Jews of Dobromil.

How we come to the “Rosh Hashanah” Holy Day, not one of your ordinary holidays. “Yeeden” used to make themselves ready with all their strength to meet this Holy Day to beg for the forgiving of their sins of the past year, although it was not as awesome as “Yom Kippur.” “Yeeden” would “daven” with great passion, responding to the blowing of the ram’s horn “shofar.” Married women baking their “chalehs” used to braid the twist of their “koiletshts”³⁰ in reverse in order to make the Satan’s head dizzy, so he should not be able to prevail on the Master-of-the-Universe to permit evil trials to befall the Jews.

Different was “Yom Kippur.” All during the Ten Days of Contrition and Repentance (between “Rosh Hashanah” and “Yom Kippur”) people would gird themselves as one must when one is to stand before the judge of the highest court. People used to fast almost every day till one o’clock, and on the Fast of Gedaliah a whole day. When it came to “Mincha” time on “Yom Kippur” eve at the Big Synagogue, the town “shammos” used to “shlug malkos,” scourge the penitent. A “Yeed” would lie down on the floor face down with one hand on his heart, the “shammos” would take a cat-o-nine-tails and begin to lash him—not too hard—across the shoulders, and the “Yeed” would beat his bosom and say the confessional “*I have sinned, I have transgressed, I have offended against thee,*” and the “shammos” would have earned several greitzer for his wallopings out the sins from the poor man. But not all believed in this business. I used to on purpose observe the “shammos,” following him around as he looked for customers to be scourged.

After “Mincha” everyone hurried home to eat up a big dinner to be fortified for the big fast. They ate such foods

forgot all about the great calamitous fall of Jerusalem. The older folks would hunt around for old tombstones, till about one o'clock some began to open their businesses, although some remained shut until "Mincha." After "Mariv" it was generally no more a day of mourning. One went home, and whoever had a good dinner ready was certainly satisfied, while others broke their fast with a dry crust, "nebach." So we end the day of "Tisha B'Ov."

In today's installment I want to tell about three holidays, "Rosh Hashanah," "Yom Kippur" and "Succos." But before I start on the first two, which were weeping, sorrowing days, I must tell you something about a miracle. Without miracles nothing ever happened in our town.

Dobromil, like all shtetls in Galitsia in those years, was very superstitious. If one poured out a little dirty water on the mound of garbage or on some other unclean place at night, young and old would three times cry out, "Take heed," not so that living people should watch out, but so that one should not "chalilah" (*perish forbid*)²⁸ get entangled with the demon-spirits or devils who circulate at night in unclean places with no good intentions. Nu, so don't ask, if I was sent on such an errand, or if I had to go past the Big Synagogue at night: I used to hold my soul in one hand and the string fringe of my "Arba-Kanfos" in the other hand.²⁹ Why particularly the Big Synagogue? It so went from mouth to mouth that at night there would assemble the souls of all departed Dobromiler to conduct their prayers, and woe ("chalilah!") him who passes the synagogue courtyard at night and is summoned by them! Nu, children would first of all start singing on the highest scales to drive away those evil thoughts which came into their minds, and then detour two alleys around to avoid the holy synagogue, and so precisely I come to the story, in brief, of that miracle.

Once before "Rosh Hashanah" after dark some woman was walking by, and she noticed window curtains moving back and forth as if they were dancing a quadrille. Next morning, with no radios and certainly no television in that time, the whole shtetl was rolling on wheels; something

once something happened. One holiday a large band of non-Jewish boys ambushed them with barrage of rocks, so that the Jewish boys barely got away alive. They made it home all drenched in perspiration. One of them too hastily downed his fill of cold water, became ill and actually died that same evening. Thereupon the town elders established a "cherem," a taboo, that from this day and henceforth no Jewish child might tread upon yonder soil. And so it remained an unwritten law. During that time when I was living in Dobromil, no Jewish boys ever again set foot in that place.

Between the time of "Shevuos" and "Rosh Hashanah" there fall two fast days. The "Seventeenth of Tammuz" was mainly observed only by the very old, but "Tisha B'Ov" is worth recalling.²⁶ That night of "Tisha B'Ov" used to come with a pall of terror. In "cheder" we had learned what calamity had befallen the Holy Temple, the land of Israel, the whole story of the "churban" (destruction) of Jerusalem. On this night the shtetl itself looked as if in a state of ruin. All the town was in darkness. After we supped on eggs dipped in ashes instead of salt, we pulled off our boots and shoes and in stocking feet made our way through the darkened alleys to the synagogue for Lamentations ("Kinos"). In the Big Synagogue the "parochess" drapery before the Torah Ark was down, the benches and the prayer stands all turned over, all seated on the earthen floor holding a tallow candle in the hand, and so reciting the mournful Lamentations. We say "reciting" but in truth each was crying over the fall of the Holy Temple; everyone's booklet of "Kinos" was wet with tears, when the "Chazan" (cantor) in his doleful voice accompanied the recital of the Book of Lamentations.

For us kids the next day was a lark. First, we did not have to "daven," no one put on "tefillin." Such was the custom: in mourning one does not have a head for "davenin." After the morning repetition of "Kinos," everyone, fasting, went in stocking feet to the consecrated ground, the "Beis-Olom" cemetery.²⁷ We kids used to pluck the sour cemetery apples and toss them back and forth, and quite

“Mincha-Maariv” we used to light small candles set in the windows as “yahrzeit” memorials to Rabbi Shimon Ben Yochai. “Lag B’Omer” means “thirty-third day in the counting of days” (“sefirah”) from the second of “Pesach,” culminating in “Shevuos” on the forty-ninth day.²⁵

About “Shevuos” it is worthwhile to stop and talk. The “Yeeden” became busy decorating the house with green leaves, called “maiova” leaves, because they budded in May. The synagogues and pulpits were also decked out with green foliage, and with bunches of artificial flowers interwoven in the leaves, so that everything was dipped in green. This holiday commemorates the granting of the Torah, and also a second historical event: the second day of “Shevuos” is the “yahrzeit” of King David, so Psalms are recited, and the story of Ruth (his ancestress) is retold. Also there is chanted the very beautiful poem “Akdamus.”

Another reason why this holiday is outstandingly pleasant is the custom of cooking and eating only “milchigs” (dairy foods) on the second day. The tradition is that when Moses returned from Mount Sinai the Children of Israel had no “fleishig” (kosher-for-meat) dishes because Moses (in accordance with the new ordinances of “kashruth”) had them destroy all their old “fleishig” utensils in order to start the practice of keeping kosher. So the “Yeeden” explained, when they let themselves indulge freely in a dish of richly buttered cheese-“kreplach” with a cold glass of buttermilk or borscht.

There was another local custom on “Shevuos,” the Jewish young folks used to go up to the Castle on the Mountain. This was not merely a custom (“minhag”) but practically an obligatory law (“din”). What was this mountain castle? As remarked before, Dobromil was surrounded by a chain of hills, part of the Carpathians. On one of these hills had once been the seat of a rich nobleman. When Poland was partitioned among Russia, Germany and Austria, the Count left his palace, locked his great iron doors with a great iron lock which no one reopened. So it became a deserted castle with an air of mystery, to which every “Shevuos” the Jewish boys used to go on pilgrimage, till

At the holiday "seder," my father would put on a white robe ("kittel") and a new velvet "yarmulka." The sofa bed was made up with a feather quilt and a pillow for the head. The gleaming candles sit on the table, two large candlesticks, two smaller; a decanter of raisin wine, home made especially for the "Four Cups," a good wine for my father, the "Pesach" platter, a large dish with three whole matzos (without a flaw in them), the "charoses," the bitter herb "maror," the roasted shank bone "zeroa," with the grated horseradish, and several slices of potato in place of lettuce. My mother was weary (from the hard work of preparation) but she really glowed with "nachas," with parental pride and pleasure, when after the "Ha-Lachmah D'Anyah" (the opening invitation to the "seder") I ask the Four Questions, in my clear treble, and Dad answers with the traditional explanation, "Slaves we were in Egypt" and so on. I wanted to persevere through to the end of the whole "seder" and therefore, as a child, I used to catch some hours of sleep by day to be able to stay up.

At the Passover holiday children used to get their new suits and dresses, and so would rise up early and doll up in the new garments and stand at the threshold of their cottages so that others might be envious of them. At Passover we children used to play games with nuts (rolled like marbles). And who can forget the savory "kneidlach" (matzo balls) in the chicken soup, the tasty browned "chremslach" (pancake patties), the older folks with their bit of good slivovitz (plum brandy) after the fish. The taste of "Pesach" in truth still lingers with me. It really conveyed a light-hearted happiness.

Now we go to a second Jewish holiday, "Shevuos," but before we reach "Shevuos" there was also one of those minor festive days which are not included among those prescribed in the Torah. "Lag B'Omer" was a sort of a quasi-military Jewish holiday. Jewish boys used to whittle wooden guns, or bow-and-arrow sets, and would play at mock military maneuvers. Many of the older fellows would go, if the weather was good, out to the woods, a little glade beyond the shtetl for a day of relaxation. At night at

this continued till time for "Maariv davenin." Others, the religiously more devout fellows, used to spend the afternoon reviewing the Torah.

After "Maariv," as soon as was performed the "Havdalah" (ceremony concluding the Sabbath) everything again became "weekday." Work clothes are put on again and one goes back again in harness to labor.

Each holiday had its own particular charm. Nu, let us start with the "Yomtov Pesach," at the beginning of spring, with all the freshness and scents of the black earth, which the heavy winter snows had blanketed, now warming under the golden rays of the rising sun which had been hidden six months behind heavy gray clouds. "Pesach" had its special traditional customs, like whitewashing the one room cottage in which the poor lived, and buying the flour, "Pesach" flour, for baking matzos. It seems easy to say "buying flour for matzos" but there were some people whose eyes practically crawled out of their heads (were out of their minds) racking their brains where to obtain the money to buy the special flour milled particularly for this holiday then at the baker's.

The helpers at baking the matzos included a number of hands: the "mehl-mester" (the flour measurer: I had the pleasure of that job once for three and a half weeks for twenty greitzer a day), a water pourer, a woman kneader, rolling pin girls, perforators, carriers to the oven and "shibbers" who put the matzos into the oven and took them out. You can imagine how such a "Chad Gadya" of a workshop this looked, all in the small space of the home where they slept and in some instances where other work was being carried on.

But when it came time, in this beautiful holiday, for the "seder"—I do not know how other "seders" looked, I only saw those in my own home. On the eve before "Pesach" after "Maariv" we went on a "chometz"-hunt, with a wooden spoon wrapped in a rag and with a chicken feather, gathered up crumbs from the corners and carried them off to the sweat bath to be thrown into the big oven and burned.

Almost all the workingmen of the shtetl resided on the "Schuster Gass" (so-called Shoemaker Street, although all other kinds of workers lived there.) As you can imagine, every Saturday morning things were lively in that alley. Seldom did they only break into a quarrel, but often also into the teeth, no one having any idea why or when they were trading blows in the nose, with the screams of women and children rising *even unto the bosom of heaven*, till it was time to go to the baker to get the "tsholent."

Summer time at the baker's there was this particular institution. There on Friday for three greitzer would be brought the "tsholent" to be "put up" for-the-honor-of-the-Sabbath. Each woman had to mark her pots with a sign so as not to mix up her meal-for-the-honor-of-the-Sabbath. Nu, since the baker's oven was so hot that it was not uncommon for the signs to be burned off or melted off; or it happened to some woman who had stood a whole night roasting, cooking or baking that she had not properly prepared the "tsholent," and it came out on "Shabbos" looking quite different from expectations—nu, nu, so don't ask what a katzenjammer was there. In Dobromil all pots looked as if made by one hand. Apart from differences in size, all Greeks had the same cheeks (*all Yevanim one panim*).²³

There were two places for relaxation in Dobromil where young folks used to go to enjoy themselves "Shabbos" and "Yomtov" after eating the big dinner, one, a priest's orchard, and the other, a level piece of green meadow called the Tanz-platz, the dancing field. In the priest's orchard used to gather the intelligentsia, the young fellows and girls who were a little more modern-worldly, and they would discuss world events from the Zionist newspapers. It seems they had a special dispensation to pass the time there. To the Tanz-platz used to come the working people, young fellows and girls, and pass the time in chatting, laughing, dancing, till about five o'clock. Then the crowd would set out for a promenade. This was only on one side of the town sidewalk from the bridge to the Polish church and back.²⁴ The whole walk took about ten minutes and

IV

Holiday Times

I believe that these anecdotes and vignettes of Dobromil would be missing a good deal if I should not write some words about the Jewish holidays (“yomim-tovim”) which were a mode of cultural refreshment after the impoverished, toil-wearying hard working days. It is true that most of the time was devoted to “davenin,” but there were also other pastimes.

In Dobromil there were several houses of worship. There was a beautiful artistically painted “Groise Shul,” Main Synagogue, of three stories high. The main room was occupied by the men. The side rooms were little chapel-synagogues where various “chevras” used to “daven,” because in the main congregation there was a limit to the number of men honored with being called up to the reading of the Torah (“aliyahs”).²¹ There also were reserved areas for women worshippers, in three places. There was also one little bit of a “shul” where workingmen used to come to “daven,” called the “schneider-shilechel,” the little tailors’ synagogue. There the “daveners” would be finished before the others had got started. Nu, so they had a long morning, and on “Shabbos” it is a “mitzva” (proper deed) to drink a drop of brandy “l’chayim” (a toast to life). And it is if one drinks a bit, one becomes a new man. It is then not proper to humiliate the new person, so one drinks “l’chayim” to the new person. And as it is written in the “Pirke Avos” (Adages of the Fathers, in the Mishna) *when two men are delving together into the Torah, when two men became high, things became jolly.*²²

the child might have to go to the "Chad Gadya" ("Pokey") for twenty-four hours for a child's not attending punctually or for missing class entirely.¹⁸

For diversions, there used to come, from other cities, a circus, a panorama, only at the end of the summer. There was a runner who used to run around around the shtetl a handsome number of times, with bells sewed to his red uniform, until he could hardly catch his breath, and then, "nebich," poor fellow, he would go around with his red cap in hand begging folks to drop something in. Sometimes Yiddish singers would come from Brod who would give a performance in Yiddish. But it was a great pity on them. Dobromil had no Yiddish theater because the public had very little interest in the stage. For the rigorously observant, and for the well-to-do, the theater seemed a "treife" business (unkosher, taboo), and the poor did not have the few greitzer to pay for such a luxury. Therefore the producers knew which towns to skip. Dobromil was no exception.¹⁹

But "Yeeden" find themselves an answer. Well, so what if all week each one was preoccupied with "parnossa." That was so that on Friday evening at a table set with fresh baked "chalehs," and savoury sweet fish, and "lokshen" noodles in the chicken soup, with stewed prunes for dessert, then the "Yeed" used to burst into song, caroling the "zemiros," and so also on "Shabbos" after the "tsholent" and the "kugel" dripping with chicken fat.²⁰ At such a time to be a Jew was to be joyful and to take pleasure in Yiddish life.

I seem here to have minimized a very significant institution which must be described, the Yiddish Sweat-bath ("shvitzbad"), in which every Friday and every "Yomtov" eve, "Yeeden" would absolutely bring their souls back to life. The chamber was black darkness, the window panes black so that no sun ray could penetrate. There were two tiers of steps constructed as places to sit, and a great oven with red hot stones on which water was poured so that the steam would fill up to the roof, and the "Yeeden" would cry out, "Ay, another bucket of water to do honor to the 'Shabbos'."

stand where workingmen stood when they were “davening,” and if only there was a “minyan” (quorum, ten male worshippers) they were up and away. In this manner a prayer service was knocked off every half hour. In the “Beis-Hamidrash,” and in the “Big Synagogue,” matters were more respectable. There was held only one “minyan”-service a day. Here used to “daven” the businessmen, and also the usurers, those who used to lend money for interest and then take from the poor the very pots and pans. During the service they would be making their plans, biting a point of their beards between their teeth, mumbling, pacing up and down the length of the aisle, and that is how they worshipped.

Still others used to “daven” with a sincere heart and afterward also dip into one of the sages’ books. This also was customary in the chapel of the “Belzer Chassidim,” and also in the little chapel of the “Tshortkover Chassidim,” although there I never went to “daven.”¹⁷ My father was not a “Chassid” attached to any particular rabbi, but when it came to “Shabbos” and “Yomtov” he was among all the “Yeeden” who were dressed up, having bathed and combed, strutting from the Friday sweating-baths where almost every “Yeed” had been “sweating.” The well-to-do wore their silk cloaks, the poor, *nebich*, whatever they had. But a “*shtreimel*” was worn by every one, the richer of elegant fur, the poorer (“*nebich*”) of bedraggled tails. But a “*shtreimel*” was worn by every married man on “Shabbos” and “Yomtov,” except when “Shabbos” fell on the eve of “Tisha B’Ov”: then everyone took off his “*shtreimel*” and went that night to “Kinos” (Lamentations) in a cap.

For Jewish children, besides “Cheder,” there were also the state schools which every Jewish child from ages 6 to 10 was required to attend five hours a day. Parents were responsible for their children’s regular attendance at school, whether boys or girls.

Naturally some of *our brethren of the Children of Israel* figured out a scheme and used to slip a tip to the attendance officer. Not always did this work. Some times the father of

III

Culture in Dobromil

We give up trying to describe Dobromil. If we really write about it, in all its mud and mire, we would never be able to crawl out of the slough. So we write today about the cultural angles of Dobromil.

In the main cultural activity was religion-oriented. Right after his third birthday they sheared the little boy's beautiful locks off his head, and left only the two "payos" (earlocks) on each side. At three years they led him off to the "cheder" (Hebrew religious school) and so he grew until his "bar mitzvah."¹⁴ There were two primary level "melamdin" with whom little boys and girls were enrolled for a season, for a fee. For later on there were also "melamdin" of "Chumash," (Pentateuch), and "melamdin of Gemara" (Talmud), with whom older children studied. And then whoever had wealthy parents could go on studying with several select quite advanced teachers of Talmud. The other boys went to learn a trade. A few older fellows of parents who were better off, who had a more up-to-date worldly outlook, were already reading a newspaper, usually a Zionist paper, by subscription from Lemberg. Others, the more advanced among the working-class, a very small number, used to subscribe to the "Forward" (Naprzod), a Polish-language paper from Cracow.¹⁵

The adults, that is to say, the married men, were mostly occupied with "davenin" (worship), every single day, and "Shabbos" and "Yomtov."¹⁶ How did each in his way carry out his "davenin?" The "Menachem-Mendls" were always ready at the "bretel," the wooden board, as they called the

Ches. Hog slaughterers, not Jewish, selling only to “Gentiles.”

Tess. “Trager,” porters. Theirs was the hardest labor for the smallest pay. They used to carry the heaviest sacks filled with produce on their backs, and receive a greitzer, at the most two.

Yod. “Yarmulka” makers.

Kaph. Cap vendors.

Lamed. Candle dippers (candles made of tallow or fats).

Mem. “Melamdin” (tutors), brokers, “Menachem-Mendls.”¹³

Nun. Needle trades skilled workers.

Samech. Scribes (of Torah scrolls), writers of books, Prayer book vendors.

Eyen. Earthenware pot vendors.

Pey. Percentniks (usurers), fur pelt merchants, coachmen.

Tzadi. Furnishings sellers.

Koph. “Kaddish” reciters (professional prayers for the dead), Butchers, “Kabtzonim” (just plain poor folks).

Resh. “Rophaim,” healers (a “Rofeh” pulled teeth, set “bonkes”—cups—and cut hair also).

Shin. Shoemakers, tailors, “shtreimel”-makers (makers of fancy holiday fur hats) “shamosim” (sextons in synagogues).

Tav. “Tallis”-makers (makers of prayer shawls).

Going by the alphabet, Dobromil should have been a very busily employed shtetl. Of every trade there were only one or two, at most three, entrepreneurs, and all of them had a bare subsistence. Some of those here enumerated had two or three of the listed “parnossas.” A “melamed” always had to have another source of earnings on the side. I must also admit that a few in Dobromil were quite well off. True, no Rockefellers or Morgans, but by ordinary standards the wine sellers, the bankers and some of the businessmen in comparison with the majority of the inhabitants were well-to-do.

II

“Parnossa” in Dobromil

With very few exceptions the greatest majority were poor folk, even though they carried on various crafts and occupations.

The following list of occupations is set up according to the Yiddish alphabet, the “aleph-beis,” by their initials in Yiddish.

Aleph. “Arbeiter,” workingmen, tailors, shoemakers, tin-smiths, clerks, worked twelve to fourteen hours a day for low pay. Apprenticed boys were indentured for three and four years without pay, sometimes for meals. Iron dealers. Egg dealers.

Beis. Bakers, tinsmiths, bath attendants, letter-carriers, badchan” (entertainers).

Gimel. Galanterie-trades (“fancy-goods”); street sweepers (not Jewish).

Daled. Doctors and half-doctors, two and a half. The two doctors not Jewish, the half-doctor Jewish, not licensed, although called a doctor really a feldsher, or barber-surgeon.

Heh. Hat makers, “hebamas” (midwives) and the half-doctor used to deliver babies. Hairdressers.

Vav. Vintners, wine merchants, cottonwool makers, water-carriers (Jewish and non-Jewish).

Zayin. “Zitser mit frucht,” fruit peddlers, pastry-vendors in a part of the Ring Platz; also a salt booth, where only salt was sold. (It should be noted that some of the wares were produced and sold in the same quarters).

cottage. Water-carriers, men or women, used to fill them every second or third day, for a small fee, if one could pay. If not, one had to meekly borrow somewhere a wooden bucket or a pitcher and go to the well for water. For "Pesach," they used to cover the keg with a white linen cover, so as to render the water "kosher for Pesach." Several times a year they used to hammer a nail into the keg of water as some kind of amulet. To this day I do not know what this was supposed to do, what was its purpose. It was supposed to avert some kind of evil.

Every family used to whitewash its dwelling for themselves, and this was done only at Passover time, when the "chometz" was cast out of the house.¹¹ With the rich this was half way tolerable. They had two rooms. With the poor, "nebich," this was a heavy burden, since they almost without exception lived as families of four and six and even eight in one room. There they ate, there they slept, there they also carried on their crafts, tailoring, shoemaking, tinsmithing, and so on, there they cooked, baked "chaleh for Shabbos," bread for the weekdays.¹² A "melamed" would keep his ten or twelve pupils and teach them all in the same room. It is understandable that no floor was cleaned all year round. One tracked in plenty from the dirty, muddy street, which hardened. When "Erev Pesach" came round, they had to scrape off the encrusted mud with iron scrapers and rakes. The only people who did not have to were those who did not have wooden floors.

The poor also had the good fortune to have running water in their homes whenever it rained, through the roofs which were full of holes. Even the beds on which they slept were wet with dripping rain.

That is how the life of the poor looked in those years, 1890-1907.

About 1905 Dobromil made great progress in municipal lighting, taking a great step forward. Near the Rathaus there was installed a gas lamp. Every evening this lamp had to be lowered on a cord, filled with gas, fitted with a white mantle. When it was lit, it gave a bluish-tinted light. A policeman had the great honor of being responsible for this new lamp. Every evening before the "Mincha-Maariv" services we had the pleasure of watching how this new lamp was let down and still more to marvel at the heavy black smoke rising from it to the heart of heaven, as once the pillar of cloud in the desert, stretching up to the high darkness of the distant skies.⁹

When I left Dobromil, there were already two of such great lamps. The rest of the shtetl was lit only with little naphtha lamps, the size of "yahrzeit" glasses.¹⁰ Every evening a lamplighter used to set up a ladder and climb up to pour in some kerosene; so you can imagine how brightly Dobromil was lit.

Our homes consisted of one or two rooms. That is to say, only the rich "Yehudim" had two rooms, while the poor without exception could barely raise the rent money to pay for one room.

In my very early years I remember houses with straw thatched roofs. The floors were clay, usually not covered with wood. Some windows were so low that dogs and hogs could lean on them to relieve themselves. Behind the houses there were pits full of garbage offal, where pigs used to roam for their dinners. In winter ravens and pigs used to hold holiday picnics there. It was simply miraculous that people could come out alive from such unsanitary surroundings.

Some of the non-Jews also kept, besides pigs, cows and goats. Mothers with sickly children on their arms used to bring them to get a fresh drink of milk warm from the cow or goat.

Mostly the cottages were lit by petroleum—oil or by tallow candles or by paraffin candles. Only the rich had "blitz-lamps," a kind of hanging lamp.

Water was kept standing in kegs by the door of the

fields, and also a number of houses which served the province, such as the tax office and other such bureaus.

The station was tiny because traffic was light. Trains stopped at the most for five minutes. The trains were of the old fashioned kind, and when they wanted to get themselves moving, they would sigh and creak, and then the boiler would let off the steam with such a blast that could blow a man off his feet.

Leading away from the square were several side streets where the Jewish population dwelt. In particular one alley was called the "Schuster Gass" (Cobbler Street), not because only shoemakers lived there (no, there also dwelt tailors, bakers, joiners, tinsmiths, saddlers and still others) but because on that street there was always more going on ("toomlen"), especially "Shabbos after kiddush."⁶

As you have so far been reading about Dobromil, you must have thought "well, not so bad." Nu, so I want to take you into the surrounding alleys. It is wholly natural that when a guest comes, you show him the beautiful, and overlook the ugly, the poorer neighborhood.

In those years the streets in Dobromil were very badly illuminated. On every corner there were small kerosene lamps lighted, so that crossing a street one could feel the gloom. Truly it was as is written in the Scripture verse, *and the darkness could be felt.*⁷ And precisely in such a dim and dark winter night, going on an errand for my mother, that I fell and broke my right foot, and spent three months lying in bed till I was again able to stand on my foot.

There was a second time I fell. This time my father told me to hurry to "m'chadesh de l'vunah," to the sanctification of the new moon. And being eager to comply with the Fifth Commandment ("Honor thy Father") I really came running. However, the sanctification of the moon was carried out by the others, not by me. You should have seen how covered I was with mud from top to bottom so that my own parents could hardly recognize me. My father consoled me that *the intention amounts to the deed*, as my mother pulled the muddy clothes off me and washed them so that I could to school again next morning.⁸

Near the Magistrat (City Hall) there stood a fine statue of the Polish poet Adam Mickiewicz, set in a plot of green lawn and roses, corralled round with an iron palisade.

Not far from the Platz used to stand the Jewish wagoners, waiting for someone to take to the railroad station, for five greitzer.³ Around the Ring Platz there were fine stone sidewalks. On three sides there used to be small Jewish shopkeepers, who used to wait all week for Monday to bring in customers, because that day had to bring in "parnossa" for the whole week. Mondays the peasantry of the region round used to come to buy for themselves their various household necessities for the week. At the same time they would bring into town for sale their geese, their quacking ducks, hens, calves, hogs, horses, cows, wagon loads of wood, and so on. And so the shtetl used to provide its livelihood, one day rousing up from its week-long sleep. And for the "Yehudim" there was a lively turmoil, a hollering, a screaming, a bleating, every Monday until time for the "Mincha" evening prayers. Then once again all became hushed quiet, except for cleaning up the offal left behind by the villagers and their livestock, to which the municipal street cleaners had to attend.⁴

So I have described three sides of the Ring Platz. On the fourth side there was a goodly apothecary shop, the post office, the court house and a village inn (kretschma). Not far from the apothecary's, there ran a path to a wooden bridge where a narrow stream flowed. Summertime "Yeeden" used to enjoy refreshing themselves there. And it came to pass that there was someone who owned a water mill, and through various political tricks he diverted the flow of water to his mill, and then there was an end to summertime swimming. The bridge collapsed on one occasion when a stormy torrent came down suddenly from snow thawing in the mountains. The bridge was replaced but water for bathing was no more.⁵

It took fifteen to twenty minutes to go to the railroad station. That was, depending on the coachman, or rather on his decrepit nag. On both sides of the way, green clad

I

Dobromil

The little Jewish shtetl Dobromil was a little shtetl like all the other little shtetls of Galitsia, but yet it lay in a setting of scenic natural beauty. It nestled there in a valley, this shtetl,¹ ringed around with lofty green hills, with bountiful orchards, with flower gardens, an atmosphere fragrant with bracing fresh air. One thing alone was lacking: "parnossa," how to make a living. But this we reserve for later.

This shtetl centered on a fine town square. This was called the Ring Platz. In mid square a tall town clock proudly chimed out every quarter-hour, half-hour, three-quarters and full hour, so that everyone knew the correct time without ever straining to find out.

And there in that tall building was also the Rathaus, the "Magistrat" of the municipal administration, the office of the burgomeister, the police department, the jail (for detention from eight to twenty-four hours, when someone or other had somehow or other involved himself in sin against the established municipal ordinances). Also the military commission sent by the Austrian government; and the fire-douser brigade, equipped with a sort of pump machine drawn by two horses ready in harness at any second to run to put out a fire.

Dobromil was on fire almost every day of the week. The fire-dousers were townsfolk, Jews and others, who used to practice their exercises, jumping from a kind of tower all of two stories high, because in Dobromil there were no homes any taller.²

evolent Association, meeting at Jefferson Hall on Columbia Street, and more followed year by year, on Stanton Street, on Rivington Street, on Orchard Street, continuing well into the 1920's. Still the "alte heim" (the old home) continued to eke out its existence, although decimated by epidemics accompanying the heavy fighting in World War I and its aftermath of local wars. Dobromil came under Polish rule from 1920. It became a border town of the Soviet Ukraine in the partition of August 1939, and on June 22, 1941 it was overrun by the Nazis in the first day of their invasion of the USSR. For two years one horrid atrocity after another was inflicted on the townspeople until in 1943 what was left of the ancient community was carried off to the death camps. A bare handful escaped, some of whom, with the tireless and energetic help of Saul Miller, came through the displaced persons camps to settle in New York, in Toronto and in Israel.

With the collaboration of former residents, living in Israel and in the United States, a Dobromil Memorial Book was published in Tel Aviv in 1963, to which Saul Miller contributed greatly in effort, in pictures and in some of the text. A year later this present memoir was composed in a series of letters written in Yiddish by Saul Miller to his youngest son Edward I. Miller. Retaining the Galitzian orthography and syntax of the original spontaneous and unrevised letters, this present translation was done by his oldest son Leo Miller, attempting to convey along with its quality of classical Yiddish, the tone of gentle irony which pervades these bittersweet memories, affectionate with nostalgia, yet still aching with the unforgettable pain and suffering of life in the East European shtetl.

L.M.

June 4, 1980

Foreword

In the now forgotten Austro-Hungarian Empire, the province of Galitsia was among the most remote from the centre, and in Galitsia the little town of Dobromil was among the farthest off the beaten paths. You can find it on very large maps, tucked away in the Carpathian foothills, a bit of a distance from Przemyśl.

Here, at the time of this narrative, 1890-1907, from time immemorial one of many self-contained Jewish communities was carrying on its endless struggle for survival, in the crevices of a society in which the Roman-Catholic-oriented Poles and the Ukrainian-oriented Ruthenians both groaned at the hegemony of German-speaking Vienna, and both vented their frustrations on each other and jointly on the stiff-necked Children of Israel in their midst.

Of local history they knew little. There were vague traditions from the times of Bogdan Khmelnitzky, whom they called "Melech" (King) Khmelnitzky, but they did know their own folk traditions from Abraham of Ur to Shabbasai Zvi the false Messiah. They did hear the gossip of the romantic tragedy of Crown Prince Rudolph and his Baroness Vetsera and some remembered seeing Kaiser Franz Josef riding through town on horse or in a coach. In those years of change they heard of Captain Dreyfuss in France, and of the Kishinev pogrom on the second night of Passover in 1903; and they had heard of America, the new land of hope for the people whose exile they knew would go on until the days of the "Moshiach," the true Messiah.

By 1890 enough emigrants had reached New York to found the First Dobromiler Young Men's Sick and Ben-

Printed By
WALDON PRESS, INC.

To the Memory of
our grandfather
Maier (Koralnik) Treiber
and
his daughter Liebe, her husband Jonah and their children
and
his son Hersh, his wife Zivia and their children
who perished in martyrdom
in the Holocaust of the Six Million

this memoir is dedicated
by Maier Koralnick's
surviving grandchildren in America

© 1980

LIBRARY OF CONGRESS CATALOG CARD NUMBER: 80-81470

ISBN 0-914382-01-2

Printed in the United States of America

All rights reserved

A Logvin Book
by

LOEWENTHAL PRESS

P. O. BOX 1107

New York, New York 10009

DOBROMIL

Life in a Galician Shtetl
1890–1907

by

SAUL MILLER

A Logvin Book

Loewenthal Press

New York

1980

Saul Miller
שאול מילער

To New York Public Library
Le Miller

*PXW
(Dobromil)
81-1493